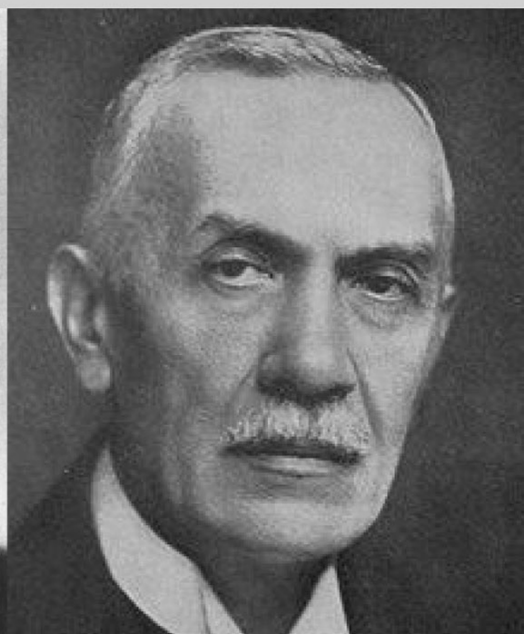

*Pomocné učebné texty
zo slovenskej literatúry
2. polovice 19. storočia*

**Krátke kompendium dejín slovenskej
literatúry druhej polovice 19. storočia**

Jozef Brunclík

*Pomocné učebné texty
zo slovenskej literatúry
2. polovice 19. storočia*

**Krátke kompendium dejín slovenskej
literatúry druhej polovice 19. storočia**

Jozef Brunclík

Pomocné učebné texty zo slovenskej literatúry
2. polovice 19. storočia

Posudzovatelia: prof. PaedDr. Eva Vitězová, PhD.
Mgr. Dana Hučková, CSc.

Publikácia je výstupom rozvojového projektu *Zvyšovanie kvality prípravy budúcich učiteľov matematiky, fyziky, chémie, informatiky, anglického jazyka, slovenského jazyka a techniky formou doplňujúceho pedagogického štúdia a rozširujúceho štúdia na UKF v Nitre* (001UKF-2-1/2022), ktorý bol podporený Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR.

© Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2024
© Jozef Brunclík 2024

ISBN 978-80-558-2137-5 (print)
ISBN 978-80-558-2138-2 (online)

Obsah

Úvod	7
Spoločenská situácia v rokoch 1867 – 1918 – maďarizačná politika vládnucich kruhov	9
Spoločenská situácia v období po revolúcii 1848/1849	9
Národnostný zákon z roku 1868	11
Zrušenie slovenských kultúrnych ustanovizní v rokoch 1874 – 1875	13
Belo Grünwald ako teoretik a praktik maďarizácie a zákon o povinnom vyučovaní maďarčiny v ľudových školách z roku 1879	14
Národnostný kongres (1895) a milénárne oslavy (1896)	17
Apponyiho školské zákony z roku 1907 a 1909	20
Tragické udalosti v Černoveji 27. októbra 1907 a ich ohlas vo svete	22
Situácia v slovenskom národnom hnutí	25
Stará a Nová škola slovenská, ich predstavitelia, programy a tlačové orgány	25
Ideové a kultúrne zoskupenia okolo niektorých časopisov	27
Osvaldova literárna družina	27
Hlas a hlasisti	29
Prúdy	30
Kultúrne inštitúcie a spolková činnosť	32
Matica slovenská (1863 – 1875)	32
Spolok slovenských žien Živena	38
Spolok svätého Vojtecha	40
Slovenský spevokol a iniciatíva k založeniu spolku	
Slovenská jednota	42
Spolok slovenských akademikov v Prahe Detvan	44
Vznik Muzeálnej slovenskej spoločnosti (1895)	46

Predstavitelia slovenského literárneho realizmu	48
Predstavitelia prvej generácie slovenského literárneho realizmu	48
Svetozár Hurban Vajanský	48
Pavol Országh Hviezdoslav	53
Martin Kukučín	56
Elena Maróthy Šoltéssová	61
Terézia Vansová	63
Predstavitelia druhej generácie literárneho realizmu	65
Jozef Gregor Tajovský	65
Božena Slančíková Timrava	70
Ján Čajak	74
Ludmila Podjavorinská	76
Janko Jesenský	78
Predstavitelia drámy, literárnej kritiky, literárnej histórie a ďalších humanitných vied	82
Jozef Hollý	82
Pavol Socháň	84
Ferko Urbánek	86
VHV – Vladimír Hurban Vladimírov	88
Jaroslav Vlček	90
Jozef Škultéty	92
Ludovít Vladimír Rizner	95
Ján Lajčiak	97
Použitá a odporúčaná literatúra	99
Knižné zdroje	99
Príspevky v časopisoch a zborníkoch	104
Elektronické zdroje	105

Úvod

Problematika slovenskej literatúry druhej polovice 19. storočia a literatúry na prelome storočí je už literárnovedne, literárnohistoricky, partiálne i komplexne pomerne solídne spracovaná. Viac ako storočné úsilie o identifikovanie, typologizovanie, periodizovanie, konkretizovanie i špecifikovanie slovenského literárneho realizmu viedlo k vytvoreniu rozsiahleho korpusu kolektívnych aj individuálnych autorských vedeckých monografií i samostatných štúdií a článkov, približujúcich súvisiace témy nie iba v kontexte literárnej vedy, ale tiež v prepojení s blízкими sociálnymi a humanitnými vedeckými disciplínami (história, kultúrne dejiny, dejiny ideí, sociológia, dejiny umenia). V posledných rokoch tak invariantnú podobu realistickej literatúry modifikovali napríklad Peter Zajac, Valér Mikula, Marcela Mikulová, Ján Gbúr, Marta Germušková, z mladších Dana Hučková, Ivica Hajdučeková, Ivana Taranenková, Milan Kendra a ďalší.

Predkladaný text *Pomocné učebné texty zo slovenskej literatúry 2. polovice 19. storočia* s podtitulom *Krátke kompendium dejín slovenskej literatúry druhej polovice 19. storočia* je výstupom projektovej úlohy Zvyšovanie kvality prípravy budúcich učiteľov matematiky, fyziky, chémie, informatiky, anglického jazyka, slovenského jazyka a techniky formou doplňujúceho pedagogického štúdia a rozširujúceho štúdia na UKF v Nitre. Vychádza z pragmatickej potreby prehľadového učebného materiálu, ktorý má priblížiť problematiku slovenskej literatúry druhej polovice 19. storočia v priereze historických, spoločensko-politických a kultúrnych súvislostí. Z hľadiska politických dejín časovo pokrýva obdobie od rakúsko-uhorského vyrovnania po vznik Československa v roku 1918, pričom stručne približuje najdôležitejšie momenty (národnostný zákon, konstituovanie a rušenie slovenských kultúrnych ustanovizní, Grünwaldove koncepcie na podporu štátnej idey jednotného maďarského národa v Uhorsku a ich dopad na existenciu národnej identity a kultúry, zákony o povinnom vyu-

čovaní maďarčiny na ľudových školách, národnostný kongres 1895, milénárne oslavy 1896, Apponyiho školské zákony 1907 a 1909, krvavé udalosti v Černovej v roku 1907 a ich ohlas vo svete). Študentov oboznamuje s formovaním slovenskej politiky v danom čase (Stará a Nová škola slovenská) a na tomto pozadí predstavujú zoskupenia okolo istých časopisec-kých platforiem, ktoré mali ambície formovať dobový sociálny a kultúrny život (Osvaldova družina, hlasisti, prúdisti). Samostatný oddiel je venovaný spolkovej činnosti v rámci národného hnutia a pôsobeniu i aktivitám jednotlivých kultúrnych inštitúcií a spolkov (Matica slovenská, spolok slovenských žien Živena, Spolok svätého Vojtecha, Slovenský spevokol, pokus Jána Francisciho o založenie spolku Slovenská jednota, Spolok slovenských akademikov v Prahe Derivan, Muzeálna slovenská spoločnosť).

V druhej časti sú zaradené autorské portréty literátov, ktorí sa podieľali na formovaní podoby slovenskej literatúry sledovaného obdobia v línii realistickej poetiky, aj s odkazmi na ich vzťah k staršej literárnej tradícii či smerovanie k modernistickým inováciám. Jednotlivé medailóny pozostávajú zo životopisných údajov, prehľadu literárnej tvorby, estetického hodnotenia a situovania do dobového kontextu.

Predkladaná publikácia má charakter úvodu do problematiky, ich cieľom je ponúknuť študentom rozširujúceho štúdia základný informatívny prehľad. Prostredníctvom záverečného zoznamu literatúry orientujú študentov v relevantnej odbornej literatúre z oblasti slovenských dejín a dejín slovenskej literatúry a pozývajú ich k hlbšiemu štúdiu súvisiacich tém.

Spoločenská situácia v rokoch 1867 – 1918 – maďarizačná politika vládnucich kruhov

Spoločenská situácia v období po revolúcii 1848/1849

V revolučných rokoch 1848 – 1849 sa radikálne zmenili sociálne pomery – bolo zrušené poddanstvo, dochádzalo k obmedzeniam privilégií šľachty, postupne sa formovala rovnosť pred zákonom. Pádom absolutizmu sa v habsburskej monarchii vytvoril priestor pre konštitučné zriadenie. Revolučné pohyby otvorili cestu kapitalizmu a rozvíjaniu občianskej spoločnosti. Novým princípom organizácie spoločnosti sa stal národ. Predstavitelia nemaďarských národov žijúcich v Uhorsku žiadali autonómne postavenie v rámci štátu a zabezpečenie rečových a kultúrnych práv. Maďarská šľachta presadzujúca ideu jednotného uhorského národa im ale odmietala priznať práva na sebaučenie a svoj politický program spájala s procesmi všestrannej maďarizácie. Napätie medzi maďarskými elitami a cisárskou Viedňou o kompetencie k správe Uhorska vyústilo do občianskej vojny, v ktorej proti maďarskej revolúcii vedenej Lajosom Kossuthom bojovali na strane Viedne aj nemaďarské národy za sľuby prebudovania monarchie na modernejší federatívny štát (založený napríklad aj na austroslavizme¹ a austrofederalizme). Predstavitelia Slovákov však mali veľmi slabé politické

¹ austroslavizmus – ideový a politický program časti predstaviteľov slovanských národov (najmä Čechov, Slovákov a južných Slovanov) pokladajúcich habsburskú ríšu za záruku zachovania národnej existencie (Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, pojem austroslavizmus, online). „Z rakúskej monarchie sa mala stať federácia, kde by mali národy rovnaké postavenie na demokratickej báze“ (Žilíková, 2010, s. 52, online). Napr. aj 29. 1. 1848 J. M. Hurban predniesol na zhromaždení v Martine slovenský program, ktorý vychádzal z austroslavizmu a žiadal autonómne postavenie v rámci monarchie (Škvarna a kol., 1997).

zázemie a naplnenie ich programu záviselo hlavne od Viedne. Monarchia reprezentovaná mladým cisárom Františkom Jozefom I. postupne potlačovala všetky liberálne tendencie a upevňovala overené hodnoty – dôsledný centralizmus vyústil do znovunastolenia absolutizmu.

Územie dnešného Slovenska naďalej zostalo súčasťou Uhorska. Zatiaľ čo v päťdesiatych rokoch 19. storočia nebol slovenský národný život ešte zásadne ohrozovaný maďarizáciou, približne o desaťročie neskôr už maďarská štátoprávna opozícia presadzovala, aby Uhorsko bolo samostatnou krajinou a budovalo sa ako maďarský národný štát (Nemaďari by v ňom mali len nevelké rečové a kultúrne práva). Uvedené aktivity prinútili k zvýšenej snahe aj nemaďarských politikov v Uhorsku, medzi nimi tiež slovenských – žiadali zaručiť rovnosť národov, federalizovať monarchiu (Uhorsko) a svojím územiať prideliť autonómiu. V prípade Slovákov to neboli veľmi výrazné aktivity, výnimkou bolo prijatie Memoranda národa slovenského (na veľkom národnom, takzvanom Memorandovom zhromaždení v Turčianskom Sv. Martine 6. – 7. júna 1861). Na radikálne požiadavky maďarskej i nemaďarskej opozície cisársky dvor vo Viedni reagoval zmrazením ústavných pomerov. Po sérii zahraničnopolitických zlyhaní, s ktorými sa musela habsburská monarchia vysporiadať (1859 porážka talianskymi národnooslobodzovacími vojskami, 1866 porážka pruskými vojskami), bola nútená prijať maďarskú štátoprávnu koncepciu. V roku 1867 došlo k rakúsko-uhorskému (maďarskému) vyrovnaniu a vzniku Rakúsko-Uhorska.² Krajina sa stala duálnym federatívnym štátom, moc si upevnila aristo-

² Rakúsko-uhorské vyrovnanie – z habsburskej ríše sa vytvoril dualistický štátny útvar Rakúsko-Uhorsko. Vo februári 1867 panovník vymenoval nezávislú uhorskú vládu na čele s grófom Júliusom Andrásšym, 28. mája 1867 podpísal zákon o rakúsko-uhorskom štátoprávnom vyrovnaní – utvrdené korunováciou Františka Jozefa I. za uhorského kráľa – 8. júna 1867 v Budíne (ratifikovanie rakúsko-uhorského vyrovnania ríšskou radou vo Viedni v tzv. Decembrovej ústave prijatej 21. decembra 1867). Vzťah medzi oboma časťami monarchie upravoval uhorský zákon o vyrovnaní a ústava predlitavskej časti (Rakúsko) z decembra 1867. Pre oba štátne útvary: spoločný panovník a tri ministerstvá pre spoločné veci (ministerstvo vojenstva, zahraničnej politiky a financií pre dotovanie spoločných záležitostí; kontrola činnosti ministerstiev – kompetencia tzv. delegácií – 60 členov uhorského a 60 členov rakúskeho snemu). Hospodárske vyrovnanie – spoločné colné územie, valuta, štátna banka a vnútorný voľný obchod (Škvarna a kol., 1997).

kracia, definitívne sa potvrdila dominancia Maďarov. Štátoprávne ambície Slovákov boli odmientuté – nastolil sa kurz pomerne radikálnej maďarizácie (Škvarna a kol., 1997).³ Národné hnutia utláčaných národností poukazovali na zmeny v monarchii, dožadovali sa demokratizácie politického života a riešenia sociálnych otázok.

Národnostný zákon z roku 1868

Maďarská politická elita v procese prípravy národnostného zákona pomerne výrazne taktizovala – predstierala záujem o konštruktívnu diskusiu s nemaďarskými národnosťami, za podmienky, že by rešpektovali územnú celistvosť Uhorska. Tak sa v roku 1866 pri uhorskom sneme vytvoril výbor pre národnostnú otázku, ktorý mal pripraviť návrh národnostného zákona. Výbor mal tridsať členov, ale Slováci v ňom nemali žiadneho zástupcu. Z nemaďarských členov tam mali zastúpenie napríklad vojvodinskí Srbi (Svetozar Miletić), uhorskí Rumuni (Andrei Mocioni), obyvatelia Podkarpatskej Rusi (Adolf Ivanovič Dobriansky).

Snemové rokovania o národnostnom zákone prebiehali v novembri a decembri 1868. Vedeniu snemu boli predložené dva návrhy – návrh maďarskej väčšiny národnostného výboru snemu (upravil ho sám Ferenc Deák) a tzv. menšinový návrh (pripravili ho srbskí a rumunskí poslanci a podporovali ho aj predstavitelia Starej školy slovenskej). Tento menšinový návrh rešpektoval územnú a politickú jednotu Uhorska, mala sa ale podľa neho zabezpečiť aj rovnoprávnosť a svojbytnosť všetkých národov v Uhorsku, „zaokrúhliť“ župy podľa národností a uplatniť v nich národné práva v administratíve, súdnictve, školstve i cirkvi. Väčšina snemu ho *a priori* odmietla prijať už ako podklad k rokovaniu. Uhorský snem tak prijal po Deákových korekciách práve návrh maďarských členov národnostného výboru a panovník ho podpísal 6. decembra 1868. Týmto bola prijatá a oficiálnou sa stala maďarská štátna idea jednotného politického národa

³ Upevnili sa hospodárske a politicko-mocenské pozície maďarských zemepánov – statkárov a maďarskej buržoázie; maďarskej vládnej elite sa otvorila možnosť pretvoriť mnohonárodnostné Uhorsko na maďarský národný štát.

v Uhorsku. Zákon síce *de jure* zaručoval rovnoprávnosť všetkým obyvateľom krajiny, no štátnym jazykom v zložkách štátnej i verejnej správy bola už *de facto* maďarčina. Jazyky jednotlivých národností sa mohli používať v župných inštitúciách, obciach, v cirkvi, pri súdnych podaniach, rovnako aj v ľudových školách. Na stredných školách, ktoré zakladali samosprávy či cirkve o vyučovacom jazyku rozhodoval zriaďovateľ, na štátnych školách ale minister školstva. Zákon tiež umožňoval národnostiam konštituovať vlastné kultúrne či hospodárske inštitúcie i spolky a aj keď navonok prezentoval v niektorých bodoch liberálne ústupky k národnostiam Uhorska, v podstate nebol zámerne uplatňovaný, dodržiavaný, a aj preto sa stretol s nemalou averziou najmä nemaďarských národov. Maďarské vládne kruhy sa tak usilovali mocensky ovládnuť Uhorsko bez najmenšieho rešpektovania záujmov ostatných národov, ktoré v krajine žili; maďarskí politici oficiálne prezentovali protiruské a protislovenské postoje (usilovali sa eliminovať národnooslobodzovacie aktivity nemaďarských národov na Balkáne, ale i medzi ostatnými národmi v Uhorsku, tiež sa zasadili o zmarenie rakúsko-českého vyrovnania). V duchu maďarskej štátnej idey sa usilovali vytvoriť z mnohonárodnostného Uhorska jednotný maďarský štát, a tak sa začala organizovanejšie stupňovať intenzita národnostného útlaku – pôvodne menšie či rozsiahlejšie perzekúcie postupne nadobúdali protislovenskú kampaň a realizovali sa na oficiálnom základe. Napríklad mnohé pokusy predstaviteľov Slovenskej národnej strany (založenej v roku 1871) zriaďovať nové kultúrne a osvetové spolky a tiež nové slovenské školy boli zastavené hneď na ich začiatku, zároveň dochádzalo k rušeniu už existujúcich inštitúcií. Jedným z hlavných agitátorov protislovenskej kampane bol zvolenský podžupan Belo Grünwald, ktorý „sa obrátil s výzvou na všetky slovenské župy, resp. župné výbory, aby znemožňovali panslavistické úklady predstaviteľov slovenského národného hnutia proti celistvosti a jednote uhorskej vlasti. Vyzýval ich, aby žiadali od vlády zlikvidovanie všetkých inštitúcií, ktoré sú semeniskom šírenia protivlasteneckého ducha. Terčom tohto útoku boli tri slovenské gymnázia a Matica slovenská. Inkvizícia sa začala“ (Tibenský a kol., 1971).

Zrušenie slovenských kultúrnych ustanovizní v rokoch 1874 – 1875

Maďarská vláda dala v roku 1874 preskúmať aktivity slovenských gymnázií, ale aj napriek akýmkoľvek výsledkom mala plán ich úplne zrušiť. Išlo o gymnáziá v Revúcej,⁴ Kláštore pod Znievom⁵ a v Turčianskom sv. Martine,⁶ ktoré si Slováci založili i prevádzkovali z vlastných zdrojov, bez finančnej podpory štátu. Z výsledkov vyšetrovaní v období ich zrušenia vyplývalo, že z hľadiska odbornej prípravy patrili naozaj ku kvalit-

⁴ **Gymnázium v Revúcej** (16. 9. 1862 – 20. 8. 1874) – **evanjelické gymnázium**; prvý správca bol zberateľ ľudovej slovesnosti, pedagóg a publicista Augustín Horislav Škul-téty. Uhorské úrady povolili toto gymnázium, pretože chceli získať evanjelické obce na podporu autonomistického stanoviska; najskôr boli otvorené iba dva ročníky, ne-skôr sa vybudovalo na vyššie osemročné gymnázium s učiteľskou prípravkou.

Gymnázium finančne nepodporoval uhorský štát – finančnú podporu dostával napr. od Matice slovenskej a cirkevných zborov; malo právo vykonávať maturitné skúšky, pretože otváralo aj vyššie ročníky. Významní pedagógovia – Samuel Ormis, Ivan Branislav Zoch, Július Botto a i; významní študenti – Jozef Škul-téty, Matej Bencúr, Andej Halaša, Koloman Banšell, Michal Bodický, Jur Janoška a pod.

Intenzívna pedagogická a národno-výchovná aktivita pedagógov prispela k vzdelanost-nému a kultúrnemu povzneseniu Revúcej i celého regiónu a uvedené gymnázium sa stalo jedným z centier národného života. Gymnázium sa nakoniec stalo obeťou maďarizačných snáh štátnej moci a vysokých hodnostárov cirkvi.

⁵ **Gymnázium v Kláštore pod Znievom** (3. 10. 1869 – 30. 12. 1874) – **katolícke gymnázium**; riaditeľom bol zvolený Martin Čulen. Išlo o nižšie reálne gymnázium, nemohlo sa na ňom maturovať; kládol sa dôraz na prírodovedné predmety a vzdelávať sa tam mohli i deti z chudobnejších rodín. Zo známych osobností tu študovali napr. Anton Bielek, Ferko Urbánek. „Vládna moc a s ňou všetci, čo presadzovali maďarizač-ný kurz, pokladali gymnázium za protivlastenecky zameranú školu, ktorá pri výchove a vzdelávaní mládeže vraj nepôsobila v súlade s oficiálnou štátnou ideológiou“ (*Kronika Slovenska Zv. 1.*, 1998, s. 550).

⁶ **Gymnázium v Martine** (23. 9. 1866 – 5. 1. 1875) – **evanjelické patronátne gym-názium** – išlo i strednú všeobecnovzdelávaciu školu; správcom patronátu bol Viliam Paulíny-Tóth, správcom gymnázia Martin Kramár. O založenie sa zaslúžili Karol Kuzmány, Jozef Miloslav Hurban. Vyučovalo sa po slovensky, ale študovala sa i nemčina či maďarčina. Škola neprijímala študentov na základe konfesie – okrem evanjelikov tam študovali i žiaci katolíckeho a židovského vyznania a i žiaci z nie solventných rodín. Z významných pedagógov tu pôsobili Jozef Nedobrný, Martin Kramár, Jozef Inštitoris, Ján Kadavý, Gustáv a Ján Dérerovci. K známejším žiakom patrili napr. Jur Janoška, Matej Bencúr.

Otvorili sa tu dva ročníky a prípravná trieda (rok 1867), neskôr došlo k dobudovaniu na štvorročné gymnázium humanitného charakteru; na vyššie ročníky študenti prestu-povali do revúckeho gymnázia. Zatvorenie tohto gymnázia maďarskou štátnou mocou predznamenal útok na Maticu slovenskú (Písková, 2022, online).

nejším školským inštitúciám v Uhorsku.⁷ Pre ideológov veľkomaďarskej myšlienky bolo neprijateľné, aby si Slováci vyškolovali vlastnú národnú inteligenciu, preto bolo potrebné takéto gymnázia eliminovať v ich činnosti, teda zrušiť ich. Navyše ako jediné východisko videli nutnosť asimilácie nemaďarských národov, teda aj Slovákov, pretože sa obávali, že by si mohli vy dobyť národné práva na základe územnej autonómie. Riešenie národnostnej otázky prepájali s pomadařčovaním nemaďarských národov v Uhorsku, čím zároveň posilňovali moc a stabilitu štátu. Začal sa silný asimilačný program – slovenské obyvateľstvo malo byť postupne vylúčené z hospodárskeho a spoločenského života, názvy obcí a miest boli pomadařčené, slovenskí kultúrni pracovníci a inteligencia, národne uvedomelí kňazi a učelia boli prenasledovaní (trestali ich vo vykonštruovaných procesoch), študentov vylučovali zo škôl, napr. v školstve sa zavádzali zákony, ktoré mali zabezpečiť povinné používanie maďarčiny v školskom procese vzdelávania. Slováci ešte vkladali svoje nádeje do Matice slovenskej, ale aj tá bola z rovnakých príčin v roku 1875 zatvorená.

Belo Grünwald ako teoretik a praktik maďarizácie a zákon o povinnom vyučovaní maďarčiny v ľudových školách z roku 1879

Belo Grünwald⁸ ako príslušník vládnej Liberálnej strany patril k predstaviteľom, ktorí presadzovali triedne a nacionálne požiadavky a bol hlav-

⁷ Z vyšetrovania, ktoré viedlo k zatvoreniu slovenských gymnázií v Revúcej, Kláštore pod Znievom a v Turčianskom svätom Martine paradoxne vyplývalo, že v uvedených školských inštitúciách sa venovala pomerne veľká pozornosť aj vyučovaniu maďarčiny ako štátneho jazyka. Okrem iného popri gymnáziách boli zriadené aj príručné knižnice, vývarovne pre študentov, školy boli v celku slušne vybavené učebnými pomôckami, obhospodarovali vlastné štipendijné fondy.

⁸ Belo Grünwald (1839, Antol, okr. B. Štiavnica – 1891 Paríž-Courbevois), bol synom správcu coburgovského panstva v Antole, jeho matka bola slovenská zemianka. Pôsobil ako politik, publicista, župný hospodár. Študoval na gymnáziu v Banskej Štiavnici, Rímskej Sobote, Miskolci, Rožňave, právo na univerzitách v Pešti a vo Viedni, študijné pobyty v Paríži, Berlíne. Advokátsky diplom získal v roku 1863. V rokoch 1861 – 1863 bol advokátskym koncipientom, od r. 1865 pôsobil v Banskej Bystrici, v r. 1867 sa stal hlavným notárom a v r. 1871 zvolenským podžupanom. Od r. 1878 bol zvolený za poslanca uhorského snemu za volebný okres Banská Bystrica, neskôr Sliach. V r. 1883

ným predstaviteľom nenávisťnej politiky namierenej voči Slovákom. Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní patril k hlavným teoretikom a organizátorom násilného pomadžarčovania a likvidácie Slovákov ako národa v Uhorsku. Najskôr sa usiloval v Banskej Bystrici a okolí eliminovať vplyv a odkaz Štefana Moyzeša a memorandových snáh, ale po jeho vymenovaní za podžupana Zvolenskej župy a s podporou maďarských vládnych kruhov sledoval niekoľko cieľov:

- neuznať predstaviteľov slovenského národného hnutia, ktorých vnímal ako panslavistických separatistov a v globále ako nepriateľov štátnej jednoty Uhorska,
- usiloval sa vykonštruovať ideové a politické dôvody na rušenie slovenských stredných škôl a kultúrnych i osvetových inštitúcií,
- vplýval na verejnú mienku Slovákov, aby sa najskôr postupne a nevedomene, neskôr však intencionálne a bezvýhradne podriadili veľkomaďarskej štátnej doktríne, ktorej cieľom bolo pretransformovanie Uhorska na národný štát Maďarov.

V roku 1878 vydal v Bratislave protislovenský pamflet *A Felvidék* („Horná zem“), v ktorom obvinil slovenské národné hnutie z velezrady, vyzýval k uplatneniu sústredenej asimilačnej politiky voči Slovákom a znevažoval ich historický vývin ako národa, popieral oprávnenosť slovenských národných požiadaviek, budúcnosť slovenského obyvateľstva spájal s nevyhnutnosťou jeho pomadžarčenia; do popredia kládol úlohu školskej výchovy a vplyv kultúry pri uskutočňovaní asimilačnej politiky. Okrem iného v ňom písal: „Ak chceme žiť, musíme sa rozmnožovať cestou asimilácie cudzích elementov; nesmieme dopustiť, aby sa u nemaďarských rás obývajúcich maďarský štát rozvíjal pocit solidarity s ich príbuznými rasami; my musíme Slovákov žijúcich na území maďarského štátu vytrhnúť zo slovenského tela (...) Ak ďalej sa nám to podarí a pridáme k nim nemecký

bol spoluzakladateľom a členom vedenia Hornouhorského vzdelávajúceho maďarského spolku (FEMKE). Článkami národohospodárskeho a politického charakteru prispieval do budapeštianskych maďarských a nemeckých periodík. Obdobné smerovanie mali aj jeho knižné práce a brožúrky (Podrimavský, 1992; *Slovenský biografický slovník, II. zv. E-J.*, 1987).

živel (...) Môžeme s uspokojením hľadiť do budúcnosti: Nie šesť, ale desať miliónov Maďarov bude v krajine“. Autoritátorský princíp výkonu moci zvýrazňuje tak, že „aby tu nikto ani nemukol, aby tu nebolo počuť iný hlas ako náš; musíme ukázať, že máme silu a moc, lebo len silní a mohutní majú autoritu“ (Tibenský a kol., 1971, s. 541).

Podporu prezentovaných cieľov sa Belo Grünwald usiloval dosahovať aj prostredníctvom ideí nacionálneho šovinizmu v regionálnych novinách *Svornosť* (1873 – 1885), ktoré za podpory vlády vychádzali najprv v Banskej Bystrici a neskôr v Trenčíne (vyhrocovali maďarský nacionalizmus, znevažovali slovenské národné hnutie a jeho inštitúcie, hlavne Maticu slovenskú a slovenské gymnáziá, ktoré obviňovali zo šírenia panslavizmu).

Ďalším nástrojom Grünwaldovej politiky boli samosprávne orgány Zvolenskej župy, ktoré na jeho popud odhlasovali petíciu adresovanú ministrovi školstva Augustínovi Trefortovi (1874), s návrhom na zatvorenie troch slovenských gymnázií z dôvodu panslavizmu.

Na šírenie maďarizácie boli vytvárané rôzne organizácie a spolky. B. Grünwald sa podieľal na založení a riadení Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku (1883 – 1919, Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület, skratka FEMKE), ktorého hlavným cieľom bolo presadzovať asimilačnú národnostnú politiku voči slovenskému obyvateľstvu. Spolok vznikol v Nitre, pôsobil v dvadsiatich župách a na jeho propagáciu slúžil časopis *Felvidéki nemzetőr* (Hornozemský národný strážca, vychádzal od roku 1882 v Hlohovci). Prostredníctvom rôznych osvetových podujatí, organizovaných kurzov maďarčiny, novovytvorených knižníc, opatrovní pre deti posilňoval nielen uhorské vlastenectvo, vzdelávanie v maďarčine, ale hlavne odnárodňovanie slovenskej mládeže. Jednou z aktivít spolku bolo aj odvážanie slovenských detí, najmä sirôt a polosirôt, do maďarských stolíc (približne šesťsto detí), kde ich pridelovali do rodín remeselníkom a roľníkom. Tieto praktiky vyvolali protesty verejnosti aj v zahraničí.

Istú úlohu v maďarizačných aktivitách zohrával aj Uhorsko-krajinský slovenský vzdelávací spolok, založený v Budapešti v roku 1885, ktorý po zákaze Maticy slovenskej prevzal jej skonfiškované financie a majetok. Spolok s podporou uhorskej vlády vydával *Slovenské noviny* a hoci navonok

nevystupoval tak radikálne ako FEMKE, takisto agitoval v slovenskom prostredí v duchu maďarskej štátnej idey a potláčal národné povedomie Slovákov. Jedným z jeho predsedov bol aj B. Grünwald.

K asimilačnej politike vlády vo veľkej miere prispel aj **zákon o povinnom vyučovaní maďarčiny na ľudových školách (1879)** – mal pomôcť presadiť ideu jednotného maďarského národa. Dovtedy sa na ľudových školách vzdelávalo v národnom jazyku a maďarčina sa vyučovala iba nepovinne, ak bol záujem zo strany žiakov a ich rodičov. Po zavedení nového zákona museli učitelia ovládať maďarčinu slovom i písmom, resp. sa museli na patričnú úroveň vzdeláť do štyroch rokov. Zákon neumožňoval vydávať učiteľské diplomy absolventom, ktorí neboli schopní vyučovať v maďarčine. Podobný charakter mal aj zákon zacielený na stredné školy (1883).⁹ Obe právne úpravy odporovali ustanoveniam národnostného zákona z roku 1868 a boli dôležitým nástrojom v maďarizačnom kurze v oblasti školstva.¹⁰ Maďarizácia v školstve vyvrcholila tzv. Apponyiho zákonmi (1907, 1909, pomenované podľa vtedajšieho uhorského ministra školstva Alberta Apponyiho). Od 1879 boli meštianske školy zakladané výlučne s maďarským vyučovacím jazykom. Kým v roku 1880 sa vyučovalo po slovensky ešte na 1115 ľudových školách, roku 1907 to bolo už len na 241 školách.

Národnostný kongres (1895) a milenárne oslavy (1896)

Šírenie maďarizácie v Uhorsku umožnilo aj niekoľko rozhodnutí cirkví a prijatie cirkevno-politických zákonov. Napríklad evanjelická cirkev na svojej synode v Budapešti (1894) upravila svoje dištrikty tak, aby v nich

⁹ 28. 4. 1891 schválil panovník zákon uhorského snemu o detských opatrovaniach predškolského typu a presadzoval v nich tiež používanie maďarského jazyka (Škvarna a kol., 1997).

¹⁰ Belo Grünwald maďarizačný proces v školstve komentoval nasledovne: „či môže byť krajšie poslanie ako organizovať školy na taký spôsob, aby sa vzdelávaním cudzí živel maďarizoval a aby takto živel slovenský; aj keď veľká masa slovenského ľudu zostane slovenská, pripojil sa k nám svojou zmaďarizovanou inteligenciou. Škola maďarská je veľký stroj: na jednej strane hádzeme doň stá slovenských detí, na druhej nám vracia Maďarov“ (Tibenský a kol., 1971, s. 561).

nemali početnú prevahu slovenskí veriaci. V tom istom roku panovník podpísal prvú časť cirkevno-politických zákonov, ktoré síce deklarovali slobodu vierovyznania, ale upevňovali úlohu štátu na úkor cirkví, čím sa takisto posilňoval kurz maďarizácie (zákony sa týkali povinného občianskeho sobáša, otázok náboženstva v zmiešaných manželstvách, vedenia matrik štátom). Navyše, po vládnej kríze podal demisiu predseda vlády Sándor Wekerle (1895) a premiérom novej vlády sa stal Dezső Bánffy – po pomerne umiernenom nástupe sa jeho vláda prezentovala nekompromisnou politikou voči nemaďarským národnostiam.¹¹ V čase jej nástupu vznikla v maďarskom opozičnom politickom spektre Katolícka ľudová strana (Katholikus Néppárt) grófa Ferdinanda Zichyho, ktorú podporoval vysoký katolícky klérus, aby eliminoval najmä dopad cirkevno-politických zákonov. Sústreďovala sa na konzervatívne národno-kresťanské hodnoty a sociálne otázky, dokonca spočiatku sľubovala dodržiavanie rešpektovania národnostného zákona (aj preto s nimi spolupracovali niektorí slovenskí politici ako Ferko Skyčák a Andrej Hlinka) – sľuby samozrejme nespĺnila. Premiér Bánffy postupoval zdržanlivejšie, dokonca jeho vláda urobila isté ústupky voči národnostiam, napr. povolila katolíckemu kňazovi Andrejovi Kmeťovi založiť Muzeálnu slovenskú spoločnosť, nebránila usporiadaniu kongresu nemaďarských národností.

¹¹ Slováci neboli jediným nemaďarským národom, ktorý zasiahla asimilačná politika maďarskej vlády. Bezvýchodiskovosť slovenskej politiky nasmerovala pozornosť slovenskej verejnosti na udalosti v zahraničí. U Slovákov narastalo presvedčenie, že musia hľadať oporu a pomoc pre svoju politiku mimo Uhorska. Časť slovenských politikov, po tom, čo vyhlásila volebnú pasívu, spájala svoje nádeje **s pomocou Ruska** (tento postoj v politickom myslení Slovákov zotrval do prvej svetovej vojny). Vajanský „ako politik presadzoval orientáciu na Rusko a stal sa hlavným tvorcom slovenského mesianizmu, založeného na tradičnom slovenskom rusofilstve, siahajúcom až k napoleonským vojnám, k Jánovi Kollárovi i Ľudovítovi Štúrovi“ (Čaplovič a kol., 2000, s. 146). Slováci okrem toho sledovali aj národnooslobodzovacie hnutie južných Slovanov, s ktorými spájali aj svoje národné oslobodenie. Symbolicky to Vajanský vyjadril vo svojej básnickej zbierke *Tatry a more* (1880).

Ďalšiu pomoc videli Slováci v **spolupráci s českým národom**. V Prahe vznikol slovenský spolok **Detvan (1882)**, ktorý vzdelával svojich členov a zároveň oboznamoval českú verejnosť o slovenských dejinách a kultúre.

Národnostný kongres sa uskutočnil 10. augusta 1895 v Budapešti a zúčastnilo sa ho osemsto delegátov. Okrem Rumunov a Srbov¹² bola na ňom prítomná i pomerne početne zastúpená slovenská deputácia na čele s Pavlom Mudroňom, Svetozárom Hurbanom Vajanským, Milošom Štefanovičom a Samom Daxnerom. O dianí na kongrese informovali početní zahraniční novinári. Hlavným výsledkom rokovania bolo prijatie spoločného politického *Programu spolčenia národných strán rumunskej, slovenskej a srbskej v Uhorsku a Sedmohradsku*. Tento dokument v dvadsiatich dvoch bodoch odmietol maďarskú štátnu ideu jednotného Uhorska, požadoval zabezpečiť pre národnosti autonómne postavenie v jednotlivých župách a odvolával sa na potrebu demokratizácie politického života v krajine (hlasovacie právo, spravodlivé volebné obvody, sloboda zhromažďovania a prejavu, zrušenie cenzúry, zabezpečenie cirkevnej a školskej samosprávy). Rokovania tiež ustanovili dvanásťčlenný národnostný výbor, ktorý mal dohliadať na pokračovanie spolupráce, národnostnú politiku a organizovať ďalšie podujatia. Kongres vyvolal značný ohlas v monarchii a v zahraničí u laickej i odbornej verejnosti a možno ho považovať za vyvrcholenie spoločne koordinovaných národnoobraných aktivít nemaďarských národností v Uhorsku. Bánffyho vláda ho ale vnímala ako protestnú akciu a vyslovila sa, že o federalizačných otázkach nemieni vôbec rokovať. Navyše, s ešte väčšou razanciou a brutalitou ako jej predchodcovia, začala presadzovať maďarskú štátnu ideu a prenasledovať predstaviteľov jednotlivých národných hnutí.

Na zvýraznenie maďarskej hegemonie a implementovanie maďarského šovinizmu využili vládne kruhy aj tisícročné jubileum príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny. Podujatia spojené s jubileom boli označované ako **milenárne oslavy** „zaujatia vlasti“. Vyvrcholili 8. júna 1896 okázalými slávnosťami v Budapešti – mesiac predtým panovník otvoril v Budapešti

¹² K spolupráci takéhoto charakteru nepristúpili vzhľadom k ich osobitnému štátoprávnomu postaveniu v monarchii Chorváti, Nemci, žijúci v Uhorsku a Sedmohradsku sa nemienili angažovať v protivládnom politickom aktivizme, zakarpatským Ukrajincom zase chýbala politická reprezentácia, ktorá by mala podobné ciele ako Rumuni, Srbi a Slováci.

prvé metro na kontinente a milenárnú výstavu.¹³ Tým sa mal prezentovať civilizačný vzostup Uhorska a navyše sa mala proklamovať téza o opodstatnenosti vedúceho postavenia maďarského národa v dunajskej kotline, a teda aj v Uhorsku. Konalo sa množstvo kultúrnych a spoločenských podujatí, slávnostných bohoslužieb, vznikol veľký počet umeleckých diel, ktorých cieľom bolo heroizovať dejiny Maďarov a podporiť štátnu ideu jednotného maďarského národa v Uhorsku.¹⁴ Aj z toho dôvodu silneli počas osláv nacionalistické vášne Maďarov: „Veľkolepé slávnosti mali manifestovať historickú fikciu, akoby si Maďari pred tisíc rokmi vydobyli vlasť a podmanili ostatné národy, a preto sú oprávnení byť jediným nositeľom uhorskej štátnej myšlienky a dať štátu ráz jednotného maďarského etnického celku“ (Mrva, Segeš, 2012, s. 328). Nemaďarské národy Uhorska a ich politická reprezentácia zaujala k milénárnym oslavám odmietavý postoj, zahraničná verejnosť a tlač komentovali ich tendenčnosť.

Apponyiho školské zákony z roku 1907 a 1909

Po nástupe koalíciej vlády odporučil uhorský minister školstva Albert Apponyi parlamentu dva nové školské zákony (článok 26 a článok 27 zákona z roku 1907), ktoré viedli k úplnej maďarizácii ľudového školstva v Uhorsku. Prvý zákon implementoval do praxe celý rad ustanovení o štátnych školách a dozore vrchnosti nad nimi, ale prinášal aj informácie o povinnostiach učiteľov v oblasti vlasteneckej výchovy, čo zabezpečovali hlavne rôzne trestnoprávne nariadenia. Učiteľ sa mal nielen v procese školskej výchovy, ale i mimo nej intenzívne zapájať do podpory štátnej idey jednonárodného Uhorska, rozširovať a propagovať maďarský jazyk a maďarskú kultúru. Pedagóg, ktorý mal nemaďarský pôvod, sa nesmel

¹³ Milenárna výstava – išlo o celokrajinskú výstavu umeleckých i priemyselných produktov; navonok demonštrovala, aká je Uhorsko vyspelá a kultúrna krajina. Návštevníci uvedenej výstavy už nezískali informácie, že mnohé umelecko-historické artefakty pochádzajú zo slovenského územia; i keď boli na výstavu len zapožičané, späť sa už nevrátili.

¹⁴ „Oslavy milénia boli zámenkou na vydrancovanie kultúrnych pamiatok zo Slovenska“ (Kusý, Šmatlák, 1975, s. 20).

angažovať v nacionálnych aktivitách svojho národa, ani nesmel k nemu prejavovať národné cítenie.

Druhý zákon sa týkal hlavne cirkevných a obecných ľudových škôl. Mala sa ním sprísniť kontrola vykonávania nariadení predchádzajúceho zákona a tým urýchliť proces maďarizácie. Školy mali napríklad rozvíjať i utužovať v deťoch vlastenecké cítenie a príslušnosť k maďarskej štátnej idei predpísanou povinnou výzdobou portrétmi významných osobností i s historickými dejinnými míľnikmi maďarských dejín; nesmel absentovať štátny znak i zástava, a učebnice sa mohli používať iba tie, ktoré boli schválené ministerstvom školstva, a teda realizovali – hlavne pri vlastivedne orientovaných disciplínach – implementáciu maďarskej vízie jednotného Uhorska.

Veľký dôraz sa v zákone kládol na maďarizáciu školstva hlavne prostredníctvom jazyka. V ľudových školách s nemaďarským vyučovacím jazykom sa maďarčina mala vyučovať v takej intenzite i kvantite, aby si ju deti osvojili slovom i písmom do skončenia štvrtej triedy.¹⁵

Zákon tiež zvyšoval starostlivosť štátu o finančné zabezpečovanie učiteľov cirkevných i obecných škôl poskytovaním špeciálnych finančných príspevkov pre tých, ktorí maďarizačné nariadenia akceptovali a aj ich horlivo vykonávali. Naopak, tí, ktorí zákon dôsledne neuplatňovali, boli na jeho základe disciplinárne riešení napr. krátením platu, suspendáciou, vylúčením zo školy, dokonca hrozilo i zatvorenie školy, resp. jej zmena na štátnu školu.

Spomínané zákony v oblasti ľudového školstva dopĺňalo štátne nariadenie z roku 1909 pre všetky školy v Uhorsku, ktorým sa nariaďovalo vyučovať po maďarsky aj náboženstvo.¹⁶ Tieto vládne nariadenia platili

¹⁵ „Pre slovenské deti, ktoré pred vstupom do školy nevedeli vôbec po maďarsky, to bola ťažko zvládnuteľná úloha. Ak učiteľ chcel splniť túto požiadavku, a školskí inšpektori veľmi dôsledne sledovali práve vyučovanie maďarčiny, znamenalo to zanedbať ostatné predmety. Výsledkom bola zvýšená negramotnosť“ (Kováč, 1998, s. 156).

¹⁶ „Podľa nariadenia z roku 1909 sa malo napokon po maďarsky vyučovať aj náboženstvo. Takže slovenské deti nedostali ani náboženskú výchovu, lebo jej vôbec nerozumeli a iba sa po maďarsky namemorovali modlitby. Drobní slovenskí kňazi sa proti tomuto ustanoveniu búrili, ale nenašli podporu u cirkevnej vrchnosti, ktorá sa v Uhorsku významne podieľala na maďarizácii“ (Kováč, 1998, s. 156).

prakticky až do zániku Rakúsko-Uhorska a vzniku 1. Československej republiky v roku 1918. Silnejúci maďarizačný tlak mal aj represívny charakter a vyústil napr. aj do tragických udalostí v Černovej.

Tragické udalosti v Černovej 27. októbra 1907 a ich ohlas vo svete

Obyvatelia obce Černová (neďaleko Ružomberka) sa dostali do konfliktu so spišským biskupom a maďarskou cirkevnou i svetskou vrchnosťou vo veci vysvätenia ich nového kostola.

Katolícki veriaci si z iniciatívy a s pomocou svojho kňaza (a zároveň spolurodáka) Andreja Hlinku postavili z vlastných financií nový kostol a želali si, aby ho vysvätil práve on. A. Hlinka bol v danom čase už aj etablovaný politik, rečník a aktivista národného diania, patril k najvýznamnejším predstaviteľom katolíckeho, tzv. ľudového krídla Slovenskej národnej strany. Aktívne agitoval vo voľbách v roku 1906 a kritizoval porušovanie národnostných práv Slovákov, za čo ho maďarský biskup Sándor Párvy suspendoval a v podstate mu zakázal vykonávať obrady. A. Hlinka sa odvolal až k pápežovi do Ríma, ktorý neskôr rozhodol v jeho prospech (hlavne vďaka moravským katolíkom, predovšetkým Aloisovi Kolískovi). V danom čase však vysviacku kostola v Černovej vykonať nemohol, a tak ju občania žiadali odložiť na neskorší termín. Cirkevné i svetské úrady ju ale proti ich vôli nariadili na 27. októbra 1907. Poverený farár a ďalší predstavitelia cirkvi sa ale v sprievode žandárov nevedeli dostať ku kostolu, pretože miestni vlastnými telami bránili ich vstupu do obce. Kočiš šľahal bičom kone i tam stojacich ľudí, aby vytvoril koridor, ale tým iba eskaloval napätie. Niektorí zasiahnutí údery bičom opätovali hádzaním kameňov, načo žandári začali strieľať do davu dedinčanov. Zomrelo pätnásť ľudí, deväť bolo ťažšie a šesťdesiat ľahšie zranených. V následnom súdnom konaní bolo odsúdených dvadsaťdva mužov a šesťnásť žien, v súhrne na tridsaťšesť rokov a šesť mesiacov väzenia.

Na brutalitu maďarskej vrchnosti reagovala celá Európa. Hlinkovo prednáškové turné po Morave a Čechách sa predĺžilo na niekoľko mesiacov a stalo sa prejavom solidarity Čechov a Slovákov. Český telocvičný

spolok Sokol organizoval manifestácie, ktoré mali byť symbolom protestu proti černovskej masakre, zo solidarity zbierali finančné prostriedky pre postihnutých. Slovákov sa mimoriadne zastal nórsky humanista a spisovateľ **Björnstjerne Björnson**. Okrem toho, že sa usiloval o svetový mier, bojoval aj proti útlaku malých a hlavne neslobodných národov. Na obranu Slovákov po vydaní Apponyiho zákonov a po tragédii v Čerbovej napísal: „Bol schválený školský zákon, aký nikdy predtým nebol známy, pretože jeho najdôležitejšie ustanovenia sú z gummy! Dajú sa naťahovať tak, až sa v nich zadusia všetky národnosti. Zbaviť deti materčiny je predsa to isté, ako odtrhnúť deti od matkiných prs. A práve toto rozkazuje v tomto zákone gróf Apponyi so vztyčenou hlavou” (Hapák a kol, 1986, s. 277).¹⁷

¹⁷ Pomoc v informovaní Európy o útlaku Slovákov v Uhorsku poskytli českí politici a publicisti, francúzski slavisti, krajanovia v USA prostredníctvom novozaloženej Slovenskej ligy, dokonca aj niektorí demokratickí politici. Systém v Uhorsku, a s tým spojenú maďarizáciu, odmietol vo viedenskom parlamente aj český poslanec František Soukup: „Nenávidíme a preklíname systém, ktorý po desaťročia hromadil len zločin na zločin, vyľudnil a vyplienil krajinu, zastavil postup kultúry a zrušil právnu bezpečnosť. Bezmedznú demoralizáciu, analfabetizmus, alkohol, pohlavné výstrednosti, lúpež a vraždu urobil nástrojom svojich nízkych chůtok” (Kováč, 1999, s. 33). V Luhačoviciach sa po tragédii v Čerbovej z podnetu Československej jednoty od roku 1908 až do začiatku prvej svetovej vojny konali každoročné česko-slovenské porady, na ktorých sa stretávali českí a slovenskí politici, hospodárski a kultúrni dejatelia za účelom prehĺbenia vzájomnej kooperácie Čechov a Slovákov. Významní slovenskí a českí činitelia ako P. Blaho, A. Hlinka, M. Hodža, A. Štefánek, Dr. A. Kolísek, poslanec J. Anýž a Ing. Rotnagl organizovali prednáškové turné, v rámci ktorých prichádzali do kontaktu s českou spoločnosťou a oboznamovali ju so životom a problémami Slovákov. V Čechách sa táto forma stretla s intenzívnymi reakciami, obzvlášť po udalostiach v Čerbovej. K rozvoju česko-slovenskej vzájomnosti prispela aj revue *Naše Slovensko*, ktorá začala vychádzať v Prahe od októbra 1907. Averzii k vládnuceho systému v Uhorsku prejavili na ríšskom sneme českí poslanci rôznych politických strán (František Modráček, Mořic Hruban, K. Kramár, T. G. Masaryk a T. Šilinger). Vystúpili so žiadosťou na rakúskeho ministerského predsedu M. V. Becka, aby ukončil prenasledovanie Slovákov. Wekerleho vláda však rázne zakročila s tým, že slovenská otázka spadá výlučne do jej pôsobnosti. Slovenská otázka odznela aj pred európskou a svetovou verejnosťou: „Všetky americké veľké denníky, anglické, nemecké, španielske a slavianske priniesli kabelovú správu o černovskej slúžnovskej atrocitách, a síce už 29. októbra, ako to vidíme z New Yorker Staats-Zeitungu (od 29. októbra 1907, číslo 259), z denníka The New York Times, zo Slovenského denníka, Slováka v Amerike, Hlasu, Glasu naroda (slovinský) atď. Už teraz možno povedať, že slúžnovský zločin v Čerbovej má svetovú publicitu” (Kostický, 1983, s. 194).

O útlaku maďarskej vlády informoval aj mladý škótsky historik a žurnalista **Robert Wiliam Seton-Watson** (používajúci pseudonym **Scotus Viator**) vo svojej publikácii *Racial Problems in Hungary* (Národnostná otázka v Uhorsku, 1908) napísal: „Táto kniha sa neusiluje detailne hovoriť o všetkých národoch v Uhorsku. Skutočne presná správa o Rumunoch, Chorvátoch a Srboch by si vyžiadala ďalšie osemnásťmesačné zdržanie a čas sa mi vidí už beztak zrelý na to, aby sa naša verejnosť dozvedela o smutnom a alarmujúcom stave, v ktorom sa uhorský štát nachádza zásluhou maďarského šovinizmu. Preto som svoju pozornosť sústredil na Slovákov, ktorých možno považovať za typický príklad situácie nemaďarských národov v Uhorsku, a ktorí najviac potrebujú pomoc a podporu“ (Kováč, 1999, s. 34).

Situácia v slovenskom národnom hnutí

Stará a Nová škola slovenská, ich predstavitelia, programy a tlačové orgány

Stará škola slovenská (politika prosieb) – od roku 1871 Slovenská národná strana

predstavitelia: Štefan Marko Daxner, Jozef Miloslav Hurban, Janko Francisci Rimavský, Franko Vítazoslav Sasinek, Viliam Pauliny-Tóth.

Reprezentovala tradičné hodnoty, orientovala sa na rakúsku politiku, odmietala „uhorskú“ orientáciu a pridržovala sa hlavne memorandového programu. Ich program viedol v konečnom dôsledku k pasivite a konzervativizmu, ich aktivity sa orientovali hlavne na limitované spolkové a cirkevné organizačné štruktúry. Bojovala proti maďarským vládnym kruhom i svojej liberálnej opozícii. Svoje konzervatívne postoje obhajovali naoktrojovaným diktátom maďarskej neústupčivosti. Politiku Novej školy vnímali ako chybnú, ba až ako zradu národných záujmov, pretože istým spôsobom uľahčovali vládnym vrstvám eliminovať nemaďarské národnosti. Tlačovým orgánom starej školy slovenskej boli *Pešťbudínske vedomosti (Noviny pre politiku a literatúru)*¹⁸ vychádzajúce v rokoch 1861 – 1870 v Pešťbudíne. Po prenesení redakcie do Turčianskeho Sv. Martina v roku 1870 sa premenovali na *Národné noviny*.

¹⁸ *Pešťbudínske vedomosti (Noviny pre politiku a literatúru)* – vychádzali v rokoch 1831 – 1870 v Budapešti ako dve čísla do týždňa (utorok a piatok). Ich zodpovedným redaktorom i vydavateľom bol najskôr Ján Francisci, po cca dvoch rokoch Mikuláš Ferienčík. Po ich zániku na ich koncepciu nadviazali martinské *Národné noviny* (Rosenbaum a kol., 1984b).

Nová škola slovenská (politika činov) – alternatíva voči Starej škole slovenskej, usilovala sa o rokovanie s uhorskou vládou a rozširovanie používania slovenčiny v úradoch a na stredných školách

predstavitelia: Ján Nepomuk Bobula, Ján Palárik, Ján Malý Dusarov

Vystupovala proti krajne pravicovo modelovanému konzervativizmu, predstavovala liberálny prúd politiky. Jej predstavitelia sa orientovali na uhorskú ľavicu, odmietli požiadavky Okolia.¹⁹ Ich centrom sa stala Budapešť. Usilovali sa zakotviť slovenskú politiku v uhorskom parlamentnom systéme a nájsť dohodu s Maďarmi – domnievali sa totiž, že jej bránia prehnané národné požiadavky Slovákov a orientácia na Viedeň, ich proceské a proruské sympatie. Aby si ale získala priazeň slovenského obyvateľstva, vystupovala spočiatku s požiadavkami demokratizácie politického života, s návrhom riešení sociálnych otázok slovenského ľudu, nakoniec však prijala aj maďarskú štátnu koncepciu jednotného politického národa v Uhorsku. Tlačovým orgánom Novej školy boli *Slovenské noviny*,²⁰ v Budapešti mali v rokoch 1869 – 1872 aj vydavateľstvo *Minerva* s vlastnou tlačiarňou a kapitálom cca 40 000 zlatých.

Spory medzi oboma školami sa začali tmiť až maďarsko-chorvátskym vyrovnaním (1868) a prípravou návrhu národnostného zákona, ktorý bol

¹⁹ Dňa 6.-7. júna 1861 sa v Martine na Slovenskom národnom zhromaždení prijalo Memorandum národa slovenského, ktoré bolo vnímané ako základný dokument národnopolitického výzmu i charakteru. Na zhromaždení bol zvolený 23-členný výbor (na čele s J. Franciscim), ktorý mal prijaté uznesenia implementovať do reality. V ňom sa spomína aj Okolie, resp. Hornouhorské slovenské okolie: „Osobnosť našu národnú uznať v priestore tom, ktorý ona ako súvislá nepretrhnutá masa skutočne zaujíma, pod menom Hornouhorského slovenského Okolia, so zaokrúhlením stolíc podľa národnosti (...) nevidíme príčiny, prečo by jeden súvislý celok tvoriaci národ slovenský, v priestore tom, ktorý mu príroda sama vyznačila a ktorý on skutočne i zaujíma, pri nastávajúcom organizovaní krajiny a stolíc (...) ako Hornouhorské slovenské Okolie nájsť nemohol“ (Barnovský, 1998, s. 239). Tiež sa tam uvádza, aby sa mohla slovenčina v Okolí používať v inštitúciách, úradoch a súdnictve, samozrejme pri aktuálnom zachovaní jednoty a celistvosti Uhorska.

²⁰ *Slovenské noviny* (1868 – 1875) – vydával ich trikrát týždenne (neskôr štyrikrát a v čase volieb aj päťkrát týždenne) v Budapešti J. N. Bobula; zo známejších redaktorov na chode periodika participovali J. N. Bobula, J. Malý-Dusarov, zo spolupracovníkov J. Palárik, K. Banšiel, A. Pietor a i. (Rosenbaum a kol., 1984b).

problematický pre maďarské národy v Uhorsku. Predstavitelia Starej školy (V. Pauliny-Tóth) a Novej školy (J. N. Bobula) uzavreli v novembri 1871 dohodu o „spolupráci“ – „že sa nebudú verejne napádať, budú sa vzájomne informovať o činnosti, spoločne vystupovať v základných otázkach. Dohodu dodržiavali do volieb v júni 1872, v ktorých SNS nezískala žiadne a Nová škola 3 poslanecké kreslá“ (Škvarna a kol., 1997, s. 114).

Ideové a kultúrne zoskupenia okolo niektorých časopisov

Osvaldova literárna družina

Na sklonku 19. storočia sa katolícka cirkev usilovala zmierniť enormne konzervatívne postoje a nájsť isté súvzťažnosti s konceptmi modernej kultúry. To viedlo ku generačným konfliktom a napätiam, ktoré ešte umocňoval maďarizačný tlak. Slovenskí národne uvedomelí kňazi nemali veľa možností na publikovanie svojich literárnych prác (Spolok sv. Vojtecha, *Katolícke noviny*), navyše predstavitelia staršej generácie sa orientovali hlavne nábožensky, čím sa izolovali od nových myšlienok a tendencií v katolíckej cirkvi a neuľahčovali prenikanie nových myšlienok. Napríklad **František Richard Osvald** vyčítal redaktorom *Katolíckych novín*, že neupozorňujú čitateľov na nové a hodnotné diela slovenských autorov, zvlášť katolíkov. Rovnako Jozef Kohuth a Tichomír Milkin písali o potrebe vzniku beletristicko-kritického časopisu, ktorý by ale nebol cirkevný. Usilovali sa tiež vytvoriť všeobecnú knižnicu diel katolíckych autorov, dokonca i Spolok slovenských katolíckych spisovateľov (1887), no bez úspechu. F. R. Osvaldovi sa však podarilo založiť časopis *Literárne listy* (1891 – 1908) ako osobitnú prílohu konfesijného časopisu *Kazateľňa* a vydať tri ročníky zborníka *Tovaryšstvo* (1893, 1895, 1900). Počas vydávania *Literárnych listov* (vyšlo osemnásť ročníkov) sústredil okolo seba veľké množstvo prispievateľov – literárna história ich označuje pomenovaním **Osvaldova družina**, resp. **Osvaldova literárna skupina**. Ich činnosť mala národnobuditeľský, literárny i jazykovedný rozmer, ale zahŕňala aj vlastivedné disciplíny, venovala sa hlavne štúdiu bernolákovského obdobia s kontinuitou na kultúrne iniciatívy Slovenského učeného tovarišstva.

Išlo o zoskupenie ľudí rovnakej konfesie (katolíckej), ktorých cieľom bolo napomáhať duchovnej obrode slovenského života maďarizáciou zdecimovanej spoločnosti. K členom Osvaldovej skupiny patrili **František Richard Osvald**,²¹ **Jozef Kohuth**,²² **Tichomír Milkín**,²³ ďalšími spolupracovníkmi

²¹ **František Richard Osvald** (1845 – 1926) – narodil sa v roku v obci Hodruša v baníckej rodine. Ľudovú školu absolvoval v rodisku. Študoval na gymnáziu v Banskej Štiavnici, v trnavskom seminári a katolícku teológiu v Ostrihome. Pôsobil na rôznych farách a zastával niekoľko cirkevných funkcií (farár, kanonik, prelát, generálny vikár). V roku 1879 sa stal správcom Spolku sv. Vojtecha v Trnave a pôsobil ako redaktor *Katolíckych novín*. Po vzniku Československej republiky bol členom Národného zhromaždenia, neskôr bol jedným z predsedov obnovenej Matice slovenskej.

Osvaldova literárnokritická a literárnohistorická činnosť nie je početná, ale hodnotná je jeho rozvinutá organizačná i vydavateľská aktivita. V roku 1867 vydal prvý článok v *Peštúbudských vedomostiach*: *Len niekoľko slov k nášmu ľudu* (1867). Publikoval práce náboženského charakteru, stal sa spolupracovníkom časopisu *Kazateľ* (v rokoch 1873–1880 ho vydával a redigoval Pavel Blaho), po zániku ktorého začal vydávať časopis *Kazateľňa*. Neskôr k nemu pripojil prílohu *K dejinám katolíckej kazateľskej literatúry*, no tá sa približne po roku svojej činnosti transformovala na *Literárne listy*. Osvaldova družina sa sústredila na bernolákovské pamiatky a tradíciu, nedocenenú martinským centrom. Sám F. R. Osvald sa sústredil na kreovanie životopisov svojich rovesníkov (Š. Moyzes, A. Radlinský, F. Sasinek, J. Kohuth, A. Medňanský, Š. Furdek a i). Jeho najväčšia práca *K dejinám slovenských literárnych spolkov na našich seminároch* (1896) zachytáva činnosť bansko-bystrického študentského krúžku *Kolo* (1851 – 1956; ofic. názov *Cirkevno-literárny spolok Kolo*) (Rosenbaum a kol., 1984a; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, 2000).

²² **Jozef Kohuth** (1852 – 1930) – literárny historik, bibliograf; teológiu vyštudoval v Spišskej kapitule, pôsobil ako rímskokatolícky farár. Publikoval v periodikách *Cyril a Metod*, *Priateľ školy a literatúry*, podieľal sa na vzniku Spolku sv. Vojtecha. Sústreďoval záujem o dokumenty k dejinám Oravy, pozornosť venoval cirkevným hospodárom slovenského pôvodu (J. Palárik, A. Radlinský), ale i zbieraniu biografických i bibliografických údajov k bernolákovskému hnutiu (poukazoval na jeho celoslovenský charakter). Publikoval ich v *Literárnych listoch* (1890–1994) i v *Tovarištvě* (1893, 1895). Vyjadril tiež nesúhlas so spracovaním tvorby slovenských katolíkov u J. Vlčka v jeho *Dejinách literatúry slovenskej* (Rosenbaum a kol., 1984a; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, 2000).

²³ **Tichomír Milkín** (1864 – 1920, vl. m. Ján Donoval) – publikoval tiež pod pseudonymami Tichomír, Mentor a značkami i skratkami z uvedených slov; **v mnohých ohľadoch je spájacím článkom prvej a druhej generácie slovenského realizmu, jeho postrehy k prozódii pripravujú prechod k poézii Moderny.**

Do kontaktu so slovenskou literatúrou prišiel už počas gymnaziálnych štúdií v Banskej Bystrici a neskôr študoval v Trnave a Ostrihome; potom absovoval teologické vzdelanie a pôsobil ako farár. K národnému povedomiu ho priviedlo monumentálne dielo Jána Hollého, pre svoje presvedčenie mal neustále problémy.

boli (kňazi i laici) Andrej Kmeť, Michal Chrástek, Franko Vítazoslav Sasinek, Štefan Mišík, Jozef Kompánek, František Šujanský, Martin Hojič, Gabriel C. Zaymus, Ján A. Wágner. Z autorov umeleckej literatúry boli prispievateľmi Izidor Žiak Somolický, Dlhomír Poľský, Ján Ďateľ, Martin Medňanský. V treťom ročníku *Tovaryšstva* v roku 1900 vyšla napríklad aj veselohra Jozefa Gregora Tajovského *Ženský zákon*. Ich aktivity mali podnietiť katolíkov k agilnejšiemu zapájaniu sa do národného života. Po zániku *Literárnych listov* (1908) sa väčšina týchto tvorcov postupne odmlčala.

Hlas a hlasisti

V rokoch 1898 – 1904 vychádzal liberálne orientovaný časopis *Hlas*,²⁴ s podtitulom *Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu*. Generácia

Bol básnikom, prekladateľom, kritikom i teoretikom, literárnokriticky sa vyjadroval hlavne v *Literárnych listoch* o básnickej forme, prozódii. Bol zástancom prízvučného sylabotonickeho veršovania – jeho hviezdoslavovskú podobu chcel obohatiť určitými aspektmi z ľudovej slovesnosti (tri trocheje nahradiť dvoma daktylmi a pod.), ktoré sa ojedinele objavili až u básnikov literárnej moderny. Najvýznamnejšie práce *O prstonárodnom básnictve slovenskom* (1890), *Niekoľko slov o rytme v reči slovenskej* (1890), *Niečo o rytme* (1891). Prispieval aj so *Slovenských pohľadov*, mal blízko i k martinskému literárnemu centru, publikoval i v *Tovarišstve* (1895). Podieľal sa na preklade *Katolíckeho spevníka*, *Bible a Iliady*. Hodnotil diela J. Hollého, A. Sládkoviča, P. O. Hviezdoslava, S. H. Vajanského (Rosenbaum a kol., 1984a; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, 2000).

²⁴ Zodpovedný redaktor, majiteľ a vydavateľ Hlasu bol v prvých troch ročníkoch **Pavel Blaho**, v štvrtom a piatom *Hlas* redigoval P. Blaho s V. Šrobárom, v šiestom bol vydavateľom i redaktorom **Vavro Šrobár**. Tlač prvých štyroch ročníkov zabezpečoval J. Teslík v Skalici, piaty tlačil K. Salva v Ružomberku a posledný Klimeš a Pivko v Liptovskom Mikuláši. Periodicita vychádzania datovania jednotlivých ročníkov nebola jednotná – prvé štyri ročníky vychádzali od júla do júna nasledujúceho roka, posledné dva ročníky od januára do decembra. Časopis *Hlas* vydával i beletristickú prílohu *Knižnica Hlasu* (1901-1902) a redigoval ju M. R. Štefánik; vyšlo i šesť čísel *Umeleckého Hlasu* (1903), orientovaného na prezentáciu výtvarného umenia, ktoré redigovali A. Kalvoda a V. Šrobár (tlač bola u E. Leschingera v Prahe). Preniesť vydávanie *Hlasu* do Budapešti (1905) už nevyšiel. Po jeho zániku ideové smerovanie *Hlasu* prevzalo periodikum *Prúdy* (od 1909) a reprezentovalo tzv. druhú hlasistickú generáciu (Rosenbaum a kol., 1984b).

Hlasisti (prispievatelia i prívrženci) vytvorili periodikum mladej nastupujúcej generácie s polemickým charakterom k politike Slovenskej národnej strany (vyčítali im odtrhnutosť od ľudí, fatalizmus, enormné rusofilstvo a mesianizmus), k pasívnemu a neaktívnemu martinskému centru (P. Blaho orientoval svoje postrehy k ľudovýchovnej, politickej i hospodárskej činnosti; V. Šrobár poukazoval na teoretické aspekty hlasiz-

autorov zoskupená okolo neho – Pavel Blaho, Vavro Šrobár, Ján Smetanay, Milan Hodža, Anton Štefánek a ďalší – sa označovala pojmom hlasisti. Ich zámerom bola obroda slovenského verejného a politického života. Hlásili sa k filozofii realizmu Tomáša G. Masaryka, jeho princípu drobnej práce, prikláňali sa ku koncepcii jednotného česko-slovenského národa, venovali sa hospodárskym otázkam. V rámci prezentovaného demokratizmu (sloboda prejavu, tlače, zhromažďovania, všeobecné volebné právo) a aktivizmu (angažovanosti) a drobnej práce medzi ľuďom sa priblížili k sociálnej demokracii. Pre oblasť literatúry vymedzili dve hlavné úlohy – didaktizmus a sociálnu funkciu, čo znamená, že dôraz dávali na výchovnú funkciu literatúry a viac uplatňovali agitačnú rétoriku než estetické kritériá.

Prúdy

Na časopis *Hlas* nadviazali časopis *Slovenský obzor* (1907 – 1908, redaktor Anton Štefánek)²⁵ a najmä **Prúdy**, ktoré mali podtitul *Revue mladého Slo-*

mu; M. Hodža presadzoval vlastnú politickú líniu; ďalší zdôrazňovali mravne obrodný charakter svojich názorov). Chceli priniesť nový impulz, skôr kvantitatívny než kvalitatívny – heslá hlasistov teda boli realizmus, demokratizmus, aktivizmus, kriticizmus. Usilovali sa o nový program a centrum národného života i kultúry; vplývali na nich svetonázorové postoje T. G. Masaryka (hlavne na tých, ktorí študovali v Prahe). Kritický postoj zaujímali ku štúrovskej generácii, najdôležitejšie pre nich bolo československé smerovanie. Napríklad pri polemikách ohľadom Vajanského diel tieto vnímali ako umelecké vyjadrenie spoločensko-politického postoja k realite, na jeho literárne postavy poukazovali v zmysle, že sú mementom starého sveta a požadovali, aby noví hrdinovia boli obyčajní ľudia. Z dikcie literárnych i ostatných príspevkov je ale zrejmé, že sa hlasisti hlavne usilovali vytyčovať vzory, menej už realizovať kritickú analýzu i literárnohistorické začleňovanie.

Aj keď z podtitulu časopisu vyplýva, že by sa mal zaoberať aj literatúrou, tá nezohrávala najdôležitejšiu úlohu. Predsa len tam bola zastúpená literárnokritická, ale i časť umeleckej i prekladovej literatúry. Hlasistické rezultáty v konečnom dôsledku ale smerovali k ľudovýchovej tendenčnosti a didaktizujúcim tendenciám v umeleckej literatúre. Idey premeny slovenskej spoločnosti napriek počiatočnému nadšeniu a sympatiám nedokázali adaptovať v praxi – nedokázali zorganizovať širšie ľudové hnutie, ale i kultúrne i osvetové aktivity. Navyše prišlo k istým názorovým nezrovnalostiam medzi P. Blahom a V. Šrobárom.

Hlas vniesol mnoho podnetov do politického, sociálneho a sčasti i literárneho myslenia na Slovensku.

²⁵ Vydavateľom *Slovenského obzoru* bolo Nakladateľské družstvo Slovenského obzoru v Budapešti.

venska (1909 – 1914) a rovnako ako jeho predchodca sa hlásili ku koncepcii jednotného česko-slovenského národa. Isté presahy hlasistických ideí boli prítomné aj v novinách *Slovenský denník* (1910 – 1915).²⁶

V literárnej a umeleckej oblasti určovali charakter časopisu *Prúdy* kritické osobnosti ako Bohdan Pavlů, František Votruba, Juraj Slávik-Neresnický. **Prúdisti sa označujú aj ako druhá hlasistická generácia** – vedome sa hlásili k hlasistickému ideovému dedičstvu, avšak oproti hlasistom mali o niečo hlbší vzťah k literatúre. Pozornosť upriamovali aj na politicko-hospodársky progres Slovákov. Kým hlasisti bojovali s Vajanským predovšetkým na ideologicko-politickej platforme, prúdisti (najviac F. Votruba) sa ho usilovali prekonať v literárnej oblasti. *Prúdy* chceli implementovať nové myslenie a obraz nového umenia. Usilovali sa to realizovať hlavne „úvahami o zmysle národného vývinu, o jeho kontinuite, ako aj sústredeným záujmom o literatúru“ (Rosenbaum a kol., 1984b, s. 403).

Okrem krátkosti pôsobenia má význam pre slovenskú literatúru aj časopis *Slovenský obzor*, ktorý sa zaujímal o celkové dianie v Čechách a venoval sa politickým, hospodárskym, ale i spoločenským i kultúrnym témam a cielil hlavne na vzdelaných a kultivovaných čitateľov. Z množstva publikovaných textov sú pre literárny kontext najzaujímavejšie články Bohdana Pavlů *Literárne túžby* a príspevok Pavla Bujnáka *O najnovšej našej poetickej literatúre*. B. Pavlů poukázal na tendencie, s ktorými sa mala naša literatúra vyrovnávať s modernými trendmi; P. Bujnák reagoval na básnické texty niektorých našich významných básnikov (J. Jesenský, I. Krasko, I. Gall). Ich spoločným menovateľom bolo, že nedokázali adekvátne opodstatniť význam modifikovania slovenskej moderny. Literárnu tvorbu reprezentovali básnické texty J. Jesenského, či krátka próza I. Kraska, literárnu kritiku texty F. Votrubu.

I napriek tomu, že uvedené periodiká aktivizovali myšlienky česko-slovenskej solidarity, vzájomnosti a spolupatričnosti (najintenzívnejšie v *Prúdoch*), tieto idey nenašli na Slovensku širšiu spoločenskú bázu.

²⁶ Hlavným redaktorom *Slovenského denníka* bol M. Hodža, zodpovedným redaktorom A. Štefánek. Periodikum vydával v Budapešti Budapeštiansky nakladateľský spolok.

Kultúrne inštitúcie a spolková činnosť

Matica slovenská (1863 – 1875)

Matica slovenská bola prvou celoslovenskou a oficiálnou kultúrnou ustanovitznou Slovákov; iniciatívy o vytvorenie podobnej inštitúcie sa objavili už u Pavla Jozefa Šafárika, Jána Kollára, Martina Hamuljaka; postupne sa aj formovali spolky, ktoré úlohy tejto inštitúcie viac alebo menej predchádzali: Slovenské učene tovarišstvo (1792), Ústav československej reči a literatúry (1803), Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej (1834), študentské spolky popri lýceách (Bratislava, Levoča, Kežmarok, Banská Štiavnica, Prešov), intenzívne asi spolok Tatrín (hlavne vo vydavateľskej činnosti). Ale až v čase zvýšenia národnej aktivity v šesťdesiatych rokoch 19. storočia sa vytvorili vhodnejšie podmienky na založenie Matice slovenskej²⁷.

V šesťdesiatych rokoch 19. storočia bol už pomerne jednoznačne ako **centrum národného hnutia vnímaný Turčiansky Sv. Martin**. Dôvodom tohto výberu bola okrem iného jeho výhodná geografická poloha a účasť príslušníkov oboch najpočetnejších vierovyznaní na národnom živote. Turčiansky Sv. Martin sa aj z toho dôvodu stal dejiskom memorandového zhromaždenia v roku 1861 a neskôr aj sídlom Matice slovenskej²⁸ (Křméry, 1976).

²⁷ V habsburskej monarchii Matica slovenská nebola jedinou inštitúciou tohto typu. Okrem nej existovala už v roku 1822 vznikla Matica srbská, 1826 vznikla Matica poľská, 1831 Matica česká, 1847 Matica ilýrska, 1848 Matica haličsko-ruská a 1864 bola založená Matica slovinská.

²⁸ Pôvodne malo byť sídlom Matice slovenskej Brezno, ale po pod vplyvom komisára Zvolenskej župy Andreja Havasa predstavenstvo mesta svoje rozhodnutie odvolalo, čo Š. Moyzes v liste miestodržiteľovi Pálffyemu ostro odsúdil. 21. apríla 1862 dala súhlas na prijatie Matice slovenskej mestská rada mesta Martin na čele s richtárom Košom (Podrimavský, 1992).

V *Memorande slovenského národa*, prijatom v júni 1861, bolo zakotvených viacero požiadaviek. Celkovo sa na tomto zhromaždení, ktoré zvolalo obecné zastupiteľstvo a na ktorom sa okrem asi dvesto osobností národného hnutia zúčastnilo aj niekoľkotisícové publikum, začali formovať aj odstredivé tendencie. Prejavila sa nová opozičná liberálna frakcia, neskôr známa ako Nová škola slovenská, ktorej jadro tvorili najmä slovenskí budapešťania – podnikatelia a liberáli (na čele stál Ján Palárik), ktorá sa snažila presadiť dohodu s maďarskými liberálmi, a týmto spôsobom riešiť národnú otázku na rozdiel od väčšiny zúčastnených na zhromaždení, ktorí proklamovali myšlienku hornouhorskeho slovenského *Okolia* (Čepan, Kusý, Šmatlák, Noge, 1965). Toto bolo jednou z príčin, že z memorandových požiadaviek (zákonom zabezpečiť osobitosť slovenského národa, územne vyčleniť Slovensko pod názvom *hornouhorské slovenské Okolie*; zaviesť slovenčinu ako úradnú reč, založiť na území dnešného Slovenska právnickú fakultu, katedru slovenskej reči a literatúry na peštianskej univerzite a povolenie zakladať literárne a osvetové spolky; (Mazák, 1988) sa podarilo presadiť jedinú – založiť kultúrnu a vedeckú inštitúciu.²⁹

Ďalšou príčinou relatívneho neúspechu Memoranda bolo to, že predstavovalo iniciatívu slovenskej inteligencie, ale nenašlo odozvu medzi jednoduchým ľudom – uhorský politik E. Kallay to vyjadril v rozhovore so Š. M. Daxnerom: „Historický fakt je, že nemáte ľud pri sebe, a to mnoho značí“ (Čepan, Kusý, Šmatlák, Noge, 1965, s. 41).

Založenie Matice slovenskej

Na základe uznesenia memorandového zhromaždenia Dočasný národný výbor predložil 1. augusta 1861 uhorskému miestodržiteľstvu žiadosť o povolenie Matice slovenskej a o schválenie jej stanov. Stanovy Matice však boli schválené až o rok, 21. augusta 1862, aj to po korektúrach, ktoré do pôvodného návrhu urobila miestodržiteľská rada.³⁰ Úradné konania sa

²⁹ Význam Memoranda však treba vidieť okrem iného v jasnom formulovaní pojmov: namiesto o slovenských stoliciach hovorí o *Okolí*, namiesto o nárečiach – o slovenskej reči, a predovšetkým, pojem slovenskej národnosti nahrádza pojmom *národ* (Čepan, Kusý, Šmatlák, Noge, 1965).

³⁰ Najzávažnejším zásahom bol zákaz zakladať miestne odbory Matice, a tým vytvoril oficiálnu sieť vedeckých a kultúrnych pracovísk na Slovensku. Matica tak zväčša bola

napokon uzavreli až v máji 1863. **4. augusta 1863 sa** konalo zakladajúce valné zhromaždenie Matice slovenskej, na ktorom bolo zvolené prvé vedenie a schválené stanovy. Prvým predsedom Matice slovenskej sa stal banskobystrický biskup **Štefan Moyzes**,³¹ podpredsedami evanjelický biskup **Karol Kuzmány** a Ján Országh, tajomníkmi Pavol Mudroň a Michal Chrástek. Ján Francisci sa za zásluhy pri zakladaní Matice stal jej doživotným čestným podpredsedom.³²

Pre rôzne prietahy prípravy na otvorenie Matice slovenskej vyvrcholili až po dvoch rokoch od memorandového zhromaždenia, v lete 1863. Na tento rok zároveň pripadli aj oslavy tisícého výročia príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu. Tieto oslavy sa pripravovali už skôr, zámerne ich pripomínali najmä Andrej Radlinský a Štefan Moyzes. Ich veľkolepé plány sa však nestretli s pochopením u nitrianskeho ani ostrihomského biskupa, ktorí v pripravovaných oslavách videli politický zámer napriek tomu, že išlo o významné cirkevné výročie. Zakladajúce valné zhromaždenie Matice slovenskej (4. augusta 1863) v Martine sa tak stalo vítanou príležitosťou spojiť tieto dve významné udalosti. Valné zhromaždenie prijalo osobitne uznesenie, že Matica slovenská bola založená „na tisícročnú pamiatku nášho pokresťančenia a založenia písomnosti slovenskej“ (Podrimavský, 1992, s. 349).

odkázaná na svojich externých pracovníkov, ktorí žili mimo Martina, ale nemohli vo svojich regiónoch zakladať oficiálne filiálky Matice.

³¹ Panovníkovo schválenie Matice, následné vymenovanie Moyzesa za tajného cisárskeho radcu a jeho finančný príspevok do zbierky sa v slovenských kruhoch považoval za výsledok memorandových snáh, a najmä za prejav zmierlivejšieho postoja panovníka k slovenskej otázke. Na návrh Moyzesa k nemu dokonca bola vyslaná ďakovná deputácia, ktorú panovník prijal 10. septembra. Očakávaná však nespĺnila. Cisár nemal záujem na podpore slovenskej veci, skôr mu išlo o zvýšenie tenzie smerom k Maďarom, ktorí sa ešte nespamätali z porážky po revolúcii a z Bachovho absolutizmu. (Podrimavský, 1992).

³² Personálne zloženie najvyššieho vedenia Matice bolo prejavom jednoty medzi oboma vierovyznaniami v národnej otázke. Nejednotnosť medzi nimi totiž dlho bránila presadeniu zásadných otázok. Jedine prekonaním uvedenej nejednotnosti mohlo dôjsť k výraznejšej zmene. Predchádzala mu nie krátka cesta: prvé spoločné postupy presadzoval už P. J. Šafárik a M. Hamuljak (Almanach Zora – diela Hollého aj Kollára), ďalej štúrovci (v Tatríne mali zastúpenie obe konfesie), Jan Palárik a napokon dvojica Moyzes – Kuzmány (Křmčery, 1976).

Poslanie Matice slovenskej

Podľa stanov bola Matica slovenská nepolitickou nadkonfesiálnou inštitúciou, ktorá mala rozširovať vzdelanosť, podporovať slovenskú literatúru a umenie, a tým napomáhať aj rozkvetu i rozvoju slovenského národa (Podrimavský, 1992). Jedným z prvých výsledkov jej činnosti bolo okrem preklenutia náboženských sporov ustálenie hattalovskej slovenčiny na celom území a takmer vo všetkých oblastiach. Česká bibličina pretrvala viac-menej len ako liturgický jazyk slovenských evanjelikov a rovnako stále ubúdalo aj stúpenecov bernolákovčiny. Matičné hnutie bolo tiež vyvrcholením národnej aktivity širokých vrstiev obyvateľstva, čo sa prejavilo v tzv. grajciarových zbierkach a daroch pre Maticu, do ktorých sa zapojili tisíce ľudí najmä zo slovenských dedín (Podrimavský, 1992). Matica sa venovala najmä vydavateľskej, kultúrno-vedeckej, muzeálno-zberateľskej a vedeckej činnosti.

Vydavateľská činnosť

Vedeckým orgánom Matice slovenskej bol časopis *Letopis Matice slovenskej* (vychádzal od roku 1864 raz ročne). Okrem neho sa venovala vydávaniu rôznych druhov literatúry pod súhrnným názvom „písomníctvo“. Nedá sa úplne hovoriť o „literatúre matičných rokov“ v pravom zmysle slova, lebo vydavateľská činnosť Matice sa pohybovala medzi dvomi základnými tendenciami: vysokými cieľmi (národnej literatúre pripisovali výnimočné postavenie) a praktickými potrebami (ktoré vyplývali z požiadaviek masového propagovania národného programu), pričom do popredia sa dostávala hlavne osvetová činnosť (Čepan, Kusý, Šmatlák, Noge, 1965).

Spomedzi všetkých tlačí, ktoré Matica vydala za dvanásť rokov svojho účinkovania, veľkú väčšinu tvorili rôzne ľudovýchovné texty, učebnice a odborné spisy; a pôvodná krásna literatúra tvorila len zlomok z celkovej produkcie. Podľa O. Čepana „oveľa väčší význam mali matičné štipendia, literárne a najmä dramatické súbehy, ktoré podnietili rozvoj dramatickej literatúry a ochotnícku činnosť“ (Čepan, Kusý, Šmatlák, Noge, 1965, s. 44).

Kultúrno-zberateľská činnosť

Veľkú časť aktivít Matice smerovala do zbierkotvornej činnosti. V novej budove Matice bolo sídlo rozsiahlej knižnice, archívu a muzeálnych zbierok, ktoré sa formovali najmä pod vedením Františka Sasinka z darov slovenských vzdelancov, bežných ľudí a výmenami i darmi od iných kultúrnych inštitúcií (Podrimavský, 1992).

Vedecká činnosť

Rozvíjanie vedy v národnom kontexte bolo podľa stanov jedným z hlavných cieľov Matice. Tá však spočiatku vôbec nemala vlastné vedecké pracoviská a takmer ani žiadnych zamestnancov. Jej vedecká činnosť sa teda limitovala na organizovanie a podporu vedeckej práce jednotlivcov na území Uhorska.

To, že vedecké ambície Matice sa v krátkej dobe nenaplnili, bolo podrobované istej kritike. Jeden z predstaviteľov „vedeckej“ línie Jozef Hložanský roku 1868 predložil vlastný návrh na reorganizáciu Matice, podľa ktorého by sa malo zintenzívniť jej financovanie prostredníctvom podnikania (navrhoval účasť na stavbe železníc, na priemyselnom podnikaní a pod.). Ťažiskom práce sa malo stať rozvíjanie slovenskej vedy na úkor kultúrno-osvetovej činnosti.

Návrh pre vedecké oblasti Matice slovenskej počítal so šiestimi odborami (jazykovedný, slovesno-literárny, historický, právnicko-filozofický, matematicko-prírodovedný, hudobnovedný). V roku 1871 bol počet odborov zredukovaný na tri, ale nové stanovy z roku 1872, v ktorých boli zmeny zakotvené, sa už nestačili pre zákaz činnosti a rozpustenie organizácie realizovať.

Zatvorenie Matice slovenskej v roku 1875

Napriek úspešne rozbiehajúcej sa činnosti bola Matica slovenská v roku **1875 zatvorená**. Predchádzala tomu masívna protislovenská kampaň, ktorá sa zostrila po rakúsko-maďarskom vyrovnaní v roku 1867. Propaganda protislovenských novín *Svornosť* a nátlaková i manipulačná kampaň zvolenského podžupana Bela Grünwalda najprv spôsobili zatvorenie troch slovenských gymnázií a nakoniec aj Matice slovenskej. Najzásadnejšie ob-

vinenia slovenských inštitúcií boli z panslavizmu a oslabovania uhorského vlastníctva. Grünwaldov „úspech“ spočíval najmä v tom, že formálne vystupoval prostredníctvom slovenských novín (*Svornost*) a pôsobil z pozície zástupcu slovenskej župy, čo prezentoval budapešťanskej vláde ako prejav reakcie na „nátlak zdola“, dokonca priamo z územia obývaného Slováckmi a so zachovaním ústavného postupu vykonštruovať, resp. zinscenovať oficiálne vyšetrovanie proti Matici slovenskej (Podrimavský, 1992).

Jedným z dôvodov na zatvorenie Matice slovenskej mohla byť aj účasť matičnej delegácie „na otvorení záhrebskej univerzity v októbri 1874, hlavne prejav Franka V. Sasinka. Po inscenačnom vyšetrovaní bola jej činnosť výnosom ministra vnútra zo dňa 12. novembra 1875 ‚pre protivlastnencský a nebezpečný smer‘ zastavená a ako inštitúcia prestala existovať. Ako dôvod sa uvádzalo neplnenie stanov, podvratná politická činnosť a nesprávne finančné hospodárenie“ (Čepan, Kusý, Šmatlák, Noge, 1965, s. 45).

Paradoxom celej situácie bola ale skutočnosť, že zhabaný majetok Matice slovenskej pripadol následne Uhorsko-krajinskému slovenskému vzdelávaciemu spolok, ktorý svojou činnosťou s FEMKE prispieval k odnárodňovaniu a pomaďarčovaniu Slovákov. To, v akom postavení bol v tom období slovenský národ, dokumentuje reakcia ministerského predsedu Kolomana Tizsu na protest srbského poslanca S. Miletiča proti zhabaniu majetku Matice slovenskej. K. Tizsa na toto vystúpenie reagoval, že taký národ v Uhorsku neexistuje a sebedomom doplnil: „Považujem za svoju povinnosť verejne vyhlásiť, že zatiaľ, kým budem na tomto mieste, s každým spolkom podobného zamerania zúčtujem podobne“ (Podrimavský, 1992, s. 565).

Niektoré aktivity zatvorenej Matice slovenskej, hlavne zbieranie literárnych pamiatok a rukopisov, postupne prebrali Muzeálna slovenská spoločnosť a Slovenské národné múzeum.

Činnosť Matice slovenskej sa obnovila až po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky v roku 1919. Krátko bol predsedom aj Pavol Országh Hviezdoslav, František Richard Oswald, Vavro Šrobár; správcami boli Jaroslav Vlček a Jozef Škultéty, tajomníkom Štefan Krčméry.

Spolok slovenských žien Živena

Spolok slovenských žien Živena vznikol v roku 1869 a jednou z jeho najhlavnejších úloh bola integrácia žien v procese formujúceho sa národného života,³³ úsilie o ich emancipáciu. Autorka publikácie *Živena, jej osudy a práca* (1931) Štefánia Votrubová o okolnostiach jej vzniku píše: „V Pešťbudinských vedomostiach 2. júna 1869 zjavilo sa vyzvanie založiť spolok pre vzdelávanie slovenských žien. Podnet vyšiel od mladého redaktora Ambra Pietra, ktorý v dorozumení s martinskými činiteľmi pripravoval pôdu pre toto nové podujatie (...) Dňa 12. júna otláčajú už návrh stanov pre tento spolok, pomenovaný Živena.“³⁴ Ženský spolok bol súčasťou národného hnutia a jeho činnosť moderovali jeho mužskí predstavitelia: Svetozár Hurban Vajanský, Viliam Pauliny-Tóth, Ambro Pietor, Martin Čulen, Mikuláš Ferienčík. Zakladajúce zhromaždenie sa uskutočnilo v Martine (na valnom zhromaždení Matice slovenskej). Jeho situovanie do tohto mesta samozrejme súviselo so snahou o sústredenie národných síl na jedno miesto, no na druhej strane, keďže mal veľa členov po celom území obývaného Slováckmi, usiloval sa zakladať miestne odbory, čo bolo ale vzhľadom na maďarizačnú politiku problematické. Zvolený bol dočasný výbor, ktorého členom bol napríklad tajomník spolku Jozef Nedobrá,³⁵ zapisovateľ Ambro Pietor. Prvou predsedníčkou sa stala **Anna Pivková**. Od roku 1894 pôsobila ako predsedníčka Živeny **Elena Maróthy-Šoltésová**.

³³ Viera Sedláková vo svojej štúdií, publikovanej v knihe s názvom *Zborník z osláv 125. výročia Živeny, spolku slovenských žien v Martine* v súvislosti so spolkom Živena a jej dobovým poslaním pripomína, „aby sa ženy uskromnili vo vlastných nárokoch a čím viac sa obetovali pre národno-kultúrne ciele (...) Je prirodzené, že matky vplyvajú najintenzívnejšie na vzdelanie detí, ktoré sa majú stať činnými členmi národa“ (Sedláková 1995, s. 88).

³⁴ Živena – bohyňa úrody v slovanskej mytológii; Živa (*Slovníkový portál Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV*; živena, online). Na mytologizujúce zdôvodňovanie pomenovania spolku Živena poukazovala napríklad aj Jarmila Tkadlečková–Vantuchová, keď citovala slová A. Pietora z *Národného hlásnika*: „Pod Živenou vyrozumeli totižto naši predkovia slovenskú takú osobu, ktorá mala v moci svojej život a živnosť ľudskú. A našim Slovenkám treba veru rezkého života a duševnej činnosti“ (1969, s. 171).

³⁵ Tajomníci Živeny: Jozef Nedobrá (1869 – 71), Ambro Pietor (1871 – 94), Svetozár Hurban Vajanský (1894 – 1916) (Rosenbaum a kol., 1984b, s. 508).

Činnosť a aktivity Živeny boli tesne späté s Maticou slovenskou – nie *de jure*, ale v praktickom živote. Prostredníctvom nej sa mali slovenské ženy vzdelávať (spolok sa dlhodobo usiloval o povolenie školy pre dievčatá, ale to od uhorských orgánov nezískal), ženy mali tiež nadobudnúť kompetencie v sociálnej a kultúrno-osvetovej činnosti a hlavne v časoch násilnej maďarizácie udržiavať svoje vedomie príslušnosti k slovenskému národu. Finančné zdroje na chod spolku boli od začiatku skromné, členské príspevky nepokrývali výdavky, a tak boli často chod a fungovanie spolku odkázané na rôzne drobné dary³⁶ a zbierky. Po zániku slovenských gymnázií a hlavne Matice slovenskej mala Živena finančné problémy, no po prijatí nových stanov (1882) prebrala čiastočne niektoré jej aktivity a úlohy – pripravovala muzeálne zbierky národopisného charakteru a ľudovej kultúry³⁷ (do vzniku Muzeálnej slovenskej spoločnosti), finančne vypomáhala dievčatám vo vzdelávacích ústavoch a opatrovniach, sčasti sa podieľala na vydavateľskej činnosti.³⁸

Živena sa viacerými aktivitami zaslúžila o rozvoj slovenskej literatúry. Pod jej záštitou vyšli „národný almanach“ *Živena* (1872, 1885),³⁹ *Letopis Živeny* (1896, 1898, 1902, 1906)⁴⁰ a rovnako časopis *Živena (Ilustrovaný*

³⁶ V roku 1891 bola založená *Živena v Amerike* - posielala peňažné dary (pre žiakov, na nákup výšiviek).

³⁷ V roku 1887 zorganizovala výstavu slovenského ľudového výšivkárstva – jej cieľom bola ochrana čistoty ľudového umenia od cudzích vplyvov.

³⁸ Živena sa zasadzovala za vydávanie rôznych publikácií a spisov, ale i učebníc pre ľudové školy, usilovala sa o organizovanie besied, zábav a slávností rôzneho druhu, poukazyvala na menej hodnotnú a v mravnej oblasti problémovú literatúru, ktorú chcela odstrániť z výkladov kníhkupectiev (Votrubová, 1931, str. 143).

³⁹ Oba zväzky *Živeny (Národného almanachu)* redigoval A. Pietor a ich povaha i charakter sú pomerne rozdielne. Prvý sa väčšmi týkal otázok ženského hnutia a prispievatelia boli hlavne muži, v druhom už prevažujú literárne príspevky a cítiť v ňom vplyv E. M. Šoltésovej. Čo sa týka literárnych príspevkov, tak tam publikujú autori prvej generácie realizmu (S. H. Vajanský, P. O. Hviezdoslav, M. Kukučín, E. M. Šoltésová, T. Vansová a i.) (Rosenbaum a kol., 1984b).

⁴⁰ Štyri ročníky *Letopisu Živeny* redigoval S. H. Vajanský a majú podtitul *Zborník zábavno-poučných prác*. *Letopis* nadväzoval na dva ročníky *Živeny (Národného almanachu)*. Zo ženských autoriek v nich publikovali E. M. Šoltésová, L. Podjavorinská, B. S. Timrava. Gro autorov však tvorili mužskí prispievatelia ako M. Kukučín, P. O. Hviezdoslav, S. H. Vajanský, J. Jesenský, I. Krasko, VHV. Z hľadiska kvantity sa ročníky *Letopisu Ži-*

časopis),⁴¹ ktorý nadviazal na prvý slovenský časopis pre ženy *Dennica*, vydávaný Teréziou Vansovou od roku 1898.

Spolok svätého Vojtecha

Myšlienka vytvoriť slovenský celonárodný spolok mala intencionálnu povahu a nebola v histórii ojedinelá. Spolok sv. Vojtecha **vznikol v roku 1870** v Trnave na základe enormného úsilia **Andreja Radlinského**,⁴² ktorý sa v tomto smere angažoval už od roku 1857. Spolok obdobnej konfesionálnej profilácie síce v Uhorsku už existoval (Spolok Svätého Štefana),

veny rozrastali, ale hnutím žien sa zaoberali postupne čoraz menej (Rosenbaum a kol., 1984b).

⁴¹ *Živena* (*Ilustrovaný časopis*) vychádzal od r. 1910 v Martine a redigovali ho E. M. Šoltéssová s P. Socháňom, druhý ročník redigoval sám P. Socháň a od ďalšieho roka iba E. M. Šoltéssová. Prevzala koncepciu *Dennice*, orientovala sa na realistickú literatúru, priestor venovala aj kritike. Kmeňovou autorkou bola Timrava. Pri redigovaní básnických diel jej vypomáhal Š. Krčméry) (Rosenbaum a kol., 1984b).

⁴² Andrej Radlinský (1817 – 1879) – bol organizátorom, redaktorom, publicistom, politikom, od r. 1870 aj čestným podpredsedom Spolku Sv. Vojtecha; zástanca spolupráce evanjelickej a katolíckej konfesie, Čechov i Slovákov, ale i všetkých slovanských národov.

Pochádzal z Dolného Kubína, matka bola neterou A. Bernoláka. Absolvoval gymnáziá v Ružomberku, Kremnici, Budíne, Bratislave a Trnave. Vyštudoval katolícku teológiu v Pázmáneu a popritom i jazykovedu vo Viedni. Doktorát z filozofie získal na univerzite v Pešti. Pôsobil ako kňaz v Budíne, Štefultove, Zlatých Moravciach, Banskej Štiavnici a Kútoch. Po revolučných rokoch 1848–48 bol redaktorom periodík *Slovenské noviny* vo Viedni a *Zemský zákonník* v Budíne. S J. Palárikom sa podieľal na vydávaní časopisu *Cyrill a Method*, *Katolícke noviny* a krízovú situáciu v oboch periodikách vyriešili ich zlúčením. Vydával aj *Priateľ školy a literatúry* (1859 – 1861) – pôvodne ako prílohu časopisu *Cyril a Method*, neskôr ju nahradil *Slovesnosťou* (1863 – 1865), obrázkový časopis *Vojtech* (1864–66).

Inicialova konštituovanie nedeľných škôl, sporiteľní, spolkov miernosti; v Banskej Štiavnici bol spoluzakladateľom Ženského spolku, Slovenskej besedy a Meštianskeho divadla. V kontexte bernolákovských tradícií bola predmetom jeho záujmu sociálna otázka ľudí; jeho spolupráca so štúrovcami sa potvrdila v Tatríne.

V otázke uplatňovanie slovenčiny prešiel po revolúcii 1850 od slovenčiny k tzv. staroslovenčine a vydal jej príručku *Pravopis slovenský s krátkou mluvnici*, časopis školy už ale vydával v slovenčine po Hattalovej úprave. Presadzoval, aby dorozumievacou rečou medzi Slovanmi bola ruština. Za účelom evanjelizácie i národnouvedomovacieho procesu vydával množstvo náboženskej literatúry.

no nezodpovedal národným potrebám Slovákov. Pôvodne mal byť spolok pomenovaný po slovanských vierozvestcoch Cyrilovi a Metodovi (A. Radlinský redigoval s J. Palárikom časopis rovnakého názvu, *Cyryll a Method*) a jeho úlohou malo byť utvrdzovanie katolíckej viery a národného povedomia prostredníctvom literatúry. Kompetentné orgány z obavy posilnenia národného povedomia navrhovaný názov neschválili, a tak A. Radlinský ponúkol názov Spolok sv. Adalberta (Vojtecha). Systematickou prácou (podrobne pripravil stanovky spolku) a aktívnou komunikáciou s cirkevnou vrchnosťou sa mu zriadenie spolku podarilo docieľiť. Predsedom sa stal Henrik Szájbélyi, podpredsedom Štefan Závodník, správcom Juraj Slota a i keď Radlinského zásluhy pri konštituovaní Spolku sv. Vojtecha boli zrejme najväčšie, zastával iba funkciu čestného predsedu.

Hlavným úsilím Spolku bolo vydávať publikácie katolíckej konfesie a najmä slovenské učebnice pre cirkevné školy, kalendáre, ale i prekladať bohoslužobné i modlitebné knihy, spevníky a pod. Spolok vydával ale aj veľmi populárne ľudovýchovné čítanie s morálnym či duchovno-kresťanským posolstvom. Týmto spôsobom šíril nielen duchovnú, ale aj jazykovú jednotu, lebo spomínané typy vydávaných publikácií sa používali v kostoloch, v školách i v domácnostiach a pri udržiavaní slovenčiny mali mimoriadny význam (neskôr aj v slovenských enklávach mimo územia dnešného Slovenska) v rámci celého Uhorska. Po zániku Matice slovenskej v roku 1875 zostal Spolok sv. Vojtecha inštitúciou, ktorá vydávala slovenské knihy a upevňovala národné povedomie intenzívne odnárodňovaných Slovákov.

Členská základňa sa začala rozširovať pomerne rýchlo i napriek tomu, že na základe stanov sa členmi mohli stať iba Slováci s katolíckou konfesiou.

Tlačovým orgánom Spolku sv. Vojtecha boli *Katolícke noviny* (1849 – 1856, 1870 – 1910).⁴³ Prvým redaktorom bol Šimon Klempa, potom Ján Palárik (1852) a neskôr Andrej Radlinský (1855). Takto vyšlo osem ročníkov, ale k prehľadnému číslovaniu budúcich ročníkov vôbec neprispel, pretože v roku 1857 prevzal redigovanie periodika *Cyryll a Method* s pod-

⁴³ Periodicita *Katolíckych novín* nebola v čase ich vydávania rovnaká (dvojtyždenník, týždenník, mesačník).

názvom *Katolícke noviny* a označil ho ako ôsmy ročník, podľa datovania *Katolíckych novín* mal byť už deviaty. Od roku 1870 ich vydával už Spolok sv. Vojtecha a zodpovedným redaktormi boli určení do funkcií vymenovaní správcovia. Problém s číslovaním ročníkov nastal i v nasledujúcich rokoch. V roku 1906 sa názov zmenil na *Ludové noviny* a iba v podnadpise sa uchoval časť pôvodného pomenovania – *Pokračovanie Katolíckych novín*, to sa z nariadenia cirkevných inšancií v roku 1907 úplne vytratilo a *Ludové noviny* vychádzali s uvedeným datovaním až do roku 1910.

Noviny mali viacerých redaktorov, najdlhšie v novinách pôsobil Martin Kollár (1880 – 1904). Mali hlavne upevňovať katolícke učenie cirkvi prostredníctvom úvodníkov, homiletických textov a článkov v spravodajských a kultúrnych rubrikách. S *Katolíckymi novinami* sa spájajú i významné osobnosti slovenského literárneho života ako Ján Palárik, Andej Radlinský, Michal Chrástek, Michal Rešetka, Štefan Závodník, Jozef Karol Viktorin, Tichomír Milkin. Krásnej literatúre nevenovali zvlášť veľkú pozornosť, zvyčajne išlo o texty s duchovno-kresťanskou tematikou s explicitne didaktickým obsahom (Rosenbaum, 1984b; Pöstényi, 1930).

Slovenský spevokol a iniciatíva k založeniu spolku Slovenská jednota

Krátko po založení Matice slovenskej vznikali úvahy aj o založení spevokolu. Jeho ustanovujúce zhromaždenie sa uskutočnilo v Martine v roku 1872 a súviselo s vtedajšími snahami slovenských národovcov: združilo pomerne veľa slovenských skladateľov ľudovýchovného zamerania, hlavne milovníkov spevu a divadla – spevokol „zaoberal sa pestovaním mužského, ženského a miešaného spevu, cvičením v umení divadelnom a dľa možnosti cvičením hudby“ (Kováč, 1998, s. 543), zároveň sa však usiloval „pridržať Slovákov pri ich národe a upevňovať vedomie i povedomie slovenským slovom“ (Turzo, 1974, s. 58).⁴⁴ Prvým predsedom združenia sa

⁴⁴ „Hlavnou činnosťou spolku mali byť podľa stanov spev a organizovanie spoločenských a kultúrnych podujatí, zábav a verejných besied, čoskoro sa však jeho členovia venovali najmä príprave divadelných predstavení“ (Beňová, 2020, s. 57).

stal Žigmund Melfelber, k zakladajúcim členom patrili popri iných Pavol Mudroň, Ambro Pietor a Jozef Nedobrný.

Slovenský spevokol ihneď od svojho vzniku organizoval spevácke nácvičky, vystúpenia, zábavy a verejné besedy. V začiatkoch zboristi nacvičovali skladby bez nôt, až za vedenia Jána Kadavého sa zaviedol spev podľa nôt, čo viedlo aj k rozvoju vydávania zbierok zborovej tvorby. Do repertoáru spevokolu boli zaradené aj diela českých skladateľov.

Neoddeliteľnou súčasťou činnosti spevokolu bolo ochotnícke divadlo. Prvé divadelné predstavenia nemali vysoké umelecké ambície – obľúbené boli najmä veselohry a frašky, začiatkom 20. storočia už aj hry vážnejšieho charakteru. Obľúbené boli hry Ferka Urbánka, z českých autorov Viléma Mrštíka. Spevokol organizoval aj prednášky (vystúpili napríklad S. H. Vajanský či J. Škultéty).

Slovenský spevokol **položil základy slovenského divadelníctva, sledoval národno-osvetové ciele, demonštroval životaschopnosť slovenskej kultúry, literatúry a jazyka.** V jeho repertoári boli pôvodné i prekladové diela, vydával aj vlastnú knižnú edíciu *Slovenský divadelný ochotník*, čím stimuloval činnosť ďalších ochotníckych súborov na Slovensku.

Nerealizovaným projektom v oblasti združovania ostala iniciatíva Jána Francisciho a jeho spolupracovníkov z roku 1873 na založenie spolku **Slovenská jednota**,⁴⁵ ktorý mal mať takisto národnoobraný a kultúrno spoločenský rozmer. Spolok mal sídliť v Turčianskom Sv. Martine, čo malo potvrdzovať jeho pozíciu ako národného centra. V podstate išlo o reakciu na vznik spolku Maďarská jednota (Magyar Szovetség), podporujúceho maďarskú štátnu ideu jednotného národa. Úlohou spolku bolo nahradiť nerealizované nezriadených miestnych odborov Matice slovenskej, ktoré mali organizačne zabezpečovať rozvíjanie kultúry a šírenie osvety, zároveň

⁴⁵ „Spolok Slovenská jednota vznikol v roku 1873 na základe iniciatívy Jána Francisciho. Jeho cieľom malo byť zakladanie slovenských škôl a starostlivosť o ne, zriaďovanie siete obecných knižníc, rozširovanie slovenskej tlače či šírenie národného jazyka. V tomto smere sa domáce školstvo opieralo najmä o existenciu troch slovenských gymnázií nachádzajúcich sa v Revúcej (1862), Martine (1867) a Kláštore pod Znievom (1868). Táto idyla však netrvala dlho, v roku 1874 napokon došlo k zatvoreniu gymnázií a o rok nato aj Matice slovenskej“ (Trnkóci, 2019, s. 194).

však pestovať národné povedomie. Slovenská jednota sa mala zameriavať na zvyšovanie vzdelania slovenského ľudu zakladaním a udržiavaním slovenských škôl, verejných knižníc, rozširovanie slovenskej tlače, pestovanie slovenského jazyka, popularizovanie divadelných aktivít, ale rovnako mala viesť obyvateľstvo k skrášľovaniu dedín i miest a starostlivosti o životné prostredie. Minister vnútra plánované aktivity Slovenskej jednoty nepodporil a spolok nepovolil.

Spolok slovenských akademikov v Prahe Detvan

Dňa **15.marca 1882** sa v Prahe, v kaviarni Stará Slávia konalo ustanovujúce zhromaždenie spolku slovenských akademikov (Pavol Kramár, Cyril Krčméry, Ján Gallay, Ján Šípka, Pavol Socháň, Josef Úprka, Anton Müller, Ján Pastorček, Juraj Čajka, Jaroslav Vlček, Pavol Gašpar a František Zachar). Za predsedu spolku bol zvolený **Jaroslav Vlček** a za tajomníka **Pavol Socháň**. Ten navrhol pomenovať tento spolok názvom **Detvan**, na počesť básnickej skladby Andreja Sládkoviča.

Mnohí národne uvedomelí slovenskí študenti nemohli pre svoje zmýšľanie študovať na školách v Uhorsku, odchádzali preto na štúdiá do Čiech na českú univerzitu (pražská Karlo-Ferdinandova univerzita bola v roku 1882 rozdelená na českú a nemeckú univerzitu). Praha sa tak stala dôležitým miestom aj pre slovenských študentov – poskytovala možnosť získať vysokoškolské vzdelanie rôzneho zamerania (od humanitných a umeleckých odborov až po technické). Štúdiom na českých školách mohli absolvovať aj študenti z nižších spoločenských vrstiev, pretože niektoré české spolky, napr. Československá jednota, poskytovali štipendiá chudobným študentom.⁴⁶ Pre Slovákov to bola veľmi zaujímavá možnosť – Praha im totiž bola kultúrne i jazykovo blízka.

⁴⁶ Ako píše N. Jurčišinová v štúdiu *Pražské působení Vavra Šrobára koncom 19. storočia*, Československá jednota rozvinula vo vzťahu k Slovákom aktivity rôzneho druhu. Okrem spomínaných štipendií „zasielala knihy a časopisy, ale aj celé knižnice na Slovensko, umiestňovala slovenských učňov u českých majstrov na vyučenie sa remeslu, informovala prostredníctvom článkov a kníh v Čechách o Slovensku, organizovala prednášky o Slovákoch a ich postavení v Uhorsku a pod.“ (Jurčišinová, 2007, s. 73).

Spolok Detvan bol v prvom rade samovzdelávaci spolok, ale plnil aj kultúrno-osvetovú činnosť, čo viedlo k posilneniu národného sebavedomia a hlavne utuženiu česko-slovenských vzťahov (Moravská beseda, neskôr Moravsko-slezská beseda a Radhošť, spolek moravské studující podporující). Kontakty udržiaval napríklad aj so slovenskými spolkami v Pešti (Slovenský spolok), vo Viedni (Tatran, Národ), ale i s poľskými a a srbskými študentskými spolkami (Ognisko Polskie; Šumadija).

V prvých rokoch sa činnosť Detvana zameriavala na kontaktné väzby; oboznamovanie najmä Čechov s problematikou slovenského národa i s jeho literatúrou, organizovali podujatia, ktorými si získali nových priaznivcov a podporovateľov. Činnosť Detvana sa realizovala na oficiálnej báze (vzdelávanie v slovenskom jazyku, čítali sa pôvodné práce a diskutovalo sa o nich, ale mala aj spoločenský charakter (posedenia v kaviarňach a spoločné výlety). V druhej dekáde svojej existencie sa samovzdelávacia činnosť realizovala prevažne prostredníctvom literatúry. Okrem básnických i prozaických príspevkov sa prednášali referáty o slovenskej a svetovej literatúre, kriticky sa zhodnocovali, diskutovalo sa aj o divadelných predstaveniach. Spolkové diskusie o literárnej tvorbe členov (M. Kukučín, L. Nádaši, A. Škarvan, D. Makovický, Ž. Pauliny-Tóth) viedli k vyhraneným názorom na literárnu tvorbu a realistickú estetiku. Diskutovali o umeleckej tvorbe i svetonázorových postojoch Emile Zolu, Leva Nikolajeviča Tolstého, Henrika Ibsena, Henryka Sienkewicza a iných. Väčšinou sa orientovali na slovanské literatúry, ale L. Nádaši uviedol do diskusie problematiku Zolovho naturalizmu. Etickú koncepciu L. N. Tolstého síce neprijali, ale niektorých sa bytostne dotkla (A. Škarvan, D. Makovický). Postupne v Detvane silnel vplyv T. G. Masaryka (bol členom Detvana od roku 1887) a literatúra ustúpila ideovej a politickej aktivite. Pod vedením Vavra Šrobára, ktorý princípy českého realizmu postupne integroval na slovenské pomery, sa vytvorila opozícia proti martinskému centru, jeho slavianofilstvu, fatalizmu a konzervativizmu, ktoré zosobňovali Svetozár Hurban Vajanský a Jozef Škultéty. Zdôrazňoval hlasistické pozície demokratizmu a aktivizmu, mravnú premenu spoločenského života, prácu s ľudom.

Počas svojho pôsobenia vydal Detvan dve publikácie. V roku 1892, na 10. výročie vzniku, to bol almanach *Detvan* s podtitulom *Výber prác čítaných v spolku v r. 1891-92*. Išlo o beletristické texty (V. Šrobár, M. Kukučín, J. Smetanay) i práce odborného charakteru (Š. Daxner, J. Minárik). Redaktormi boli M. Bencúr-Kukučín, J. Smetanay a V. Šrobár. Druhý almanach s názvom *Detvan 50 rokov v Prahe* vyšiel až v nedzivojnových rokoch.⁴⁷

Vznik Muzeálnej slovenskej spoločnosti (1895)

Predstava vytvorenia národného múzea ako jeden z prejavov národnej kultúry, histórie a svojbytnosti sa postupne rodila od národného obrodzenia. **Muzeálna slovenská spoločnosť** ako národná vedecká a kultúrno-osvetová inštitúcia bola založená v roku 1893 v Turčianskom Sv. Martine. Po zániku Matice slovenskej bola jednou z mála celoslovenských inštitúcií a významným centrom slovenského kultúrneho života. Tomu predchádzala myšlienka vytvorenia vedeckej spoločnosti, založenej na odkaze Slovenského učeného tovarišstva a Matice slovenskej. Pred valným zhromaždením v roku 1893 prebiehalo mnoho diskusií (Pavol Križko, Andrej Kmeť, Pavol Socháň) o cieľoch i možnostiach vznikajúcej spoločnosti. Uhorské úrady potvrdili jej stanovy až po dvojročných prietahoch, takže Muzeálna slovenská spoločnosť začala svoju činnosť až v roku 1895. Predsedom sa stal **Andrej Kmeť**. Hlavné **ciele** boli: **založenie národného múzea, knižnice a organizovanie výskumných vlastivedných a muzeálnych aktivít**. Začala sa intenzívna zberateľská činnosť (hlavne z darov) úplne všetkého, čo súviselo so slovenským národom; zbierala finančné prostriedky na budovu Slovenského národného múzea, pozornosť venovala národopisu, archeológii, histórii, biológii, vôbec zhromažďovaniu muzeálnych exponátov. A. Kmeť sa usiloval vybudovať početnú členskú základňu, prostredníctvom

⁴⁷ Ďalší almanach vyšiel omnoho neskôr – až na päťdesiate výročie existencie spolku Detvan pod názvom *Detvan 50 rokov v Prahe* (1930). Boli tam publikované spomienky niektorých členov (P. Socháň, L. Nádaši, V. Šrobár), ale i príspevky vtedajších členov (L. Novák, P. G. Hlbina, R. Uhlár a i).

ktorej by mohol rozvinúť zberateľskú, výskumnú a osvetovú činnosť v mestách i na vidieku. Po jeho smrti (vo februári 1908) ako nový predseda nadviazal na predchádzajúcu prácu Štefan Mišík. Rozšíril členskú základňu, dobudoval budovu múzea a najviac sa zaujímal o národopis a históriu, ale noví členovia postupne strácali záujem o muzeálnu prácu.

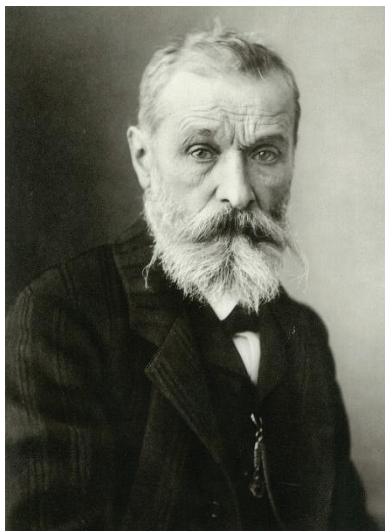
Propagácii a prezentácii výsledkov vedeckej činnosti slúžil *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (1898 – 1914), vychádzal najskôr dvojmesačne, neskôr štvrťročne v Turčianskom Sv. Martine. Redigoval ho Andrej Sokolík, krátko Jozef Škultéty. V roku 1896 začal vychádzať aj *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (zanikol až v roku 1951), ktorý mal vedecký charakter. V širšom zmysle nahrádzal časopisy, ktoré sa mali venovať otázkam národnej kultúry, uverejňoval príspevky z oblasti histórie, národopisu, archeológie, kultúry, tiež k dejinám slovenskej literatúry, nechýbali správy z činnosti spolku a informácie o muzeálnych zbierkach, zápisy ľudových piesní, povier, zvykov, hier, uverejňoval aj príspevky k jubileám predstaviteľov slovenského kultúrneho a literárneho života (Rosenbaum, 1984b).

Predstavitelia slovenského literárneho realizmu

(Biografické údaje i prehľad tvorivej aktivity autorov)

Predstavitelia prvej generácie slovenského literárneho realizmu

(S. H. Vajanský, P. O. Hviezdoslav, M. Kukučín, E. Maróthy-Šoltéssová, T. Vansová...)

Svetozár Hurban Vajanský

(* 16. 1. 1847 Hlboké – † 17. 8. 1916 Martin)

Básnik, prozaik, dramatik, prekladateľ, literárny kritik, redaktor, publicista i politik.

Občianskym menom sa volal Svetozár Miloslav Hurban a bol synom Jozefa Miloslava Hurbana a Anny Jurkovičovej. Svoje texty podpísal mnohými iniciálami a skratkami, pseudonymom Vajanský ho v roku 1873 podpísal V. Pauliny-Tóth v *Národných novinách* pri publikovaní jeho

úvah o národnom živote a snahe o jeho aktivizáciu.

Po skončení ľudovej školy v rodisku (1853 – 1858) študoval v rokoch 1858 – 1867 na gymnáziu v Modre, kde bol riaditeľom Ján Kalinčiak. Po Kalinčiakovom odchode do Tešína prešiel aj on na tešínske gymnázium (1858 – 1861). V rokoch 1861 – 1863 študoval v Oberschützene (v dnešnom Rakúsku), v rokoch 1863 – 1866 absolvoval štipendijný pobyt v Stendale pri Berlíne, zmaturoval v roku 1867 v Banskej Bystrici. V rokoch 1867 – 1870 prešiel na právnickú akadémiu do Bratislavy (štúdium

si v roku 1871 dopĺňal v Budapešti), ešte predtým odmietol otcov návrh študovať teológiu. V Bratislave sa zoznámil s Idou Dobrovitsovou, ktorú si v roku 1875 vzal za manželku (neskôr mu pomáhala s prekladmi jeho textov do nemeckého jazyka). Počas bratislavských štúdií sa aktívne zapájal do činnosti slovensko-srbského študentského spolu Naprej (1869 – 1870 a 1872 bol jeho predsedom). V roku 1874 zložil advokátsku skúšku v Budapešti, no už predtým pracoval ako koncipient (Trnava, Pešť, Bratislava), neskôr ako advokát (Skalica, Viedeň, Bratislava, Námestovo). V rokoch 1871 – 1872 absolvoval vojenskú prezenčnú službu, o šesť rokov neskôr sa ako vojak zúčastnil okupácie Bosny a Hercegoviny; začiatkom roka 1878 hľadal zamestnanie ako profesor v Rusku, Bulharsku, ale aj ako redaktor v Turčianskom Sv. Martine, no nebol úspešný.

Redaktorom bol od roku 1878 v *Národných novinách*, ich šéfredaktorom bol v období rokov 1898 – 1899 (keď bol hlavný redaktor Ambro Pietor vo väzení) a potom od roku 1906 (po smrti A. Pietra). Prispieval do časopisu *Orol* (1870 – 1880), v roku 1881 sa stal spolu s J. Škultétyom redaktorom *Slovenských pohľadov*, v rokoch 1882 – 1889 ich redigoval sám. Pôsobil aj ako zodpovedný redaktor mesačníka *Rodina a škola* v Martine (1903 – 1904), od r. 1894 až do smrti bol tajomníkom spolku žien Živena, spoluredigoval štyri ročníky *Letopisu Živeny* (1896, 1898, 1902, 1906).

Za svoje verejné účinkovanie v národnom hnutí bol viac ráz vo väzení: v Segedíne (ročné uväznenie od 17. februára 1893 za článok *Hyenizmus v Uhrách* (uverejnený v *Národných novinách* 13. septembra 1892), v ktorom protestoval proti brutalite úradov pri odhaľovaní náhrobného kameňa J. M. Hurbana; v Banskej Bystrici (trest polročného väzenia za manifestačné privítanie šéfredaktora *Národných novín* Ambra Pietora pri jeho návrate z väznice, od 24. septembra 1900); a vo Vacove (od 30. decembra 1903 do 29. februára 1904) za článok *Neustávajme*, uverejnený v *Národných novinách* 25. novembra 1902, ktorým odsúdil asimilačnú politiku voči Slovákom).

Záujem S. H. Vajanského o **básnickú tvorbu** dokazujú rukopisné pokusy zo stendalského pobytu, kde pripravil zbierku *Piesne (Dumky polabské, Spomienky od Baltu, Navrátenie do domoviny)*. Vyzretejšiu poéziu predsta-

voval cyklus *Jaderské listy*, uverejnený v *Národných novinách* v roku 1878. Knižne debutoval básnickou zbierkou *Tatry a more*⁴⁸ (1879, na obálke je ale uvedený rok 1880), ktorá sa hodnotila ako nový impulz vo vývine slovenskej poézie a manifest novej, realistickej poetiky (syllabotonický veršový systém oproti sylabickému veršu štúrovcov, nová metóda zobrazenia skutočnosti).

Jeho ďalšie básnické knihy už ale zásadne nezasiahli do vývinu slovenskej poézie. V zbierke *Spod jarma* (1884) zobrazil národné a sociálne témy. V druhom vydaní pribudli básne, v ktorých vyjadroval obavy z budúcnosti slovenského národa. V zbierke *Verše* (1890) sa venoval problematike umeleckej tvorby, rodnej reči, s tendenciou k básnickému parnasizmu. Poéma *Vilín* (1885) naznačuje krízu v oblasti národného života i vlastnej tvorby. Časť veršov z neskorších období publikoval v šiestom zväzku svojho diela pod názvom *Knihá veršov* (1909).

Omnoho zreteľnejšie sa ako umelec S. H. Vajanský presadil v próze. Po prozaických prvotinách *Siroty* (1873)⁴⁹ a *Duchovia sudov* (1874) nasledoval cyklus siedmych noviel *Obrázky z ľudu* (*Hudba pod lipou*, *Rubačova žienka*, *Koniari*, *Čierny idealista*, *Na Bašnárovom kopci*, *Ostriež*, *Cigáň*), kde sa odkláňal od ľudovej tematiky a rozhodoval sa pre „vozvýšené“ umenie témou, problematikou a štýlom. V románovo koncipovanej novele *Lalia* (1880) sa usiloval o komplexné videnie problematiky národného života.

V súvislosti s novelami *Kandidát*, *Podrost* a *Mier duše* (1881) literárny historik a Vajanského monografista Ivan Kusý vyzdvihol konštatáciu Jaroslava Vlčka, že dané prózy „zahajujú novou periodu slovenské beletristiky, *periódu realistickú*“ (Čepan, Kusý, Šmatlák, Noge, 1965, s. 617). Vajanský sa v nich pokúšal analyzovať aspekty spoločenského a národného života, hľadal a postuloval znaky nového hrdinu, ktorý by nadviazal na tradíciu; ako umelecký prostriedok využíval kontrast. V novelách *Dve sestry*, *Babie leto*, *Búrka v zátiší*, *V malom meste* (1882) skúmal postavenie spoločenských skupín v národnom zápase a ich ideály. Tieto novely možno chápať

⁴⁸ Básnická zbierka *Tatry a more* pozostáva z nasledovných častí: *Zvuky*, *Maják*, *Jaderské listy*, *Sny a báje*, *Ratmír*, *Herodes*, *Dozvuky*.

⁴⁹ Vajanského próza *Siroty* vyšla prepracovaná aj pod názvom *Zločin a pokánie* (1900).

ako jeho prípravu na románovú tvorbu. V deväťdesiatych rokoch 19. storočia napísal novely *Podivíni*, *Jarný mráz*, *Pustokvet*, *Závejami náruživosti*, z neskoršieho obdobia sú dôležité novely *Husla* a *Blížence*.

Románovo koncipovaná novela ***Letiace tiene*** (1883)⁵⁰ nastoľuje spoločenskú a národnú tematiku podrobnejšie a na väčšom tematickom pláne než predchádzajúce prózy. Vajanský popri línii ľúbostného vzťahu národne uvedomelého lekára Milka Holana a zemieanky Ely Jablonskej rieši otázku stretu ideálu a reality, svojstva a prvku cudzieho v národnom živote. Kompozíciu tvorí sieť príbuzenských rodinných vzťahov, čo je typický znak európskeho realistického románu.

Román ***Suchá ratolesť***⁵¹ (1884) patrí k Vajanského najúspešnejším dielam. Základný problém diela spočíva v snahe o oživenie národného života prostredníctvom zemianstva. Dej situoval do obdobia silných maďarizačných tlakov; východisko vidí v individualite vzdelaného, inteligentného a postupne národne uvedomujúceho príslušníka zemianskej vrstvy (predtým svetáka a bohéma) Stanislava Rudopoľského. Na tejto ceste prerozu mu v románe „pomáhajú“ učiteľ Albert Tichý, statkár Karol Vanovský a preňho osudová postava Adely Rybáričky.

Po dokončení románu *Suchá ratolesť* napísal román ***Na rozbraní***. Dpisoval ho v roku 1889. Dielo síce pripravoval do tlače, dokonca sa už začalo aj tlačiť, no z jeho rozhodnutia nakoniec nebolo vydané.

V ďalšom románe ***Koreň a výhonky*** (1895 – 1896, knižne 1908) prešúva dej zo zemianskeho prostredia do života sedliakov, mešťanov a inteligencie. Koreňom sa rozumie stará sedliacka rodina Drevanskovcov a výhonkami mladá generácia, ktorú reprezentovali Anna Drevanská a učiteľov syn – architekt Mirko Kladný. Postavy svojou poctivou každodennou prácou vytvárajú akoby nové typy hrdinov.

Ďalší román ***Kotlín*** (1901) koncipoval ako odmietnutie hlasistov, preto sa román označuje aj ako pamflet. Jeho hlavná postava, zeman Andrej Lutišič, nespĺva s národnými snahami, nemá k tomu dosť vnútorných

⁵⁰ *Letiace tiene* vyšli v prvom zväzku *Besied a dóm*.

⁵¹ *Suchá ratolesť* vyšla ako druhý zväzok *Besied a dóm*.

síl a nakoniec končí svoj život dobrovoľnou smrťou. Vydanie tohto diela vyvolalo ostré reakcie a vaiceré polemiky.

Do celku Vajanského diela patria aj cestopisy *Dubrovnik – Cetinje* (1901), *Volosko – Venecia* (1905) a *Sofia – Pleven* (1910), a tiež kratšie cestopisné črty *Pražské dojmy*, *Kijev*, *Petrohradské dojmy*.

Meno S. H. Vajanského sa spája aj s publicistikou a literárnou kritikou. Pri svojich redaktorských aktivitách výrazne zasiahol do podoby súvekej slovenskej žurnalistiky. Jeho publicistická a literárnokritická činnosť je mimoriadne bohatá. „Vajanský po celý život vyznával a svojou činnosťou dokazoval, že kritika je taká dôležitá vec ako samo tvorenie“ (Rosenbaum, 1984b, s. 226). Spolu s J. Škultétyom uverejňovali v časopise *Orol* (1880) ***Kritické listy*** k problematike realistického umenia a estetiky. Venoval sa dielam svetovej literatúry, hlavne ruskej (séria statí najmä o I. S. Turgenevovi a L. N. Tolstom), ale recenzne komentoval aj texty domácich autorov novej umeleckej orientácie Janka Jesenského a Ivana Kraska, či tvorbu Ludmily Podjavorinskej. Kriticky reflektoval aj výtvarné umenie a divadlo. Programový charakter mala obsiahla stať *Nálady a výhlady*, estetickej problematike sa venoval v článku *Umenie v živote národov*.

„Aj keď sú dodnes nejednotné názory na pozitíva a negatíva Vajanského literárnej tvorby, predsa jedno je isté: jeho tvorivé úsilie stálo na začiatku realistického obdobia slovenskej literatúry a svojim charakterom v značnej miere ovplyvnilo aj ďalší vývin slovenskej umeleckej, kritickej i publicistickej tvorby“ (Petrus, 1985, s. 11).

Pavol Országh Hviezdoslav

(* 2. 12. 1849 Vyšný Kubín –

† 8. 11. 1921 Dolný Kubín)

Básnik, prozaik, dramatik, prekladateľ, advokát, jedna z najvýznamnejších osobností slovenského literárneho realizmu a slovenskej literatúry vôbec.

Používal niekoľko pseudonymov, napr. Jozef Zbranský; pre obdiv hviezdnej oblohy – pseud. Hviezdoslav (použil ho v básnickom nekrológu za V. Paulinym-Tóthom, uverejnenom v *Národných novinách*).

Pochádzal z rodiny zemana. Ľudovú školu absolvoval vo Vyšnom Kubíne, Leštínach a Jasenovej (1860). V štúdiu pokračoval na gymnáziu v Miškovci (1862 – 1865) (ovplyvnený Petőfim a Aranyaom). Svoje verše si vtedy zapisoval do zošitka s názvom *Magyar munkalátok Országh Pálé* (1865). V rokoch 1865 – 1870 bol študentom evanjelického lýcea v Kežmarku (1870 – maturita), v kvinte dostal ocenenie za maďarské básne; písal aj po nemecky, za čo si zaslúžil pochvalu profesora a pomenovanie mladý Goethe. V súvislosti so štúdiom v Kežmarku sa spomína, že sa obrátil k slovenčine, na čom mali údajne zásluhu oravskí národovci. V štúdiách pokračoval na právnickej akadémii v Prešove (1870-72) – v tom čase sa práve s Kolomanom Banšelom podieľal na príprave a vydaní **almanachu *Napred* (1871)**. Pracoval ako koncipient, advokát, sudca v rôznych lokalitách (Orava, Turiec), vedúci filiálky Tatra banky v Dolnom Kubíne, kde od r. 1904 pôsobil ako spisovateľ. V roku 1876 sa oženil s Ilonou Novákovou, dcérou miestneho evanjelického seniora Samuela Nováka. Manželstvo bolo bezdetné, no do rodiny prijali a vychovávali dve deti po bratovi Mikulášovi Országhovi. Prispieval do *Slovenských pohľadov, Orla* (po odchode Sytnianskeho). V roku 1912 bol zvolený za dopisujúceho člena maďarskej literárnej Kisfaludihó spoločnosti (pre preklady maďarských

básnikov) a v nasledujúcom roku za dopisujúceho člena Českej akadémie vied a umení v Prahe. Po roku 1918 sa stal členom Revolučného národného zhromaždenia. V roku 1921 sa jeho zdravotný stav rýchlo zhoršoval a po liečení v Prahe a Luhačoviaciach zomrel. Jeho pohreb v Dolnom Kubíne bol národnou manifestáciou so štátnymi poctami.

Hviezdoslavova lyrika je pomerne rôznorodá. Básnický debut *Básnické prviesenky Jozefa Zbranského* (1868) venoval Andrejovi Sládkovičovi, od ktorého, rovnako ako od J. Hollého, čerpal mnoho podnetov v oblasti verzológie. Zaujímavé boli i jeho cykly *Severná žiara* (1870-72), *Duma na rumoch* (1875), *Pastieri* (1879), *Púť ducha*. V cykle *Oblaky* (1879) uplatňoval koncepty deskriptívno-reflexívnej lyriky, epickej poviedky i dramatickej formy, čo možno chápať ako pozostatky romantizujúcich prvkov druhového synkretizmu.

V roku 1880 zostavil zbierku *Krb a vatra* a odoslal ju R. Pokornému do Prahy. Spracúval v nej intímne, rodinné motívy, ale venoval sa tiež národným a všeobecnejším témam. Väčšina básní vyšla iba časopisecky.

V jeho lyrickej tvorbe sú významné **veľké lyrické cykly**:

- **Sonety** (1882-86) – dvadsaťjeden sonetov – lyrické filozofovanie o bytí, večnosti; sylabotonický veršový systém.
- **Letorosty** I (1885), II (1885 – 1887), III (1896) – najrozsiahlejšia lyrická skladba – je poznačená smrťou rodičov, básnik tematizuje rozhodnutie zasvätiť svoj život práci pre národ, rieši problémy života ľudí na Slovensku. Uzatvárajú ich spomienkové básne na matku (*Priadka*) a otca (*Rolník*).
- **Žalmy a hymny** (1885 – 1895) – rozpor medzi tradíciou a vlastnou skúsenosťou príslušníka utláčaného národa. Zbierke dominuje konfesionálny rozmer pokory i vzbury lyrického hrdinu, ktorý reaguje na určité situácie v národnej problematike.
- **Prechádzky jarom** a **Prechádzky letom** (1898) – vzdal tu hold hodnotám obyčajných ľudí a hornooravskej prírode.
- **Stesky** (1903 – 1908) – rozmyšľa o celom svojom živote, trýzni ho pocit ubúdania tvorivých síl. Zásadné postavenie má báseň *Sloven-*

ský *Prometej*, kde básnik svoj údel prirovnáva k utrpeniu antického hrdinu, ktorý podobne ako on prinášal ľuďom „svetlo“.

- **Dozvuky** (1901 – 1911) – motívy starnutia, lúčenia sa s prácou a so životom, ochabovanie tvorivých síl.
- **Krvavé sonety** (1914, no vyšli v Prahe až po vojne v r. 1919) – reaguje na kataklizmy prvej svetovej vojny (32 sonetov), trápi ho osud vlastného národa a vyslovuje túžbu po mieri.

Počas vojny ešte zložil cyklus *V jesennú polnoc* (1916-20).

V epickej poézii písal P. O. Hviezdoslav kratšie i rozsiahlejšie útvary. Vrchol jeho epickej tvorby predstavuje lyrickoepická skladba **Hájnikova žena** (1884-86), v centre ktorej stojí konflikt zhýralého šľachtica Artuša Villániho a manželov Čajkovcov, Hanky a Michala, ako postáv z ľudu. Realistický je jeho postoj zobrazovaním problematiky doby, deskripciou detailov a diferencovaním reči postáv. Náhľad Hviezdoslava na rozriešenie hlavného morálneho konfliktu je zmierlivý.

Problematikou zemianstva sa zaoberá v rozsiahlych epických skladbách **Ežo Vlkolinský** (1890) a **Gábor Vlkolinský** (1897 – 1899). V prvej zobrazuje problém zemianskej rodiny so synom, ktorý sa chce napriek pravidlám zemianskeho prostredia oženiť so sedliackym dievčaťom. Rodina ho vydedí a prichýli ho strýc, ktorý mu vystrojí honosnú zemiansku svadbu. I napriek tomu, že autor sa sústreďuje na nelichotivý obraz zemianstva, príbeh rozriešil „obmäkčením srdca“ starej mamy milotou vnúčika. Aj v druhej epickej skladbe podáva Hviezdoslav nelichotivý obraz zemianstva, ale popritom objektívne zachytáva aj udalosti okolitého sveta ako napríklad vydaný cisársky patent z roku 1859, memorandové zhromaždenie z roku 1861 a i.). Príbeh oboch eposov ukončuje vo veršovej skladbe *Dve návštevy* (1923, vydané až posmrtné).

V krátkej epike rozvinul P. O. Hviezdoslav aj historické témy (*Pribina*, *Rastislav*, *Lútosť Svätoplukova*, *Žofia Bosňáková*, *Alžbeta Turzová*, *Imro Tekeľ*), baladický a povestový charakter s využitím prvkov ľudovej slovesnosti majú napríklad texty *Anča*, **Zuzanka Hraškovie**, *Margita*, *Bratrancei*, *Na Luciu*, *Pri kaplici*, *Tópelci*, *Mladá vdova*, *Ilona Žltovlas* (nedokončená básnická povesť), konkretizáciu dedinského prostredia približujú diela *Bú-*

tora a Čútor, Poludienok, Na obnôcke, Večera, Prvý záprah, Mlyn v Tatrách. Samostatný tematický celok tvoria epické básne s biblickými motívmi *Agar, Ráchel, Vianoce, Kain, Sen Šalamúnov.*

Na umeleckú všestrannosť P. O. Hviezdoslava poukazujú i jeho dramatická a prekladová tvorba. Z dramatických prvotín ide o texty *Vzhledanie, Pomsta, Otčím.* Najväčšiu pozornosť upútal päťdejstvomou tragédiou ***Herodes a Herodias*** (1909). V nej prostredníctvom biblických námetov stvárňuje historické postavy (Herodes Antipas, jeho druhá manželka Herodias, zvodná Salome, Ján Krstiteľ) a prostredníctvom nich aluzívne reaguje na súveké pomery v Uhorsku, spôsobené silným maďarizačným tlakom vládných úradov. Skoncipoval ju na základe shakespearovských vzorov.

V prekladovej literatúre sa usilovať predstaviť slovenčinu ako jazyk vysokej literárnej kultúry, preto prekladal diela veľikánov svetovej literatúry: William Shakespeare (*Sen noci svätajánskej, Hamlet*), Johann Wolfgang Goethe (*Faust, Ifigénia na Tauride*), Alexander Sergejevič Puškin (*Boris Godunov, Kaukazský zajatec, Cigáni*), Michail Jurijevič Lermontov (*Démon, Pieseň o cisárovi Ivanovi Vasilevičovi*), Adam Mickiewicz (*Krymské sonety*), Imre Madách (*Tragédia človeka*), ale aj výbery z poézie Friedricha Schillera, Juliusza Słowackého, Sándora Petőfiho a iných.

Martin Kukučín

(* 17. 5. 1860 Jasenová –

† 21. 5. 1928 Pakrac, Chorvátsko)

Občianskym menom Matej Bencúr. Prozaik, dramatik, publicista, povoláním lekár.

Základné vzdelanie získal v rodnej dedine v Jasenovej (kde svojho času pôsobil kňaz Ctiboh Zoch, člen štúrovského hnutia), potom získal štipendium k štúdiu na gymnáziu v Revúcej (1871 – 1874), no po jeho uzavretí maďarskou štátnou mocou prešiel do Turčianskeho Sv. Martina

(1875) a keď bola z rovnakých dôvodov zrušená aj táto škola, štvrtý ročník gymnázia ukončil v Banskej Bystrici (1875). V tom istom roku sa zapísal na učiteľský ústav v Kláštore pod Znievom (ukončil ho roku 1878), zoznámil sa tam napríklad s Antonom Bielekom, tiež neskorším spisovateľom. Nastúpil na miesto učiteľa do Jasenovej, vyučoval tam do leta 1884. V Šoprone absolvoval poslednú triedu gymnázia (1884 – 1885), kde aj zmaturoval. Po maturite údajne na matkinu žiadosť zvažoval štúdium teológie v Bratislave, ale odradilo ho vraj protislovenské prostredie, a tak odišiel do Prahy. V rokoch 1885 – 1893 študoval na lekárskej fakulte českej Karlo-Ferdinandovej univerzity v Prahe a počas tohto obdobia bol aktívny v slovenskom študentskom spolku Detvan.⁵² Po ukončení štúdia medicíny sa uchádzal o lekárske pôsobenie na Slovensku aj vo Viedni, ale neúspešne. Prijal preto miesto všeobecného lekára v Dalmácii, kde sa aj oženil s Pericou Didoličovou a pôsobil ako obvodný lekár v Selciach na ostrove Brač (1894 – 1906). V roku 1907 odišiel s chorvátskymi vysťahovalcami do Južnej Ameriky, do Buenos Aires (Argentína), Santiago de Chile (1907-08 – tu absolvoval nemocničnú prax a nostrifikáciu a od roku 1908 bol mestským lekárom v Punta Arenas (Chile). Po vzniku Československej republiky sa vrátil na Slovensko (1922 – 1923, často cestoval, navštevoval kúpeľné mestá– napríklad v Chorvátsku ako Zadar, Split, Záhreb, Crkevica, Lipik (1923 – 1925). Krátko sa vrátil do Chile (1925), aby usporiadal svoje majetkové záležitosti. V roku 1927 bol naposledy na Slovensku, o rok nato zomrel na zápal pľúc.

Pri literárnohistorickom výklade jeho diela sa zaužívalo chronologické delenie jeho tvorby podľa času a miesta pôsobenia.

1. 1883 – 84 Oravské obdobie

Niektoré práce z tohto obdobia sú poznačené ešte stopami sentimentálno-romantického klišé pri postavách i kompozičnej zložke, ale sú tu realistické črty dedinského života – je to literatúra o ľuďoch a pre ľudí. V poviedkach *Na jarmok* (1883), *Dedinský jarmok* (1883), *Na Ondreja* (1883),

⁵² M. Bencúr v Detvane zastával rôzne spolkové funkcie, ako člen vystupoval ako referent, recitátor, zapájal sa do diskusií k témam literatúry a filozofie. Bol ovplyvnený myšlienkami tolstojovstva, darwinizmu, hlasizmu, filozofiou T. G. Masaryka.

Hajtmán (1884), *Obecné trampoty* (1884) dominuje dedinské prostredie (poukazuje na vzťah jednotlivca ku kolektívu, dedinské zvyklosti), pri prozaickom texte *Hody* (1884) už popri opise dedinského prostredia prechádza do sujetovej kompozície.

Charakter spoločenských poviedok mali aj texty *Na hradskej ceste* (1883), *Čas tratí – čas platí* (1883), *Pán majster Obšival* (1883), *Máje* (1883), *Susedia* (1884).

Objavujú sa tu prekážky z lásky, ktoré sa v duchu tradície prekonajú a príbeh sa spravidla končí zmierlivo, často svadbou. Okrem toho do týchto textov vložil nemálo vážnych i komických epizód. Postavy priamo zo života ľudí sú obdarené sedliackym rozumom, bez priamej nacionálnej a morálnej tendencie. Mnoho jeho textov má folklorizujúci ráz.

2. 1885 – 1893 Pražské obdobie

M. Kukučín vyvinul pomerne veľké úsilie o širší záber a o epicky širšie komponované stvárnenie problematiky dedinského človeka, v mnohých svojich textoch spomína aj na predchádzajúce obdobie v Jasenovej. K jeho najznámejším a najpozoruhodnejším prácam patrí *Rysavá jalovica* – tragicko-groteskná situácia okolo konania Adama Krta (1885), *O Michale* (1886) – sociálne ladený príbeh oneskoreného citového vzťahu kraviara Jána Pecúcha a vdovy Evy Kostrubovíe, *Neprebudný* (1886) – smutný príbeh mentálne nedozretej postavy, pastiera husí Ondráša Machuľu.

O niečo menší úspech mali kratšie poviedky *Na svitaní*, *Tri roje cez deň*, *Panský hájnik*, mladícke i študentské časy približuje v prózach *Z teplého hniezda*, *Velkou lyžicou*, *Spod školského prachu*, *Pred skúškou*, prípadne zaujali aj *Na obecnom salaši*, *Z našej hradskej*, *Drotárove Vianoce*, *Na prielohu*, *Visitatio canonica*, *Tiene a svetlo*, *Na stanic*, *Za ženou*, *Preháňanky*, *Dedina v noci Úvod k vakáciám a i.*

O mnoho viacej upozornil na seba prácami ako *Mladé letá* (1889) – patrí k vrcholom jeho krátkych próz. Psychologickou kresbou sa usiluje rozriešiť citový konflikt študentov gymnázia Miška Jahodu a Ferka Putorisa v otázke lásky.

Problematiku finančne i morálne upadajúceho zemianstva (Aduš Do-manický) dal do kontrastu so vzráňajúcou sa nešlachtickou, ale zato sol-

ventnejšou a dobre zabezpečenou vrstvou obchodníkov (Ondrej Tráva) v póze *Keď báčik z Chochoľova umrie* (1890). V poviedke *Na podkonic-kom bále* (1891) kriticky (ironicky, ba až sarkasticky) poukazuje na mravy a konvencie malomestského prostredia v oblasti citov a lásky), v prozaickom texte *Dies irae* (1892) na pozadí cholerovej epidémie poukazuje tiež na morálku ľudí, vzťah k ľuďom i k peniazom v hraničných a existenčných situáciách života; text prekvapil niekoľkými naturalizujúcimi obrazmi a postupmi v otázkach medicíny či vysokých témach život – smrť.

Prozaické texty *Vianočné oblátky* (1890), *Zakáša, darmo je* (1891), *De-dinský román* (1891), *Regrúti* (1892) už nedosiahli úroveň *Dies irae*.

3. 1893 – 1906 Bračské (Dalmátske) obdobie

Zápisky zo smutného domu (1894) – ide o prózu z jeho pražských štúdií, je sociálnou štúdiu neľahkého a morálne neukotveného života; zaujala i publicistická črta *Na lade* (1895).

Niektoré svoje texty M. Kukučín v Dalmácii produkoval popri vykonávaní lekárskej praxe. Išlo o prózy ako napríklad *Prvá zvada* (1896), *Svadba* (1896), *Parník* (1896), *Baldo et. comp.* (1899), *Mišo II.* (1901).

Svoje postrehy z ciest po Balkáne zhrnul v cestopisoch, ktoré ale mali nielen informatívny, ale i zábavný charakter – *V Dalmácii a na Čiernej Hore* (1898), *Rijeka-Rohič-Záhreb* (1901).

Najrozsiahlejšou a najznámejšou prózou M. Kukučina z dalmátskeho prostredia (i keď veľmi pripomína slovenské) je *Dom v stráni* (1902-04). Zaoberá sa problematikou neprekonateľnosti konvencií spoločenských vrstiev. Rieši tam otázku citu a rozumu, keď Nikovi Dubčicovi, synovi z patricijskej rodiny, prekazia sobáš so sedliačkou, Katicou Beracovou. Problematika lásky je riešená na základe dobových konvencií prostredníctvom majetkových a stavovských kontrastov. Ján Gbúr v istej perspektíve na román nahliada nasledovne: „Románové situácie, trojstupňové rozvíjanie motivických plánov, kolízie a ich riešenia ukazujú, že v tejto próze si zachováva platnosť sujetovo-kompozičná schéma krátkych epických žánrov. Významová výstavba románu má svoj zdroj v ľudovej verzii (tzv. sedliackom rozume) darwinovskej teórie o prirodzenom výbere životných partnerov. Vzhľadom na to, že hrdinovia románu prekračujú hranice svoj-

ho sociálneho priestoru a štylizujú sa do pozícií nositeľov epického konfliktu, román nadobúda povahu tzv. otvoreného typu románu“ (*Panoráma slovenskej literatúry II.*, 2005, s. 23).

4. 1907 – 1922 Juhoamerické obdobie

Po pri cestovaní do Južnej Ameriky zápasil Martin Kukučín i s existenčnými problémami a spisovateľskej aktivite sa veľmi nevenoval, no začal písať až pred návratom na Slovensko. Sú však záznamy o tom, že si pripravoval podklady na budúce literárne diela. Tak vznikla románová kronika *Mat volá*, s podtitulom *Ohlasy z obce roztratených* (1926 – 27). Táto pentológia približuje život chorvátskych vysťahovalcov v Chile. Hlavná postava je nositeľom abstraktných než konkrétnych síl vývoja a reprezentuje skôr tzv. zatvorený typ románu – prezentuje názory na vzťah vývoja a tradície, na vzťah k práci, silu peňazí a bohatstva, na vzťah rodine vlasti.

S nastolenou otázkou hľadania domova sa M. Kukučín zaoberal v cestopisoch *Prechádzky po Patagónii* (1922), *Dojmy z Francúzska* (1923).

Na konci dvadsiatych rokov autor siahol ku koncepcii námetov z histórie. Uvedený charakter majú romány z obdobia národného obrodzenia *Lukáš Blahosej Krasoň* (1929), *Bohumil Valizlosť Zábor* (1929) – knižne vyšli až po jeho smrti a mali byť súčasťou väčšieho celku. Na tieto romány nadviazali len v *Slovenských pohľadoch* uverejnené neuzavreté útvary *Košútka* (1927), *Klšká* (1927), *Rozmajrínový mládnik* (1927), koncept *Pred pekný domec*.

Je autorom i textov dramatických útvarov ako *Komasácia* (1889), *Bacúchovie dvor* (1922), *Obeta* (1924) – ostala v koncepte. V publicistike zaujal kritikou *Niekoľko myšlienok o Šoltésovej románe Proti prúdu* (1894).

Elena Maróthy Šoltésová

(* 6. 1. 1855 Krupina – † 11. 2. 1939 Martin)

Prozaička, redaktorka, žurnalistka, iniciátorka a priekopníčka ženského hnutia na Slovensku.

Bola dcérou štúrovského básnika Daniela Maróthyho. Školy navštevovala v Lučenci (1864-65 a 1866-67) a vo Veľkej na Spiši (1865 – 66) – boli to školy pre dievčatá a vychovávali i vzdelávali ich tam k spoločenskému správaniu sa a komunikácii. Z domáceho prostredia si odniesla do života

otcove mravné a vlastenecké postoje, no veľmi ju ovplyvnili aj stretnutia s Kolomanom Banšelom, ktoré viedli k emancipačnej snahe autorky o lepšie, demokratickejšie postavenie ženy v rodine i v spoločnosti. I napriek tomu sa rozhodla vydať (1875) bez z lásky s čisto pragmatických dôvodov – obchodník Ľudevít Šoltés bol od nej síce o dosť starší, ale bol národne uvedomelý a žil v centre národného života, v Martine. Tam strávila zvyšok svojho tvorivého života. V roku 1895 sa zúčastnila Národopisnej výstavy v Prahe.

V roku 1880 sa stala členka výboru a v priebehu nasledujúcich rokov čelná predstaviteľka (predsedníčka od 1894) spolku *Živena* (tu organizovala emancipačné, kultúrne a sociálne hnutie slovenských žien, usilovala sa o vznik škôl pre dievčatá, časopisectvo, aktivity pre ženy...). Od roku 1885 spolupôsobila pri vydávaní *Živeny* (*Národného almanachu*) a redakčne i autorsky sa zúčastnila na vydávaní ročníkov *Letopisu Živeny* (1896, 1989, 1902, 1906), svoje príspevky publikovala aj v *Dennici* (od r. 1898), s Pavlom Socháňom spoluredigovala v prvom roku (1910) spolkový časopis *Živena*, no od roku 1912 ho už redigovala samostatne.

V literárnej tvorbe sa usilovala o realistické stvárnenie skutočnosti. Písala umelecko-dokumentárnu a fiktívnu prózu, poznačenú romanticko-sentimentálnymi prvkami.

Debutovala dejovo prostým prozaickým textom *Na dedine* (1881) – novela má síce fabulu determinovanú sentimentalizmom a didaktizujúcimi tendenciami, skutočnosť však podáva pomerne realisticky. V ďalšej próze *Prípravy na svadbu* (1882) opisuje dva dni v dome nevestiných rodičov – predsvadbové zvyklosti, matkine rady; nádeje do života sú približované dosť triezvo, uplatňuje nepatetizované vyjadrovanie a pokúša sa o dokumentárnosť, vernosť v zobrazovaní (napríklad aj prehovormi novohradského nárečia). Memoárový charakter má dokumentárna próza *Umierajúce dieťa* (*Almanach Živena*, 1885) v ktorej veľmi podrobne a verne zachytila nastupujúcu chorobu i príchod smrti jej dcéry Elenky.

V novele *V čiernickej škole* (1891) podáva zasa príbeh lásky dcéry starého učiteľa a jeho idylického pomocníka, ktorý podáva obraz vzoru pre národný život. Realistickejšia je tu najmä v modelovaní sprítomňovania prostredia.

Napísala aj rozsiahly dvojzväzkový román *Proti prúdu* (1894) a vyjadřila v ňom svoje predstavy o riešení slovenskej otázky, pretavila tu celožitovné ideály. Miera realistických postupov je v románe oslabená, skôr by mu bolo možno udeliť prívlastok „ideálnorealistický“. V dobe vzniku bol román pomerne populárny (preložili ho napr. do češtiny i chorvátčiny), ale vyvolal aj polemiku. V koncepcii totiž autorka podľahla dobovej (vajanskovskej) ilúzii o prerode zemianstva (návratu zemanov k slovenskému národu) a musela tejto ideii ustupovať pri postavách i v deji (kritika Vajanského pre umelecké nedostatky, Milkina pre nerealistický charakter, Kukučina pre nesúhlas so spoločenským riešením) – hlavným hrdinom bol Šavelský (alúzia na biblickú premenu Šavla na Petra), dievčenské meno jeho manželky (Laskárová) zase naznačuje dôležitosť lásky pre jeho národné uvedomenie.

Podobný memoárový charakter s rovnako tragickým ukončením ako *Umierajúce dieťa* (1895, Živena) majú aj zápisky *Môj syn* (1913-17, Žive-

na), ktoré autorka vydala potom neskôr spoločne pod názvom *Moje deti* (1923-24).

Ako napodobňovateľka Vajanského próz sa prejavila v dielach *Prvé previnenie* (1896), *Popelka* (1898), *Za letného večera* (1902); je autorkou memoárov s názvom *Sedemdesiat rokov života* (1925).

Sumár jej literárnokritického uvažovania jej vyšiel až posmrtno pod názvom *Pohlady na literatúru* (1958).

Terézia Vansová

(* 18. 4. 1857 Zvolenská Slatina –
† 10. 10. 1942 Banská Bystrica)

Prozaička, redaktorka, publicistka, zakladateľka ženského časopisu *Dennica*, dobová aktivistka kultúrno-spoločenských podujatí (ochotníckeho divadla); používala niekoľko pseudonymov (napr. Johanka Georgiadesová, Terézia Vansová-Medvecká).

Pochádzala z rodiny evanjelického farára Samuela Medveckého. Po absolvovaní ľudovej školy vo Zvolenskej Slatine, vychodila neskôr dievčenskú školu v Banskej Bystrici (1869-70) a Rimavskej Sobote (1870 – 1871). Na formovanie jej svetonázoru vplývali dlhšie pobyty u svojich sestier vo Zvolene, v Nižnom Skálniku, v Drienčanoch (jedna bola vdovou po Jankovi Čajakovi, znova vydatá za Pavla Dobšinského), ale okrem toho k nim na faru chodili aj A. Sládkovič, A. H. Škultéty, J. Francisci a i. Terézia Vansová sa zosobášila za kňaza Jána Vansu do Lomničky (na nemeckú faru) a s ním sa v r. 1882 presťahovala na Pílu (Rimavská Píla je dnes časť mesta Tisovec). Rok pred odchodom jej zomrel syn Ľudovít – trvalo začala trpieť záchvatmi depresie. V Píle bola ale veľmi spoločensky, kultúrne i literárne aktívna. Toto úsilie sa pretavilo do odhodlania založiť i redigovať

prvý slovenský ženský časopis, ktorý pomenovala **Dennica** (1898 – 1914). Pôvodne mala podtitul *Ženský list pre poučenie a zábavu*, no keď sa stal vydavateľom a redaktorom F. Votruba (1907 – bolo to počas choroby J. Vanšu) pozmenil titul na *Ženský a rodinný list pre poučenie a zábavu*, neskôr ešte na *Ilustrovaný časopis rodinný pre literatúru a otázky spoločenské* (1908). Prispievala i do regionálneho periodika s názvom *Karpathen-Post* (1881 – 1882), viedla i *Slovenskú ženu* (1920 – 1923).

Pre zaujímavosť možno uviesť, že organizovala (1892) prípravu daru od slovenských žien Vajanskému, keď bol vo väzení v Segedíne), čo bolo aj predmetom policajného vyšetrovania. O štyri roky sa stala podpredsedníčkou Živeny. Vo svojej aktívnej práci pokračovala i v Banskej Bystrici (od 1911), kam sa s manželom presťahovali po jeho penzionovaní. V roku 1919 v hrozbe pred maďarskými bolševikmi boli s manželom evakuovaní vlakom do Žiliny, potom do Píerova.

Do slovenskej literatúry vstúpila cyklom básní *Moje piesne* (*Orol*, 1875), ale následne prešla k próze, písala humoresky, črty, besednice (*Poptopa*, 1886; *Z našej dediny*, 1893 – 1895), neskôr spomienkové prózy, ktoré uverejňovala časopisecky. V dramatickom žánri napísala jednoaktovku *V salóne speváčky* (*Slovenské pohľady*, 1889) a činohru v piatich dejstvách *Svedomie* (1897, pričom sa sústredila na svet dedinskej a mestskej panskej spoločnosti; zbierala i ľudovú slovesnosť.

Vydala romány *Sirota Podhradských* (1889), *Kliatba* (1926), *Sestry* (1930). Práve jej prvý román *Sirota Podhradských* bol jej najúspešnejšou prácou, čitateľsky najpríťažlivejšou, s priaznivou odozvou kritiky (hlavne Vajanského). Viola Podhradská, dcéra zosnulého otca obvineného z podpaľčstva sa dostáva na základe jeho posledného priania k rodine Lazára Vilinského, no tam však zažije i traumatizujúce situácie, z ktorých vyjde ako morálne čistá. Imrich, najstarší syn Vilinských, sa do nej zamiluje, zistí, že jej otec nebol podpaľáč a aby toho nebolo málo, tak navyše Viola podpaľuje dokumenty, na základe ktorých mala na majetok Vilinských právny nárok. V románe *Kliatba* sentimentálnosť nahradila strašidelnosťou, až hovorovosťou, s naturalizujúcou dôslednosťou sprítomňuje vraha žien v okolí Zvolena.

Niektoré jej texty vznikali ako historické články, napr. *Julinkin prvý bál* (pôvodne *Ako sa zabávali dievčatá pred stoletím*, *Národné noviny* 1888), ďalšie texty sa kreovali ako anekdoty *Ohlášky* (1892), *Prsteň* (1893), *Nové šatočky* (1898). Vyšla jej i beletrizovaná biografica jej matky – *Terézia Medvecká, rodená Lange* (1900). V *Dennici* (1903 – 1904) odpublikovala dobovo populárne prózy, ale i idylizujúce príbehy *Danko a Janko, dobrodružstvá malých hrdinov*, *Palcko Šuška* (*Dennica* 1903 – 1904, s názvom *Palcko, dobrodružstvá zo zalazinskej fary*). Biografickosť vrcholí v diele *Môj muž* (1926 – 1928, v knižnom vydaní *Ján Vansa*, 1938).

Napísala aj niekoľko cestopisov; žánrovo a rozprávačsky inovatívny je cestopis *Pani Georgiadesová na cestách* (1896), v ktorom stvárnila cez fiktívnu rozprávačku vlastné zážitky z cesty na národopisnú výstavu v Prahe. Cestopis *Z rovín dolnozemsých* vychádzal na pokračovanie v časopise *Dennica* v roku 1907, v porovnaní s prvým cestopisom je však didaktickejší.

Predstavitelia druhej generácie literárneho realizmu

(Jozef Gregor Tajovský, Božena Slančíková – Timrava, Ján Čajak, Ludmila Podjavorinská).

Jozef Gregor Tajovský

(* 18. 10. 1874 Tajov –
† 20. 5. 1940 Bratislava)

Prozaik, dramatik, redaktor, učiteľ, bankový úradník.

J. G. Tajovský pochádzal z mnohopočetnej rodiny, a tak po príchode ďalších súrodencov vyrastal u starého otca Štefana Grešku (matkinho otca), ktorého životné náhľady mu pomohli koncipovať jeho svetonázorové postoje.

Ľudovú školu absolvoval v rodisku, no pre zvládnutie maďarského jazyka ho dali do Banskej Bystrice, kde absolvoval i meštiansku školu (1885 – 1889). Pokračoval na učiteľskom ústave v Kláštore pod Znievom (1889 – 1893), kde mu pre národné presvedčenie hrozilo vylúčenie zo štúdií, no po zásahoch rodiny tam doštudoval. Potom sa začal venovať učiteľskej profesii – vyučoval na rôznych miestach (tak sa napríklad v Dohňanoch zoznámil s dramatikom Ferkom Urbánkom) a menil ich z dôvodu stálych nezhôd so štátnou i cirkevnou vrchnosťou, kvôli národnému presvedčeniu. V. Šrobár a P. Blaho mu radili, aby pokračoval v štúdiách na obchodnej akadémii v Prahe (1898 – 1900). Stalo sa tak s pomocou štipendií od Československej jednoty. Bol pri vzniku študentského spolku Detvan, aktívne sa podieľal na jeho chode, zbližil sa s hlasistami.

Po štúdiách sa zamestnal vo Vidieckej ľudovej banke (Trnava), Tatra banke (Martin), zároveň pôsobil ako redaktor v *Ľudových novinách* (1902 – 1903), neskôr v Ľudovej banke (Nadlak). V roku 1907 sa oženil s Hanou Lilgovou (1907), ktorá sa neskôr, už pod menom Hana Gregorová, stala tiež spisovateľkou. Z Nadlaku prešiel ako vedúci pobočky Tatra banky do Prešova, následne prijal miesto tajomníka Slovenskej národnej strany v Martine. Bolo mu názorovo blízke hlasistické hnutie, ale k hlasistom priamo nepatril, blízke mu boli aj otázky a požiadavky sociálnej demokracie.

Počas prvej svetovej vojny musel narukovať (1915) a odísť na východný front. Tam z rakúsko-uhorskej armády zbehol a v ruskom zajateckom tábore sa prihlásil k formujúcemu sa československému odboju. V Kyjeve sa zapojil do redaktorskej práce v časopise *Čechoslovan*, bol šéfredaktor *Slovenských hlasov* (spolupracoval tam aj s J. Jesenským). Domov, už do novovzniknutého Československa, sa vrátil až v roku 1919. V roku 1920 sa nkrátko stal prednostom umiestňovacej legionárskej kancelárie v Bratislave, kde žil až do svojej smrti.

V umeleckej tvorbe J. G. Tajovský priamočiaro poukazoval na nepríjemné problémy slovenského života a sociálnej situácie ľudových vrstiev; na „holú pravdu“, tematizoval ošklivosť, škaredosť, biedu ako prirodzenú súčasť života; usiloval sa o večnosť. Dedina bola pre neho sociálnou skutoč-

nosťou, pozornosť zameriaval na biednych ľudí s neľahkým osudom. Literárna historička Marcela Mikulová (2005) vymedzila na základe chronológie publikovania jeho próz nasledovné obdobia v jeho tvorivej činnosti.

Prvé tvorivé obdobie (1887 – 1904)

Vo svojom prozaickom debute *Na mylných cestách* (1893) sa prejavujú tendencie ľudovýchovnosti, v neskorších prózach nadväzovanie práve na spomínané tendencie vychádza z jeho angažovanosti k chudobným ľuďom (hlavne na dedine). Dôkazom toho sú prózy *Čarodejné drevce* (1896), *Starého otca rozpomienky* (1896), *Ferko* (1896), *Rozpomienka* (1897), *Jastraby* (1898), žánrovo rôznorodé ľudové čítanie, poviedky i črty v knihách *Omrviniky*, *Z dediny* (obe 1897), knižka krátkych prozaických útvarov *Rozprávky* (1900); napr. v poviedke *Do konca* poukazuje na húževnatosť a nepoddajnosť svojho starého otca. Knižka *Rozprávky pre ľud* (1904) obsahuje zozbierané prózy z rokov 1893 – 1900 a rovnako zachytáva sociálnu skladbu súvekej dediny.

Vrcholné práce tohto obdobia reprezentujú poviedky *Maco Mlieč*, *Apoliena* (obe 1903) a novela *Nové časy* (1904). Prvé dve sú obrazom sociálneho postavenia obyčajných ľudí na dedine, resp. ľudí s hendikepom, ktorý ho vôbec nevnímajú tragicky, svoj údel si neuvedomujú. Taká je aj postava kočiša, neskôr paholka Maca Mlieča, ktorý bol „od rodu trocha nasprostastý a aj hluchý“ (Tajovský, 2008, online), zanedbáva sa a neprekáža mu, že pracuje za jedlo, odev a tabak, postupne spoločensky i zdravotne degraduje a až jeho smrť prebudí u bohatého richtára svedomie. V druhom príbehu ide o postavu nepočujúceho chudobného dievčaťa, ktoré dajú rodičia do služby, kde je svojim vrstovníkom-učňom pre svoju hluchotu iba na posmech, ale iba dotedy, kým chlapi zistia, že ju opitý otec bítaval, a tak jej poškodil sluch. Na malej ploche poviedky Tajovský stvárnil také motívy ako detská práca, domáce násilie, alkoholizmus, citová osamelosť dieťaťa, odovzdanosť osudu a pasivita. V novele *Nové časy* s podtitulom *Kresba z učiteľského života* ironickým spôsobom poukázal na problematiku maďarizácie a odrodilstva.

Druhé tvorivé obdobie (1904 – 1915)

Do tohto obdobia Tajovského tvorby možno zaradiť spomienkové starootcovské prózy *Prvé hodinky*, *Do kúpeľa* (1905). K vrcholom tvorivého obdobia autora rozhodne ale patrí poviedka *Mamka Pôstková* (1908). Autor v nej neskúma príčiny, iba približuje dôsledky neľahkého života ženy – manžel aj syn boli alkoholicy (nepracovali a boli k nej hrubí), tvrdá práca, choroba, chudobný život s pôžičkami.

V poviedke *Horký chlieb* (1909) sa vdova Turianka sama stará o deti, a tak si privyrába tým, že chodí strážiť deti pánov, pričom svoje deti zanedbáva a necháva samé. Rieši dilemu v splnení si svojej povinnosti pestúnky (zarobiť peniaze) a v dobrom zaopatrení svojich detí (chrániť ich) neustálym odbiehaním od jedného k druhému, ktorého výsledkom je zrejme nástup ochorenia.

V krátkej, ale výstižnej poviedke *Na chlieb* (1909) autor poukazuje na mimoriadne ťažkú sociálnu situáciu biednych ľudí. Hlavnou postavou príbehu je chudobný človek s podlomeným zdravím, ktorý v snahe zaopatriť rodinu od hladu žiada v banke pôžičku na nakúpenie chleba. I napriek prvotnému nevyhoveniu jeho žiadosti sa úradníkom (v direktorovi banky) pohne svedomie a pôžičku na tridsať korún mu schvália. Tajovský zobrazuje neúprimný humanizmus bankových úradníkov, pretože muž sa musí vrátiť do práce, ktorá mu predtým veľmi podlomila zdravie.

Ťažkú sociálnu situáciu postáv svojich príbehov a tragiku osudu zvyrazňuje v poviedkach *Mišo* (1909), *Umrel Tomášik* (1910), *Spod kosa* (1910). Ak sa v predchádzajúcich prozaických a sociálne ladených textoch Tajovského objavila nádej aspoň náznakom, tak v nasledujúcich skôr dominuje zmierenie s osudom, silná skepsa, zúfalstvo a rezignácia – *Trpky*, *Jano Mráz*, *Kosec Mócik* (všetky 1911).

J. G. Tajovský je aj autorom próz inšpirovaných prvou svetovou vojnou ako napríklad *Rozprávky z Ruska* (1919), *Na front a iné rozprávky* a *Rozprávky o československých légiách v Rusku* (obe 1920).

J. G. Tajovský sa okrem prózy venoval aj dramatickej tvorbe. Rovako ako v prózach aj v drámach sa zameriaval na obraz vtedajšej slovenskej

dediny, rodinné a majetkové vzťahy. Vývin jeho drám po ľudových hrách smeroval k psychologickému realizmu a k modernej naturalistickej dráme.

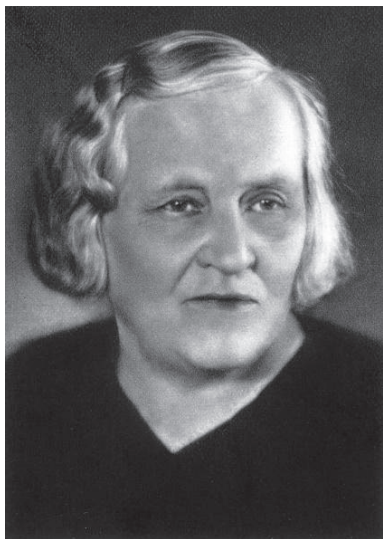
Po stretnutí s dramatikom Ferkom Urbánkom v Dohňanoch upriamil pozornosť na typ ľudovej hry folklórneho zamerania: *Anička, Sluby, Konačka* (všetky 1898), vytvoril i frašku s názvom *Jej budúci* (1898).

Vrchol jeho dramatickej tvorby reprezentuje veselohra *Ženský zákon* (1900), ktorú písal v Prahe. V príbehu možno sledovať obraz lásky Miška Maleckého a Aničky Javorovej, narúšaný vonkajšími okolnosťami (odchod Miška na vojnu, intrigy Dory Kalinovej) i vnútornými (tvrdohlavosť matiek snúbencov, samolúbosť, sebecká zaslepenosť). Tragickejšiu polohu stvárnil v hre *Nový život* (1901), v ktorej kritizuje „panštenie sa“, alkoholizmus a zdôrazňuje výchovu dedinského ľudu.

V hre *Statky-zmätky* (1909) sú v centre deja bohatí bezdetní manželia Ondrej Palčík a jeho žena Mara, ktorí svoje majetkové záležitosti chcú riešiť za pomoci príbuznených rodín Ľavkovcov a Kamenskovcov – chcú, aby si Ďuro Ľavko zobral Zuzku Kamenskú a išli bývať i pracovať k Palčíkovcom. Poukazuje na ľudské vzťahy, strety pováh a názorov na bytie.

Psychologizujúci rozmer spracoval v aktovkách *Matka* (1906) a *Tma* (1912, pôvodný názov *Medzník*) a tento žáner dopĺňa hra *Hriech* (1911). V *Matke* zvyrazňuje ľudský egoizmus a jeho prekonávanie. Hlavná postava Zuza Holúbková sa po neľahkom vnútornom rozhodnutí vzdáva práva na láskou naplnený život v prospech dcérinho sobáša a následného šťastia. V hre *Tma* zasa poukazuje na zaostalosť Kysučanov a je presiaknutá pesimizmom. Dráma *Hriech* nastoľuje etické otázky viny a odpustenia. Eva Kvašková podvedie svojho muža, ktorý je v Amerike so sluhom Janom a má s ním i dieťa. Tajovský poukazuje na morálne dilemy v živote človeka, skôr preferuje ženský ako mužský element.

Po roku 1918 urobil dramatisáciu staršieho prozaického textu v bábkovej hre *Sova Zuza* (1922), napísal aj historickú hru *Smrť Ďurka Langsfelda* (1923), ktorá je z obdobia revolučných rokov 1848/1849. Z tridsiatych rokov sú veselohry *Jej prvý román* (1930) a *Sokolská rodina* (1934 – 1935) a drámy s historickou témou *Blúznivci* (1934) a *Hrdina* (1938).

Božena Slančíková Timrava

(* 2. 10. 1867 Polichno –

† 27. 11. 1951 Lučenec)

Slovenská spisovateľka; prozaička – novelistka, dramatička; používala pseudonymy ako Teta z Polichna, Timrava.

Narodila sa v rodine národne uvedomelého evanjelického farára ako jedno dieťa z dvojčiat, občianske meno mala Božena Slančíková. Ľudovú školu absolvovala v priebehu dvoch rokov v rodisku, no pre reakcie učiteľa, pre „jeho mrzké reči, do školy prestali

chodiť“ (Mikulová, 2015, s. 229), a tak ju (i súrodencov) učil doma sám otec a na konci každého školského roka chodili na skúšku. Potom študovala i ukončila štvrtú triedu meštianskej školy v Banskej Bystrici (trpela tam pre národnostnú otázku i sociálne zaradenie). V dospelosti sa nevydala a jej pokusy oslobodiť sa od rodiny zamestnaním sa jej tiež nevydarili. Istý čas bola spoločníčkou vdovy Pavly Országhovej v Dolnom Kubíne (marec – jún 1900), neskôr sa stala v Martine opatrovatelkou zbierok Slovenského národného múzea (1918), no napriek odporúčaniam E. M. Šoltésovej toto miesto však nezískala. Ešte v roku 1909 sa po smrti otca presťahovala do Ábelovej k bratovi Bohuslavovi na faru (bol jej dvojča). V poprevratovom období sa pokúsila ešte stať poštárkou, no nevyšlo jej ani to (keď mala ísť na kurz do Lučenca, Novohrad bol obsadený vojskami). Na jeseň roku 1919 sa stala opatrovatelkou-učiteľkou v štátnej detskej opatrovni v Ábelovej a i keď sa v tejto práci necítila ideálne, pôsobila tam až do svojho odchodu na dôchodok (1929). Honoráre k vydaným publikáciám jej pomáhali vybavovať J. Škultéty či B. Pavlů. V Ábelovej žila až do októbra 1945, keď sa presťahovala k príbuzným do Lučenca. V roku 1947 získala titul národná umelkyňa.

V rodine Slančíkovcov sa literatúre venovalo viacero detí, a tak si začali doma vydávať „zábavno-poučný“ rukopisný časopis *Ratolesť* (už tam sa autorka podpisuje menom Timrava, pri básni *Ratolesť* a próze *Na vrchoch*). Zachovalo sa však iba prvé číslo toho časopisu.

Satirické stvárňovanie vlastného okolia je evidentné už v rukopisných veršoch *Pesničky* (1886 – 1897), ich dikcia bola ale pomerne ťažkopádna.

V prozaickej tvorbe je pre Timravu charakteristický **ironizujúci postoj** k psychickému stavu hrdiniek jej príbehov, spoločenské vzťahy reflektuje originálne a netradičným spôsobom, problematikou zemanstva či didaktizujúcim vyzdvihovaním ľudu sa už vôbec nezaobera (čo bolo príznačné pre diela prvej generácie literárneho realizmu), k ľudovým postavám sa neskláňa so súcitným gestom, konanie postáv je častokrát determinované spoločenskými pomermi a ekonomickými vzťahmi v spoločnosti.

Debutovala poviedkou *Za koho ísť?* (*Slovenské noviny*, 1893). Polemicky poukazuje na sentimentálne zobrazenie lásky v prostredí tzv. dedinských pánov a inteligencie. Obraz vzťahu ženy a muža je koncipovaný ako strata ilúzií naivného dievčaťa, resp. zmierenie sa so skutočnosťou; v próze *Ondro Karman* (1896) zasa ironicky glosuje napodobňovanie pánov a ich spôsobov. V poviedke *Pomocník* (1896), ktorá je skoncipovaná formou úryvkového denníka, si dievča zo školy robí ilúzie v súvislosti s príchodom učiteľského pomocníka do dediny, avšak po jeho príchode rýchlo vytriezvie, pretože nie je pohľadný – mentálne sa však zblížia a sú šťastní. Cesta k manželstvu je tu zobrazovaná ako vypočítavá spoločenská hra.

V spoločenských novelách *Ťažké položenie* (1896), *Tak je darmo* (1897), *Pozde* (1898), *Nemilí*, *Bál* (obe 1899), *Boj* (1900) sa autorkin záujem sústreďuje na konfrontáciu hlavných hrdiniek s prostredím. Subjektívne postoje objektivizuje tým, že poukazuje na spoločenské i ekonomické vzťahy tohto prostredia. Tenzia medzi snami o čistej láske a možnosťami ich naplnenia je evidentná, rozdiel medzi realitou a jej ironickým zobrazením nie je vôbec maskovaný.

Pri tvorbe novely *Skúsenosť* (1902) vychádzala z vlastných zážitkov: poukazuje v nej na čudnú „panskú“ spoločnosť v období, keď robila spoločníčku Pavly Országhovej v Dolnom Kubíne. Väčšinu postáv možno

dešifrovať. Spisovateľka zosobnená v postave Maríny Majtáňovej získava skúsenosti u solventnej panej, ktorej blízky je básnik Javor (P. O. Hviezdoslav) alebo sa stretáva s ikonami národného života ako Vilinský (Vajanský). Analýza mravov a konvencií malomestskej spoločnosti v podaní Timravy nebola vonkoncom zhovievavá. Na nátlak niektorých predstaviteľov národného života po neprimeraných redakčných zásahoch pri jej publikovaní v *Slovenských pohľadoch* na určitú dobu na verejné umelecké sebvýjadrenie rezignovala.

Z ľudového prostredia je novela *Na jednom dvore* (1904), téma umeleckej inšpirácie v tomto prostredí nie je vydarene predostretá v próze *Veľký majster* (1904), no úspešnejšie už priblížila postoje židovského krčmára v novele *Pódi sa žení* (1904).

V rozsiahlejšej novele *Bez hrdosti* (1905) zobrazuje premeny jednotlivých fáz zaľúbenosti Miliny Adamčikovej. Uvedomenie si, že ľúbila nesprávneho (odrodilý a namyslený učiteľ Samo Jablovský) nastane až pretrpením citovej úzkosti; navyše tam efektne zvýraznila odnárodňovanie dedín. Novelistický príbeh s románovou koncepciou *Veľké šťastie* (1906) odкрýva závažné problémy postáv a demaskovanie ich zjavnej dokonalosti – tri priateľky (Otilia, Katarína a Jozefína) a predstaviteľky dedinskej inteligencie postupne zisťujú, že naplnenie lásky k jedinému a tomu istému človeku zrejme nebude možné.

Zrejme z dôvodu kritickejších postrehov jej ironizovania národnej problematiky a panského života postupne prešla k umeleckému stvárňovaniu života obyčajných ľudí. Dôkazom toho je novela *Tá zem vášna* (1907) – celú dedinu rozvíria možnosti ľahkého amerického zbohatnutia, strhnú i syna majetných rodičov k odchodu (reakcia na vysťahovalectvo). Psychologickú analýzu lakomej farskej slúžky, lipnúcej na synovi a peniazoch (ale nakoniec umierajúcej v opustenosti) je rúvahou reflexiou o základných ľudských hodnotách a Timrava ju spracovala v novele *Márnosť všetko* (1908). Dedinské prostredie a pragmatickú otázku lásky k majetku, ale i vzťahy v rodinných zväzkoch vidieť v prózach *Ondro Hložno* (1909), *V predvečer* (1910), *Strašný koniec* (1912), *U Kanátov*, *Príde čas* (obe 1913).

Zavříšení koncepcie dedinských próz u Timravy predstavuje novela *Ľá-pákovci* (1914). V obraze jednej dedinskej rodiny poukazuje na názorovú skostnatenosť a konzervatívnosť, a na problematickosť akejkoľvek zmeny. Aktivizujúci živel reprezentuje Iľa – kráľovná, tradičné, nemenné postoje predstavujú ostatní členovia rodiny, zvlášť telesne postihnutá Anča, ktorá napriek svojmu hendikepu vášnivo a často až iracionálne túži po láske.

Problematika panskej a dedinskej society na pozadí prvej svetovej vojny je nosnou témou pacifisticky koncipovanej novely *Hrdinovia* (1918). Problematiku skutočného hrdinu približuje hlavne prostredníctvom hľbavého, empatického a altruisticky zmýšľajúceho podnotára Štefana Širického, ktorý sympatizuje s ľudom a ironizovaním kvázi hrdinstva vypočítavého vykonávateľa vládnej bezohľadnosti Rakúsko-Uhorska, bezcharakterného človeka a pózera panskej spoločnosti, Laca Baláňa.

V poprevratovom období napísala ešte napríklad novelu s expresionistickým podfarbením *Skon Palla Ročku* (1921), ale i autobiografickú novelu s románovou koncepciou *Všetko za národ* (1926), v ktorej umelecky kontextualizuje situácie mladosti. Dej sa odohráva v Polichne. V centre pozornosti je postava Viery Javoričkovej, ktorá predstavuje Timravu. Viera sa stretáva s uvedomelou vlastenkou Hanou Čepčinskou, ktorá na verejnosti neustále prezentuje heslo *Všetko za národ*, avšak jej skutky tomu nie vždy zodpovedajú. Z tridsiatych rokov pochádzajú novely *Dve doby* (1936) a *Záplava* (1938).

Timrava bola autorkou aj niekoľkých divadelných hier, ktoré však podobu dramatickej tvorby v danom období zásadne neovplyvnili – *Chudobná rodina* (1921), *Páva* (1923), *Odpoved'* (1934; uverejnené bolo iba druhé dejstvo s názvom *Prekážky*).

Ján Čajak

(* 19. 12. 1863 Liptovský Ján –
† 29. 5. 1944 Báčsky Petrovec (Srbsko))

Prozaik, publicista a prekladateľ, povoláním učiteľ, významná osobnosť slovenskej vojvodinskej literatúry, tvorca dedinskej realistickej poviedky. Používal niekoľko pseudonymov: Aliquis, J. Č, Strýčko Ján, učiteľ v P. a i.

Pôvodom bol synom štúrovského básnika Jána Čajaka, (skoro zomrel a na jeho výchove sa výrazne podieľal otčím, Pavol Dobšinský), za ktorého sa jeho matka (sestra T. Vansovej)

po smrti otca druhýkrát vydala.

Rodinné prostredie, v ktorom J. Čajak vyrastal, bolo presiaknuté ideálmi štúrovského hnutia, preto bolo pochopiteľné, že v roku 1874 začal študovať na gymnáziu v Martine (1874), no po jeho zrušení pokračoval na ďalších gymnáziách v Rimavskej Sobote (1875-78) a v Kežmarku (1878-79), potom sa prihlásil na učiteľskú prípravku do Lučenca, odkiaľ ho vylúčili pre národnú činnosť, a tak sa vrátil do gymnázia v Rimavskej Sobote, no po roku gymnaziálne štúdiá ukončil maturitou v Banskej Štiavnici (1884). Začal študovať na evanjelickej teologickej fakulte v Bratislave, no bol (ako v minulosti v Lučenci) vylúčený pre panslavizmus a národnú činnosť.

Lákalo ho učiteľské povolanie a v roku 1889 zložil učiteľské skúšky na štátnej učiteľskej prípravke v Kláštore pod Znievom. Po krátkej učiteľskej skúsenosti odchádza k dolnozemským Slovákom do Báčky, Selenče a Báčskeho Petrovca. Odtiaľ prispieval do *Národných novín*, *Dennice*, *Slovenských pohľadov*, *Národného hlásnika* či *Slovenského týždenníka*. Bol aktívny ako redaktor v novinách a časopisoch vojvodinských Slovákov *Národná jednota* a *Náš život*, spoluzakladal časopis pre deti *Zornička*. Jeho iniciatívou vzniklo slovenské gymnázium v Báčskom Petrovci.

Do literatúry vstúpil ako štyridsaťročný krátkou prózou *Predaj hory* (1903). Začleňoval sa do nej síce s **autormi druhej generácie slovenského realizmu, ale jeho tvorba má skôr znaky prvého realistického obdobia**. Konceptiu realizmu so sentimentálnymi prvkami uplatňoval v spomienkových prózach na Liptov a Gemer *Pred oltárom* (1903), *Z povinnosti* (1905), alebo vo veselých príbehoch (hlavne z učiteľského prostredia) *Ja si svoj mliečnik nenačnem* (1910). Dolnozemska tematika má v jeho dielach čiastočne didaktizujúci charakter v prózach *Vystáhovalec* (1904), *Báta Kalinský* (1906), *Suchoty* (1908).

Pod pseudonymom Aliquis (z obavy pred stratou učiteľského miesta pri prezradení autorstva) publikoval román *Rodina Rovesných* (1909). Ide o osudy bohatej rodiny, ktorých deti dostali maďarskú výchovu, rodinne sa spájajú s potomkami pomadařčených zemianskych rodín. Toto spojenie je symbolom zmaru a zániku. Ideál reprezentuje učiteľ Poničan, ktorý má silné autobiografické črty, a obchodník Janko Čvíkota. Čajakovým spoločenským ideálom bola stredná vrstva a autor im didakticky prisudzuje kultúrne a hlavne národné povinnosti. Román má tézovitý charakter, riešenie národnej otázky spája s posilnením podnikateľskej vrstvy v slovenskej spoločnosti.

K najlepším Čajakovým dielam patria poviedky *Voblady* (1908), *Ecce homo* (1913) a *Cholera* (1914), ktorými reagoval na aktuálne problémy (konfesionalizmus, sektárstvo, majetkové vzťahy, epidémia cholery).

Ján Čajak prepájal slovenské prostredie s prostredím slovenskej Dolnej zeme (dnešná Vojvodina v Srbsku), tematicky čerpal z oboch priestorov. Jeho prínos je najmä v rozvíjaní žánru dedinskej realistickej poviedky.

Ľudmila Podjavorinská

(* 26. 4. 1872 Horné Bzince, dnes Bzince pod Javorinou – † 2. 3. 1951 Nové Mesto na Váhom)

Vlastným menom Ľudmila Riznerová; poetka, prozaička, autorka literatúry pre deti a mládež.

Narodila sa v rodine učiteľa Karola Riznera a pre nedostatok finančných prostriedkov absolvovala iba ľudovú školu v Bzinciach, kde žila aj so rodičmi až do roku 1910, potom sa presťahovali do Nového Mesta nad Váhom. Po roku 1918 sa zamestnala v Novom

meste nad Váhom ako úradníčka Červeného kríža na okresnom úrade. Žila pomerne v skromných pomeroch – zarábala si hlavne publikovaním literárnych textov v časopisoch a rôznych periodikách (*Slovenské noviny* (1887), *Vlast' a svet* (1888) a v roku 1892 začala posilať príspevky aj do martinských *Národných novín* a *Slovenských pohľadov*. Úplného doceniaja jej tvorivej činnosti, hlavne pre jej prínos v oblasti detskej literatúry, sa jej dostalo až v roku 1947, keď jej bol udelený titul národná umelkyňa.

Literárne snaženie i zanievanie Ľ. Podjavorinskej usmerňovali a vlastnú tvorbu iniciovali bibliograf Ľudovít Rizner, jej strýko a literát Ján Pravoslav Leška. Bola prvou slovenskou poetkou, ktorej vyšla kniha poézie – bola to zbierka *Z vesny života* v roku 1895 a slovenské spisovateľky, ako napríklad E. Maróthy Šoltésová, ju náležite oceňovala. Recenzent Tichomír Milkin bol však k jej debutu veľmi kritický. Ako mladé dievča vyjadrovala Podjavorinská svoje city a nálady hlavne prostredníctvom **prírody**, ktorá bola jej inšpiračným zdrojom a motivickým materiálom jej obraznosti. Jej básnická tvorba z prelomu 19. a 20. storočia ale naznačuje už prítomnosť dezilúzie a v istých momentoch má bližšie k moderne. Poéziu písala aj neskôr: *Balady*, poézia (1930), *Mária z Magdali* (1937), *Piesne samoty* (1942) a *Balady a povesti* (1946).

V prozaickej tvorbe už ale E. Podjavorinská **nadviazala na realisticke tendencie slovenskej prózy**. Písala poviedky zo života ľudí kraja pod Javorinou, no nevyhýbala sa ani novelám, črtám, humoreskám. V prvých prózach si všimla skôr vonkajšiu stránku odpozorovaného života a volila situačnú komiku (*Kmotrovia figliari, Sokovia, Fako Ďura Kotútku, Pod svetňom*), neskoršie prehĺbila svoj pohľad o prenikavejšie realistické videnie a sociálne i etické konflikty po istej tenzii viedla k zmierlivosti (*Za neistými túžbami*, 1892; *Rôznymi cestami*, 1894; *Za štátím*, 1897; *Z domova*, 1898; *Postupne*, 1900).

Spracovala však aj podobnú tematiku ako M. Kukučín, kde v centre pozornosti bola postava mentálne zaostalého človeka **Ondráš** (1897); v kontexte Vajanského próz zasa vytvorila niekoľko noviel z panského prostredia – *Dozvuky* (1895), *Ideál, Pozde* (obe 1896), s témou stretu ideálu a reality.

Vrchol prozaickej tvorby Ludmily Podjavorinskej predstavujú novely **V otroctve** (1905), **Blud** (1906) a **Žena** (1910).

Prvá je konfrontáciou sociálne náročnej prítomnosti v početnej rodine Miša Čmeli a jeho reminiscencií na bezstarostnú mladosť. Konflikt však spočíva aj v zmene spoločenských pomerov, vzrastá vykorisťovateľskými a majetníckymi praktikami správcu Kóhna, ale i determináciami samotného Miša, ktoré súvisia s alkoholizmom, s jeho nevzdelanosťou, nemožnosťou a neschopnosťou zmeniť stav vecí a vlastný nezodpovedný prístup k životu.

Rozsiahlou novelou *Blud*, s ktorou vyhrala súbeh spolku Živena, rozvíja tradíciu slovenskej realistickej prózy. Zobrazuje tu honbu za majetkom, ktoré deformovalo charaktery a ničilo rodinný život. Kompozícia je postavená na protikalde mesta a dediny, v obraze mesta dominuje skazenosť, dedina sa javí ako priestor záchrany, osudy postáv určujú náboženské zákony.

V novele *Žena* autorka úspešne prenikla do psychológie postáv, koncentrujúc sa na postavenie ženy vo vtedajšej rodine a spoločnosti. Hlavná ženská postava Iva má schopnosť svojím dôvtipom, húževnatosťou a pracovitosťou v neľahkých sociálnych situáciách, na hranici biedy a chudoby pretvoriť zmýšľanie i správanie vdovca Štefana Zátka, jej neskoršieho man-

žela a takpovediac ho napraviť, urobiť ho zodpovednejším a oddanejším rodine.

Zaujímavou novelou v Podjavorinskej tvorbe je i próza *Otrok* (1914) – postavy sa prejavujú v príkrych kontrastoch, pretože často konajú pod vplyvom alkoholu, dokonca i vraždia.

Opakovane sa vracala k žánru veršovanej novely: *Po bále* (1903), *Na bále* (1905), *Prelud* (1915). V týchto textoch aktivizovala rozprávača, ktorého mravné hľadisko v hodnotení skutočnosti je rozhodujúce. Rozprávač má od svojich postáv odstup, ale jeho vyjadrovanie má ironicko-satirické zafarbenie.

V detskej literatúre nebola iba autorkou harmonizujúceho gesta, ale aj sociálne kritickej prózy *Baránok boží* (1932), zobrazujúcej príbeh osiroteného dedinského chlapca, ktorý bol umiestnený do detského domova v meste, kde trestaný za svoju túžbu po voľnosti tragicky umeria. Práve na opozícii dedina mesto špecifikovala idealizáciu pastiersko-vrchárskeho života. Štýlom a atmosférou mala poviedka blízko k textom lyrizovanej prózy.

Janko Jesenský

(* 30. 12. 1874 Martin –
† 27. 12. 1945 Bratislava)

Básnik, prozaik, prekladateľ, redaktor, právnik, vysoký štátny úradník; mnohé svoje texty publikoval pod pseudonymami, blízkym iniciálam jeho mena i priezviska. Jeho tvorba je poetologicky rôznorodá: okrem realistických krátkych próz písal modernistickú lyriku a novoromantické modernistické novely, neskôr sa vrátil k realistickej poetike.

Pochádzal z národne uvedomelej rodiny v Martine, kde získal aj základné vzdelanie. Gymnaziálne štúdiá absolvoval v Banskej Bystrici (1886-88), Rimavskej Sobote (1888-89) a v Kežmarku (1889-93), kde štúdium ukončil maturitou. Právo študoval v Prešove (1893-94), doktorát získal v roku 1901 v Kľuži (Rumunsko). Pracoval ako advokátsky koncipient na rôznych miestach (Lučenec, Bytča, Liptovský Mikuláš, Martin, Nové Mesto nad Váhom). Advokátsku skúšku zložil v Budapešti (1905) a začal pôsobiť ako advokát v Bánovciach nad Bebravou. Na začiatku prvej svetovej vojny (1914) musel narukovať a v máji 1915 bol odvedený na ruský front; v júli padol do ruského zajatia a intenzívne sa zapájal do československého odboja. V Kyjeve (1916) sa stretol s J. G. Tajovským a spolu redigovali slovenskú prílohu časopisu *Čechoslovan*, neskôr *Slovenské blasy*. Začiatkom roku 1918 bol zvolený za podpredsedu ruskej odbočky Československej národnej rady; domov sa dostal cez Vladivostok a Japonsko až začiatkom roka 1919.

V novej republike vykonával administratívne funkcie: župan gemersko-malohontskej oblasti v Rimavskej Sobote (1919-22) a župan nitrianskej oblasti v Nitre (1922-29); vládny radca, neskôr viceprezident Krajinského úradu – Bratislava (1929-35). V rokoch 1930 – 1939 bol aj predsedom Spolku slovenských spisovateľov; v novembri 1945 mu bol udelený titul národný umelec.

V Jesenského lyrickej tvorbe sa prejavujú modernistické tendencie, predstavovala nóvum v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia – priamo a provokatívnym spôsobom sprítomňuje problematiku ľúbostného citu, relativizuje ho a tiež ironizuje. V zbierke *Verše* (1905) Jesenský zachytáva pohľad na ženu, lásku, veľkomesto, oslavu domova, sociálne otázky. Vojnové spomienky v podobe básnického denníka pretavil do knižky poézie s názvom *Zo zajatia* (1919). Pomerne veľkú mieru občianskej angažovanosti sprítomnil v zbierke *Verše II.* (1923, skoncipované ale v rokoch 1906 – 1914). Neskoršie publikoval ešte zbierky *Po búrkach* (1932) *Proti noci* (1945), *Čierne dni* (1945), *Na zlobu dňa* (1945), *Jesenný kvet* (1948).

Ako prozaik debutoval v *Národných* novinách poviedkou *Pre jeden fúz* (1897); črty, humoresky a prozaické anekdoty mu dávali priestor na re-

flexiu ľudských slabostí a necností v situáciách odpozorovných zo života, ale zároveň sa pokúšal o psychologický ponor do vnútra postáv. Príznačnými prvkami v jeho literárnej výpovedi sú postoje životnej skepsy a irónia. Realistické prózy sú vcelku dôsledne skoncipované, viac introvertný charakter majú novoromantické novely *Bozk*, *Otroci*, *Koniec lásky*, *Slovo lásky*, v ktorých dominuje problematika lásky – vnútorná rozpoltenosť subjektu, nevyrovnanosť, neujasnenosť; pragmatika vzťahov a partnerských zväzkov, žena je objektom, ktorý si muž vyberie. Na jednej strane sú realistické sprítomňovaním **neiluzívnych námetov, na druhej strane je realistická zložka oslabovaná vysokou intenzitou zvnútorňovania textu** (*Panoráma slovenskej literatúry II.*, 2005).

Zbierka krátkych próz *Malomestské rozprávky* (1913) obsahovala desať textov (*Šťastie v nešťastí, nešťastie v šťastí, Slniečny kúpeľ, Výborník, Večera, Doktor, Moja domáca pani, Váadium, Redaktor, Vydaj, Strašidlo*). Všetky vyšli v rokoch 1897 – 1912 a boli uverejňované v rôznych časopisoch. V centre autorovej pozornosti je kritika morálky malomesta, realizovaná groteskno-satirickým vyjadrením.

V knihe *Novely* (1921) zhrnul prózy, ktoré publikoval v novinách a časopisoch ešte v predvojnovom období. V novoromantických novelách analyticky zobrazil situácie hľadania partnera a nenaplnených či nerealizovaných lúboštných vzťahov. V realistických novelách presvitá uvoľnenosť, štylistická bravúra. Využíva komickosť (*Hriby, Líza*), v iných možno zaregistrovať zvýšenú mieru akcie priameho rozprávača (*Papuča, Ženích*) či zamaskovanú iróniu (*Psychologická záhrada*); nejednotnosť v uvažovaní a konaní zvýraznil v novelách *Maškarný ples, Koketa*, povrchnosť vzťahov priblížil v *Štvorylke* a napríklad konvencie i morálku malomesta v *Pani Rafíkovej*.

Obraz vojnovnej reality zachytil v podobe výberu zo svojich denníkových zápiskov v dokumentárnej knihe *Cestou k slobode* (1933, s podnadpisom *Úryvky z denníka 1914 – 1918*).

V zbierke noveletiek *Zo starých časov* (1933) sa tematicky vrátil do časov monarchie, siahol po starších prácach, ktoré štylisticky i kompozične prepracoval. Kriticky zobrazuje malomestské pomery, vyskytuje sa tu tra-

gigroteska (*Král Dávid*), zachytáva kritiky v rovine manželstvo – peniaze (*Čara*), prostredie úradníkov (*Aktik, aktík*) či hráčsku vášeň zemana (*Karol Ketzer*).

Vrcholom Jesenského tvorby je jeho najrozsiahlejšie prozaické dielo, dvojzväzkový román ***Demokrati*** (1. zv. 1934, 2. sv. 1938) – satira na spoločenské a politické pomery v 1. Československej republike. Odľahčenou formou v ňom kritizuje praktiky dobových „demokratov“, aké uplatňovali v spoločenskom živote a v politickom boji o svoje presadenie sa (kariérizmus, pokrytectvo, závišť, intrigy). Oproti dr. Petrovičovi, ako typickému predstaviteľovi tejto vrstvy, stavia idealistického dr. Landíka, ktorý sa v závere v podstate takisto spreneverí svojim demokratickým ideálom, spohodlnie a rezignuje na ne.

Predstavitelia drámy, literárnej kritiky, literárnej histórie a ďalších humanitných vied

Jozef Hollý

(* 29. 1. 1879 Skalica – † 3. 11. 1912 Moravské Lieskové)

Dramatik, prozaik; používal niekoľko pseudonymov ako napr. Sergej Tritonovič, -f-ý.

V nerozsiahlych portrétoch Jozefa Hollého sa zväčša uvádza, že pochádzal z rodiny chudobného skalického mestského hajdúcha⁵³ a ľudovú školu i prvé gymnaziálne ročníky absolvoval v rodisku (1888 – 1892). V ďalšom štúdiu pokračoval na lýceu v Bratisla-

ve, no tam ho uchvátilo divadlo – robil štatistu v predstaveniach profesionálnych hercov a dokonca chcel vstúpiť do divadelnej kočovnej spoločnosti i na úkor nedokončenia štúdia. Po intervencii jeho otca školu predsa len dokončil maturitnou skúškou (1897). V Bratislave pokračoval v štúdiu na evanjelickej teologickej fakulte – ukončil ho v roku 1902. Pôsobil ako kaplán v Báčskom Petrovci v srbskej Vojvodine na Dolnej zemi, v Starej Turej a ako farár v Moravskom Lieskovom až do svojej predčasnej smrti (1903 – 1912).

Aj keď divadelné hry Jozefa Hollého mali bližšie k dramatickej tvorbe druhej polovice 19. storočia, patril k nádejným dramatickým autorom, jeho **diela zachytávali realistický obraz slovenského života** na začiatku

⁵³ hajdúch – historizujúci výraz (maď.) a znamená „ozbrojený úradný al. panský sluha v bývalom Uhorsku, dráb“ (Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, pojem hajdúch, online).

20. storočia. Najvýraznejšie sa prejavil v **komedialných žánroch** (podstatne neskôr rozvíjal žáner **satirickej veselohry** až Ivan Stodola).⁵⁴

Najprv sa autorsky predstavil kratšími prózami v *Národných novinách* a v *Dennici*, postupne sa však preorientoval na dramatický žáner. Najskôr písal drámy s vážnou tematikou ako *Márnotratný syn* (1902), *Amerikán* (1907) a *Černová* (1908), ktorými reagoval na páľčivé problémy súčasnosti. V päťdejsťovej dráme *Márnotratný syn* poukazuje na ľudí, ktorí opúšťajú dedinu a idú do mesta – moralizátorský princíp robí z dedinského prostredia miesto etických hodnôt, zatiaľ čo mesto je obrazom mravnej skazy. Aj v tragicky modifikovanej činohre *Amerikán* sa dostáva k negatívnemu hodnoteniu dediny (alkoholizmus, úžera); hlavný hrdina Janko Repičkár odchádza do Ameriky zarobiť peniaze a pomstiť sa úžerníkom i podvodníkom, ktorí ich rodinu obrali o majetok. Pri návrate je Janko nástrojom pomsty, no realistického autora na záver nahradil náboženský moralizátor – v realizovaní pomsty ho zastaví iba hlas matky zo záhrobia, a tak sa pomstiteľ mení na odpúšťajúceho kresťana. Práve moralizátorskými postojmi J. Hollý veľmi zjermnil reflektovanie spoločenských problémov. V tragédii *Černová*,⁵⁵ reagujúcej na reálne udalosti strelby do ľudí pri vysviacke kostola, sa už nespoliehal iba na náboženské determinovanie a poukazoval aj na absenciu národných a sociálnych práv. Odsúdenie uvedených tendencií realizoval hlavne v morálnej, no nie v spoločensko-kritickej rovine. I napriek nesystémovému prepájaniu dokumentárneho realizmu s aspektmi národnej otázky a konzervatívneho i romantizujúceho pátosu je hra cenná pre bezprostredné zobrazenie mocenského útlaku Slovákov.

⁵⁴ „Jozef Hollý nenadviazal na urbánkovsko-tajovskovský žáner ľudovej hry pasívne. Vo vážnych hrách je jeho dedina súčasnejšia ako Urbánkova. Ak Urbánkove hry smerujú od života do sveta divadelných a ideových konvencií, u Hollého sú zreteľné tendencie publicistické. Vo veselohre je síce menej realistický ako Tajovský, no aj o toľko menej epický a viac divadelný. Plnému rozvoju vyslovene dramatického talentu Jozefa Hollého bránil konzervatívny svetonázor a celkom zabránila predčasná smrť“ (Kusý, Šmatlák, 1975, s. 365).

⁵⁵ Publicisticky ladená tragédia *Černová* vychádzala na pokračovanie v pražskom periodiku *Naše Slovensko* od začiatku roka 1909 pod Hollého pseudonymom Seriej Tritonovič.

Realistické tendencie omnoho evidentnejšie **pretavil do žánrov komediálneho charakteru**. Ironizujúco, persiflážne, satiricky, ale bez moralizátorskej dikcie či tónu poukázal na obraz slovenskej dediny.

V ľudovej veselohre *Kubo* (1904) si zvolil pomerne častý námiet slovenských spisovateľov – sobáš z rozumu, manželstvo za majetok, zábery skôr rodičov, nie však detí. Takto bol plánovaný zväzok richtárovoho syna Kuba s veľmi peknou dcérou bohatej vdovy Košářičky, Aničkou. Iniciátor alogického plánu bol Lovecký, pretože by v prípade jeho sobáša s vdovou Košářičkou a Kubovým sobášom s Aničkou prišiel k nemalému majetku. Plány im zlyhajú vďaka skúsenému a racionálne zmyšľajúcemu Štefanovi; záverom víťazí skutočná láska Aničky a chudobného mladíka Paľka.

Veselohra *Gelo Sebechlebský* (1912) je už hrou z malomesta, nie z dediny, ale **postupmi realistickej satiry** komentoval malomeštiakov, ich snobstvo a honbu za titulmi.

Pavol Sochán

(* 6. 6. 1862 Vrbica, dnes Lipt. Mikuláš – † 23. 1. 1941 Bratislava)

Dramatik, publicista, maliar, umelecký fotograf, etnograf.⁵⁶

Ľudovú školu navštevoval v Liptovskom Mikuláši a po jej absolvovaní študoval na lýceu v Kežmarku (1868-72) na učiteľskom ústave v Lučenci (1879-81). Z oboch vzdelávacích inštitúcií ho vylúčili pre neutlmené národné povedomie. Nemožnosť študovať na ostatných stredných školách v Uhorsku bolo zdôvodnené slovenským zmyšľaním, a tak pokračoval

⁵⁶ Napísal rad článkov i štúdií z výskumu národopisných zvyklostí: *Vzory slovenských národných výšiviek*, *Kroj a svadba v Lopašove*, *Štúdie o krojoch slovenského ľudu v Uhrách* a i. Niektoré vyšli i knižne : *Slovenské národné ornamenti*, *Habánska majolika a československí či exulanti v Uhrách*, *Starobylé zvyky slovenských roľníkov pri práci*.

v štúdiách v priaznivejšom prostredí pre Slovákov – vzdelával sa na štátnej maliarskej škole v Prahe (1881-84), no štúdium nedokončil (Na filozofickej fakulte v Prahe navštevoval aj prednášky z národopisu i dejín umenia). Počas tohto štúdia bol aktívny aj v študentskom spolku Detvan (1882), ktorého bol spoluzakladateľom (s J. Vlčkom). Venoval sa aj malovaniu na maliarskej akadémii v Mníchove (1885 – 1886), istý čas pôsobil na Morave, kde usporiadal niekoľko výstav ľudovej kultúry (kroje, výšivky). V Martine sa v rokoch 1893 – 1912 živil ako fotograf; režíroval hry v Slovenskom spevokole, bol účastný pri zakladaní Muzeálnej slovenskej spoločnosti, s E. Marothy Šoltésovou redigovali časopis *Živena (Ilustrovaný časopis)* (vychádzal od roku 1910 v Turčianskom Sv. Martine, druhý ročník redigoval P. Socháň sám). Po návrate do Prahy (1912 – 1914) sa venoval publicistike a po vypuknutí prvej svetovej vojny odišiel do USA (žil v New Yorku, Pittsburgu) a pôsobil v tlačových orgánoch krajanov.

Po prevrate pracoval v úradníckych funkciách – napr. bol hlavným tajomníkom Slovenskej ligy, prednostom tlačového oddelenia na Župnom dome v Bratislave; organizačne sa podieľal na spoluzakladaní Ústredia slovenských ochotníckych divadiel (1922).

Bol redaktorom v *Slovenskom svete*, *Národnom denníku*, pôsobil ako tajomník bratislavského Radiojournalu.

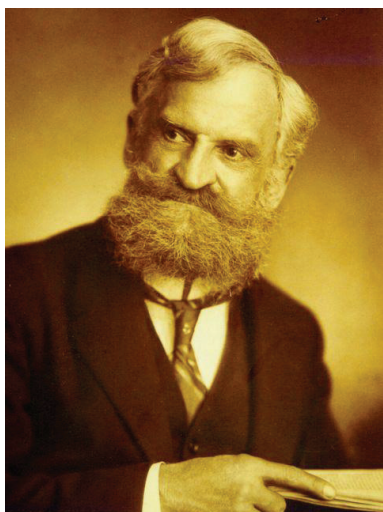
V oblasti umeleckej literatúry sa realizoval ako dramatik a aj **napriek istej fabulačnej zručnosti jeho dramatická tvorba iba sčasti dosiahla ideovo-umeleckú úroveň vtedajšej realistickej tvorby.**

Debutoval veselohrou *Civilné manželstvo* (1882, *Slovenské Pohľady*), v ktorej ironicky reagoval na riešenie politických sporov v Uhorsku. Na ochotníckych divadelných scénach sa hrávala veselohra, založená na situačnej komike s názvom *Tobiáš Klepeto alebo Kvartiel vo veľkom meste* (1906, *Slovenské Pohľady*); z umeleckého prostredia vychádza veselohra v dvoch dejstvách *Honorár* (1906, *Letopis Živeny*).

Úroveň hier F. Urbánka má päťdejtvová hra ***Sedliacka nevesta*** (1910). Socháň v nej podáva smutný obraz sedliackej dievčiny, vydatej z prinútenia za skrachovaného zemana Imricha Zelinaya, schopného urobiť pre svoje zámary čokoľvek. Pre svoj sociálny kriticizmus a obraz mravnej hodnoty

obyčajných ľudí bola hra vcelku akceptovaná, i keď charaktery postáv sú skoncipované na základe čierno-bieleho nahliadania na národnú i sociálnu rovinu života. Podobný charakter má aj divadelná hra *Renegát* (knížne 1924). Jednoduchštvovú hru s realisticko-fantazijným stvárňovaním skutočnosti *Jánošík a lesné víly* napísal i vydal už v USA (1918).

V povojnovom období publikoval pod pseudonymami desať veseloherných výstupov (anekdoty, žartovné situačné príbehy) a vydal ich v rámci tzv. ľudového čítania pod názvom *Smiešky a smiechoty* (1923). Menší úspech mali veselohry a aspoň dve z nich uviedli v bratislavskom rozhlase – *Romeo a Júlia* (1934, *Predaná dcéra alebo Koniec dobrý, všetko dobré* (1935). *Sedliacku nevestu* i *Honorár* uviedlo i Slovenské národné divadlo.

Ferko Urbánek

(* 30. 7. 1859 Vsetín (Morava) –
† 10. 12. 1934 Bratislava)

Dramatik, vydavateľ, tlačiar, herec, organizátor. Uplatňoval niekoľko pseudonymov ako napr. Tatran, Tatranský, Tatrín, Tatroslav a pod.

Rodina Františka Ľudovíta Urbánka pochádzala z Moravy a do púchovskej doliny sa presťahovala za účelom gazdovania. Rodičia dali syna študovať na slovenské gymnázium v Kláštore pod Znievom (1870 – 1874), kde prejavil záujem o bábkohernú činnosť. Piaty ročník už študoval na gymnáziu v Ostrihome, žiaľ odtiaľ bol vylúčený, pretože nepotláčal svoje národné cítenie. Šiesty ročník v banskobystrickom gymnáziu musel prerušiť, pretože mal zdravotné problémy so srdcom. Po istom čase sa chcel stať lekárom a krátko pôsobil aj ako lekárenský praktikant (Malacky), dokonca vykonával funkciu notárskeho pomocníka v Púchove a Záríeči či pisára v Dolnom

Kubíne. Od roku 1886 začal gazdovať v Dohňanoch na otcovom majetku a súčasne bol aj poštovým úradníkom.

Po tragických udalostiach jeho života (požiar domu, smrť manželky, hospodársky úpadok statku) sa presťahoval v roku 1904 do Trnavy, kde sa rýchlo adaptoval na tamojšie pomery, no posledné roky svojho života prežil po riešení vážnych zdravotných komplikácií u syna v Bratislave.

Pracoval ako tajomník Spolku svätého Vojtecha (1903), tajomník Slovenskej ligy (od 1922). Založil vydavateľstvo a tlačiareň Urbánek a spol. (1918). Zaslúžil sa o rozvoj ochotníckeho aj profesionálneho divadelníctva na Slovensku začiatkom 20. storočia.

Najintenzívnejší záber v oblasti literárnej tvorby mal F. Urbánek v dramatickej tvorbe. Napísal okolo šesťdesiat divadelných hier (veselohry, aktovky, celovečerné hry a i.) – hlavne pre ochotnícke divadelné súbory. **Ide o hry s folklorizujúcimi námetmi v didaktickej schéme; časť z nich je z prostredia malomesta**, tie sú však poznačené šablónovitou sujetu a sentimentom, iba sporadicky s kritickým podtónom. Klišéovitým konceptom sa nevyhol ani v **hrách z dediny** a život tohto prostredia pomerne idylizuje. Niektoré jeho frašky a veselohry majú epigónsky charakter. Urbánek vo svojich hrách **chcel uplatniť realistickú metódu i realistické postupy zobrazovania, no jeho realizmus bol iba vonkajškový, zo sentimentálnymi romantizujúcimi tendenciami**.

V edícii *Besedy*, ktorú vydával Anton Bielek, debutoval s veselohrou *Pokuta za hriech* (1890). Ďalšie hry nasledovali v rýchlom slede: *O polnoci* (1896), *Za živa v nebi* (1898), *Diabol v raji manželskom* (1899), *Mam a klam alebo Falošné diamanty* (1904). Hlasisti pomerne kriticky poukazyovali, ako vytvára folklorizujúce hry s obrazom konzervatívnej dediny a kresťanským didaktizmom (*Strídža spod hája* (1898), *Rozmajrín* (1899), *Bludár* (1900), *Škriatok* (1902), *Križ pod lipami* (1906), *Hrob lásky* (1912), *Kamenný chodníček* (1913)); v povojnovom období sa téma dedinského prostredia v jeho tvorbe nevytráca – *Hriešnice* (1923), *Krutohlavci* (1928), *Kliatba* (1931), *Pani rychtárka* (1932), *Pytliakove žena* (1934).

VHV – Vladimír Hurban Vladimírov

(* 4. 8. 1884 Stará Pazova (Srbsko) –
† 28. 9. 1950, Stará Pazova)

Dramatik, prozaik, evanjelický kňaz. Občianskym menom Vladimír Konštantín Hurban, dôsledne používal pseudonym VHV; jeden z prvých slovenských dramatikov, ktorí vedome reagovali na **modernistické tendencie** (dráma duší, biologické nazeranie na bytie človeka, kompozičné experimenty).

VHV bol vnukom J. M. Hurbana a synovcom S. H. Vajanského. Ľudovú školu vychodil v rodisku, päť tried gymnázia si urobil pod otcovým dozorom, zvyšné ročníky i maturitu (1905) absolvoval v Záhrebe. Vo Viedni (1903 – 1906) a v Bratislave (1906 – 1907) študoval evanjelickú teológiu. Vrátil sa do Starej Pazovy a pôsobil tam až do svojej smrti najskôr ako kaplán, neskôr ako farár.

Písal prozaické i dramatické útvary, no ťažisko jeho tvorby je v dráme. Začínal v roku 1903 krátkymi hrami, aktovkami, uverejňovanými v *Dennici*, *Slovenských pohľadoch* a *Národných novinách*: *Vianoce* (1904), *Keď sa schladí* (1905), *Boj*, *Podarilo sa* (1907) a i. Vyznačovali sa novosťou tém, ich netradičným spracovaním, uplatnením širokej škály humoru a spoločensko-kritického kontextu.

Nemalú pozornosť upútal hrou *Záveje* (1922, fragmenty už od r. 1913). *Záveje* ako trojdejstvová dráma bola jeho prvou celovečernou hrou. Predstavuje istý posun od realizmu k symbolizmu (dôraz na emócie postáv, atmosféru; dejové zložky sú redukované) a naturalizujúcim tendenciám. Ide o problém individua so spoločenskými konvenciami, v dedinskom prostredí sú determinované prírodnými zákonmi, mravnou hodnotou je pôda a nasledovníci rodu. Autor siaha k téme dolnozemskeho prostredia. Martin, syn bohatého gazdu Brezovského žije v manželstve s Katušou, ktorá je však nemajetná, chorľavá a nemôže mať deti. Otec nahovára syna

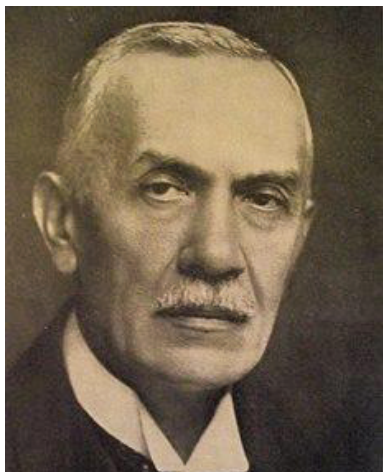
na rozvod, dokonca sám premýšľa nad ženbou a dôvodom je majetok a jeho neskoršie dedenie. I keď Martin najskôr pre lásku k manželke tieto úvahy odmieta, nájde si nakoniec dôvod na rozvod (manželkin bývalý vzťah) a sám si hľadá náhradu v osobe krásnej Mary. Definitívnym riešením utrúpenej a deprimovanej Katuše je samovražda.

Päťdejtsová dráma *Zem* (1931) zvyrazňuje symbol zeme ako niečoho, čo zásadne ovplyvňuje šťastie i bytie človeka. Často sa tu objavujú v pomerne realistickom stvárnení psychologizujúce zámlky, impresionistická atmosféra a symbolistická polyvalentnosť.

Po roku 1918 sa VHV žijúci v slovenskej enkláve v srbskej Vojvodine stále usiloval preniknúť na slovenské divadelné scény, neustáe sa však stretával s odmietaním. Písal hry s historickým námetom – *Trenčiansky Matúš* (1920), *Ludovít Štúr* (1926). Na rozhraní historickej a psychologizujúcej hry je dráma *Milica Nikoličová* (1922), ktorej hrdinka sa zamiluje do mladého, sympatického a protivojnovu zmyšľajúceho vojaka Wettholfa, ktorý je však súčasťou nepriateľskej armády, okupujúcej jej krajinu. Nad všetkým víťazí láska, ktorá je ale v radoch domácich vnímaná rôzne. Dráma končí tragicky, udivuje iba dôvod smrti Milice – náhodný pád pod kopytá koní vracajúcich sa srbských vojakov.

Realistický model drámy sa pokúšal prekonávať žánrami tzv. fantastickej hry *S.O.S.* (1923), *Homo sapiens* (1924), modernistické tendencie majú aj hry *Divé husi* (1933), *Zámka škripí* (1941).

VHV koncipoval aj veselohry: *Kľúč*, *Objednávam písací stolík* (1921), *Kvitancia* (1931) a i. Písal i operné libretá, rozhlasové hry a pokúšal sa aj o filmové scenáre.

Jaroslav Vlček

(* 22. 1. 1860 Banská Bystrica –
† 21. 1. 1930 Praha)

Literárny historik a kritik, redaktor, editor; jeden z prvých tvorcov národných dejín.

Slovák po matke, Čech po otcovi, gymnaziálnom profesorovi. V roku 1861 sa Vlčkovci rozhodli pre odchod do Prahy, tam však otec pomerne skoro zomrel (1870) a zvyšok rodiny putovala späť do Banskej Bystrice, kde

absolvoval aj miestne gymnázium a v roku 1878 ho ukončil maturitnou skúškou. Začal tam empiricky i intelektuálne dozrievať, zaujímala ho nielen literatúra, ale i spoločenské dianie okolo neho.

V ďalších štúdiách pokračoval na pražskej filozofickej fakulte, zaujímal sa o slavistiku a germanistiku (1878 – 1882), vytvoril si tam zázemie a presťahovala sa za ním aj jeho rodina. Hýril aktivitou – staral sa o zbieranie i vydávanie slovenských ľudových piesní v „Pohádkovej komisii“ pri spolku Slávia; Rudolfovi Pokornému pomáhal pri vydávaní *Knihovny československej*; podieľal sa na založení študentského spolku Detvan (1882) a sám bol jeho prvým predsedom. Po štúdiách mal v úmysle pracovať v *Národných novinách* (Martin), no keďže tento plán mu nevyšiel, zamestnal sa ako stredoškolský profesor v Brne (1882 – 1885), neskôr v Prahe (1885 – 1901). Jeho literárne vzdelanie a erudícia ho viedli k závažnému kariérenmu rastu – pomerne rýchlo získal doktorát z filozofie (1897), habilitáciu v odbore česká a slovenská literatúra na Karlovej univerzite a tam sa stal aj mimoriadnym (1901) a zakrátko aj riadnym profesorom (1907). Nasledovala voľba za predsedu Umeleckej besedy (1911), Českej akadémie vied a umení (1913), po vzniku Československa bol zvolený za člena Národného zhromaždenia, pôsobil aj ako prednosta slovenského oddelenia na Ministerstve školstva a národnej osvety (1919 – 1923) a až potom sa znova vrátil k vyučovaniu na pražskú univerzitu. Aj keď miesto na svoju sebarealizáciu si našiel v Čechách, so Slovenskom bol neustále pre-

pojený (oženil sa dcérou Viliama Paulinyho-Tótha) a navyše po obnovení Matice slovenskej bol menovaný jej správcom (od 1919).

Osobnosť Jaroslava Vlčka má v kontexte úvah o realizme a jeho nástupe popri Vajanského a Škulútého *Kritických listoch* kľúčové postavenie.

Ešte ako gymnaziálny študent vyjadroval nespokojnosť s nedostatočným prezentovaním kritického myslenia na stránkach časopisu *Orol*. Pokúsil sa – síce až o niečo neskôr – iniciovať systematickú kritickú činnosť. Dokazoval to napríklad tiež aj v *Orle* trinástimi uverejňovanými príspevkami s názvom *Listy z Čiech*⁵⁷ (1879 – 1880). Nimi aktivizoval podnetnú diskusiu o slovenskej literatúre, realizme, spoločenskom i národnom živote.

Mimoriadnu pozornosť vzbudila jeho kniha *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj význam a úspěchy* (1881) a „stala sa zakladajúcim dielom slovenskej literárnej histórie ako samostatnej vedy“ (Rosenbaum a kol., 1984b, s. 242), čo je evidentné aj z jej podnadpisu (*Príspevek k dějinám písemnictví československého*) a zaradil sa ňou ku skupine slovakofilov v českom prostredí. I napriek tomu, resp. možno práve aj to, že v nej uplatnil pozitivistický výklad literárneho vývoja, na Slovensku vyvolala kritické reakcie. Podnadpis práce však naznačil aj skutočnosť, že pre J. Vlčka je slovenská literatúra písaná iba po slovensky – nezaradil tam staršiu literatúru, Šafárika, Kollára, napríklad aj po česky napísané diela štúrovcov; podcenil tvorbu A. Sládkoviča, vyzdvihol realistov (Vajanský, Hviezdoslav, Kukučín). Neskoršie v *Národných novinách* (1887) korigoval niektoré svoje konštatácie k Hollému i Sládkovičovi, nie však natoľko, aby poprel ideovo-estetické východiská svojich skorších výsledkov.

Dejiny literatury slovenskej (1889-90) – tu už väčšiu pozornosť venoval Sládkovičovi, menej staršej literatúre; nedocenil tvorbu bernolákovcov

⁵⁷ Ivan Kusý o Jaroslavovi Vlčkovi v danom kontexte v kapitole národných dejín *Nástup literárneho realizmu* konštatoval: „Bezprostredné poznanie slovenského i českého života spravilo z mladého Vlčka veľmi rýchlo znalca českej i slovenskej literatúry, ktorý sa usiloval, aby zisky a poučenia z jednej literatúry slúžili aj tej druhej. Z pokročilej českej literatúry prenášal do slovenskej literatúry teoreticky prepracovanejšie názory o realizme, proti heglovej estetike herbartovskú a proti konzervatívnej patriarchálnosti spoločenský demokratizmus; zo slovenskej literatúry zas propagoval vynikajúcich autorov a dokazoval Čechom jej historickú nevyhnutnosť“ (Čečan, Kusý, Šmatlák, Noge, 1965, s. 400).

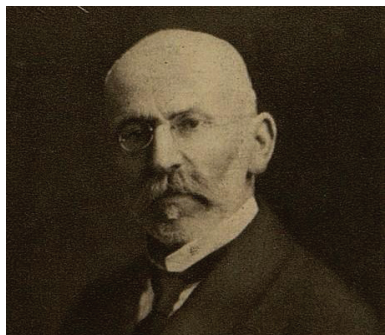
a katolíckych autorov vôbec – naopak vyzdvihoval Vajanského, Hviezdoslava, Kukučína. Dielo má popri autorovej koncepcnosti i vedeckosti aj štylistické kvality. V globále bolo dobrým základom pre ďalšie spracovania dejín slovenskej literatúry.

Publikáciami *K dejinám literatúry slovenskej* (1911) a *Slovensko od reakcie Bachovy do zrušení Matice slovenské* (1913) sa usiloval postupne aktualizovať a v niektorých prípadoch aj revidovať svoje pôvodné formulácie.

Dějiny české literatury (1892 – 1921) – autor sa ich vydaním na jednej strane pokúšal prehlbovať česko-slovenské vzťahy, na druhej strane ale slovenskú literatúru vnímal iba ako oblastný variant českej literatúry.

Publikácie J. Vlčka, ktoré sa istým spôsobom dotýkajú slovenskej literatúry, sú napríklad: *Pavel Josef Šafařík* (1896), *Několik kapitol z dějin naší poesie* (1898), *Nové kapitoly z dějin literatury české* (1912) – predstavil sa v nich ako pozitivistický bádateľ, podávajúci ucelený pohľad na literárne problémy a postavy.

Vlčkovo meno sa spája aj s edičnou činnosťou pri príprave kníh *Spevy Jána Bottu* (1880) a *Verše Janka Kráľa* (1893). Založil edíciu Slovenskí spisovatelia, pre ktorú pripravil vydania poézie K. Kuzmányho a J. Matušku; mnoho úsilia ho stálo redigovanie *Bibliografie písomníctva slovenského* od E. V. Riznera, ale i *Zborníka Matice slovenskej pre jazykospyt, národopis a literárnu históriu* (1922 – 1929). Bol redaktorom časopisov *Obzor literárny a umělecký* (1899 – 1901), *Listy filologické* (1899 – 1919), *Lumír* (1906 – 1910), *Naša řeč* (1917 – 1929).

Jozef Škultéty

(* 25. 11. 1853 Potok pri Ratkovej –
† 19. 1. 1948 Martin)

Prozaik, literárny historik a kritik, lingvista, prekladateľ, historik, redaktor, editor, blízky priateľ Vajanského. Používal niekoľko pseudonymov ako napr. J. Š, J., Šk, Š, Tatran, Náhradník a i.

Pochádzal z rodiny kožušnickeho majstra, detstvo prežil v obci Sútor (tam absolvoval ľudovú školu) neďaleko Rimavskej Soboty a štyri gymnaziálne ročníky vychodil v Rimavskej Sobote (1863-67), kde sa takmer odnárodnil. Do piatej triedy však prestúpil na slovenské gymnázium v Revúcej (1867), kde boli priaznivé podmienky na rozvíjanie slovenského povedomia. Svoje literárne ambície rozvíjal už počas školského roka 1869-70 v rukopisnom časopise *Svit*. Ihneď po maturite (1871) síce začal vyučovať v Sučanoch, ale štátnu skúšku urobil a diplom získal až na učiteľskom ústave v Kláštore pod Znievom (1872). Krátko ešte učil vo Vrútkach, no vzdelanie si neskôr rozšíril na učiteľskom ústave pre meštianske školy v Budapešti (tzv. pedagógium, 1874 – 1876). Od roku 1876 sa stal budapeštianskym dopisovateľom *Národných novín* (používal pseud. Náhradník), no redaktorské miesto v nich nezískal. Z Budapešti sa presunul do Rimavskej Soboty, kde získal miesto aktuára⁵⁸ (1877 – 1879) na školskom inšpektoráte a svojmu nadriadenému pomáhal s prípravou pedagogických materiálov, hlavne školských učebníc. Aby sa mohol voľnejšie venovať literárnej, ale i národnej aktivite (odmietol výhodné miesto na ministerstve školstva, ktoré bolo zárukou jeho vedeckých ambícií), zamestnal sa v Martine ako úradník banky Slávia (1879 – 1881). **Od 1881 redaktor periodík:** 1881 **obnovil** s Vajanským *Slovenské pohľady* (1890 – ich redaktor bol do r. 1916; od 1893 aj ich vydavateľ), *Národné noviny* (1881 – 1919); redigoval aj *Slovenskú knižnicu* (1882), *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti* (1908 – 1909), pozdejšie i *Letopis Matice slovenskej* (1920) a *Zborník Matice slovenskej* (1932 – 1934).

Pre rôzne publikované texty (keďže ako redaktor bol zodpovedný za uverejnené články) a pre politické postoje bol niekoľkokrát odsúdený a väznený (vo Vacove, Banskej Bystrici i Martine); zastupoval slovenských žurnalistov na slovanskom kongrese v Ľubláne (1916); stal sa predsedom Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku v Turčianskom Sv. Martine (1916); po vojne pôsobil ako expert pre slovenské záležitosti na mierovej

⁵⁸ aktuár – ide o historizujúci výraz, ktorého význam znamená „nižší správny úradník, pisár, zapisovateľ do protokolu“ (Slovníkový portál Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV, pojem aktuár, online).

konferencii v Paríži; s J. Vlčkom boli doživotnými správcami obnovenej Matice slovenskej v Martine (od 1919); pôsobil na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského a za celoživotnú prácu dostal čestný doktorát na Karlovej univerzite (1921); od roku 1938 bol aj predsedom Muzeálnej slovenskej spoločnosti.

Prvé literárne pokusy J. Škultétyho spadajú do jeho žiackych čias na preparandii v Revúcej – išlo hlavne o historizujúce námety, neskoršie i témy vlastenectva a odrodilstva (pseudoromantizujúce tendencie). Svoje poviedky, novely, ale i črty a besednice posielal do *Národných novín*, *Dennice*, *Dunaja*, *Národného hlásnika*, *Orla* a publikoval i v almanachu *Napred (Otec a syn)* Z hľadiska kvantity (asi štyri desiatky titulov) ide o nezanedbateľnú skutočnosť, ale z literárnoestetického hľadiska to nie sú práce usmerňujúce vývin a podoby realistickej poetiky. Pre rozvoj literatúry bola ale kľúčová jeho literárnokritická činnosť.

Nové literárnokritické myslenie rozvinul so S. H. Vajanským v *Kritickejch listoch* (1880, *Orol*), kde spoločne ponúkli novú predstavu o národnej ideji, o človeku. Recenzoval a interpretačne sa vyjadroval (nielen k témam, ale i k jazyku textov) k tvorbe realistických autorov ako S. H. Vajanský, P. O. Hviezdoslav, M. Kukučín (tých preferoval najviac), E. M. Šoltéssová, T. Vansová, Ľ. Podjavorinská, J. G. Tajovský, B. S. Timrava, J. Čajak a i. V podstate svojich literárnokritických (i literárnohistorických) postrehov nadväzoval na Vlčkove *Dejiny slovenskej literatúry*, niektorými svojimi postojmi polemizoval s hlasistami, či autormi tzv. Osvaldovej družiny. „V Škultétyho literárnohistorickej práci prevažuje aspekt filologický a kultúrnohistorický. Zámerne ju spája s národnoobraným bojom, no rešpektuje historické fakty, neprispôsobuje ich svojim ideovým zámerom, v čom sa radikálne odlišuje od romantickej školy“ (Rosenbaum a kol, 1984b, s. 151). Orientoval sa na obdobie národného obrodenia, význam bernolákovskej literatúry, osobitne sa usiloval do slovenského literárneho kontextu pričleniť tvorbu J. Hollého, J. Kollára či P. J. Šafárika. Výsledkom jeho literárnohistorickej aktivity bola syntetická práca s názvom *Dejiny slovenskej literatúry* (1911), no boli však písané po maďarsky a určené pre Maďarov (v slovenčine vyšli až v roku 1968). Škultétyho najobsiahlejšia práca

v danom kontexte má názov *Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života* (1920) a mapuje obdobie od národného obrodnenia až po prvú svetovú vojnu. Výber z literárnohistorických prác vydal pod názvom *O Slovákoch* (1928).

Problematike porovnávacej jazykovedy a téme dejín jazyka sa venoval v štúdiu *Cudzie slová v slovenčine* (1902) a pomáhal upevňovať spisovnú normu do praxe.

V edičnej práci presadzoval úzus rešpektovania autorského textu a špecifik autorovho vyjadrovania, participoval na edičnej príprave spisov A. Sládkoviča, P. O. Hviezdoslava, M. Kukučína, J. Hollého, J. Botta, S. Chalupku; zozbieral ľudové piesne *Veniec slovenských národných piesní* (1897).

J. Škultéty sa intenzívne venoval aj prekladateľskej práci – zaoberal sa hlavne ruskou literatúrou (N. V. Gogol' – *Taras Bul'ba*, L. N. Tolstoj – *Metel', Rozprávky*, I. S. Turgenev – *V podvečer*) a slovanskou literatúrou, postupne i západnou, hlavne francúzskou literatúrou.

Ľudovít Vladimír Rizner

(* 18. 3. 1849 Zemianske Podhradie –
† 7. 10. 1913 Zemianske Podhradie)

Bibliograf, historiograf, folklorista, jazykovedec, redaktor, spisovateľ pre deti, prozaik, používal veľké množstvo pseudonymov.

Pochádzal z rodiny učiteľa. V rodisku u otca absolvoval ľudovú školu (1855-60), na zdokonalenie sa v maďarskom jazyku navštevoval školu v Horných Salibách a následne pokračoval na lýceu v Bratislave (1861 – 1864), potom na gymnáziách v Modre (1864 – 1865) a v Revúcej (1865 – 1867). Kvôli chorému otcovi prerušil štúdiá a začal miesto neho v rodisku pôsobiť najskôr ako pomoc-

ný (od r. 1867), neskôr už ako riadny učiteľ (1870).⁵⁹ Záverečné skúšky na učiteľskej preparandii vykonal v Trnave (1873). Na evanjelickej škole v Zemianskom Podhradí potom pôsobil ako správca a učiteľ až do svojho dôchodku (1870 – 1912). Krátko po odchode do penzie podľahol nevyliciteľnej chorobe.

Literárne aktivity Ľ. V. Riznera súvisia s jeho ľudovýchovnou činnosťou, popularizačnou a pedagogickou. S J. Holubym sa podieľali na založení knižnice i čítacieho spolku; pre ľudové školy pripravil učebnice prírodopisu, zemepisu, dejpisu; publikoval v *Národnom hlásniku*, *Národných novinách*, *Obzore*, *Slovenských novinách*, v *Dennici*, *Slovenských pohľadoch*, *Ježibabe*, *Černokňažníkovi*; redigoval časopis *Knižnica slovenského ľudu* (1881-85), ale i mesačník *Obzor* (1891-99) v osobitej prílohe ľudového čítania *Pri kozúbku*, *Pod lipou*. Pre deti napísal veršované knižky *Zo života malých* (1883), *Naším maličkým* (188), pod pseudonymom *strýčko Slavoš* vydával verše *Od srdca k srdcu* (1882), mládeži v Čechách i s česko-slovenským slovníčkom antológiu básnických textov slovenských autorov *Kytka z Tatier* (1885) a výber rozprávok ľudového charakteru *Zo slovenskej chalúčky* (1886).

Mnoho jeho prác rôzneho druhu (jazykovednej, národopisnej, literárnohistorickej povahy) zostalo v rukopisoch a využil ich v koncipovaní hesiel pre Ottov a Riegrův slovník naučný. Z pozostalosti vyšiel *Denník* (1955), tiež jeho korešpondencia M. Kiššovi (1936) a A. Kmeťovi (1970).

Hodnota umeleckých textov Ľ. V. Riznera pre deti i ľud nie je síce veľká, zásadné spojenie s úsiliami realistickej generácie realizmu však predstavuje jeho bibliografická aktivita – je autorom diela ***Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca roka 1900***. Po neúspešnom vydaní v Prahe mu *Bibliografiu* vydala Matica slovenská v 6. zväzkoch v rokoch 1929 – 1934 (redigoval J. Vlček a S. Ormis). Cená je aj Riznerova pomoc Vlčkovi, Vajanskému a Škultétymu v overovaní

⁵⁹ Ján Golian v publikácii *[ne]obyčajné príbehy novinárov* venuje kapitolu i Ľ. V. Riznerovi a v odvolávaní sa na dobové pramene približuje i situáciu, keď začal učiť v Zemianskom Podhradí miesto svojho zosnulého otca: „Rizner, vďaka vynaliezavosti a chuti tvoriť, skoncipoval nielen učebnice, ale aj kreslil mapy či žiadosťami na úrady modernizoval školskú knižnicu. Ročne sa venoval viac ako sto deťom“ (Golian, Molda, 2020, s. 25).

informácií a dát, potrebných pre ich literárnokritickú činnosť či literárnu históriu. Svedčí o tom pramenná edícia *Riznerove listy Jozefovi Škultétymu* (1955).

Ján Lajčiak

(* 25. 7. 1875 Pribylina –
† 28. 10. 1918 Vyšná Boca)

Mimoriadne erudovaný vzdelanec, filológ, teológ, sociológ, kulturoológ, filozof, kritický mysliteľ, evanjelický kňaz.

Narodil sa na Liptove v roľníckej rodine. Elementárnu školu navštevoval v rodisku i v neďalekom Liptovskom Hrádku (1881 – 1887) a v štúdiách pokračoval na gymnáziu v Banskej Bystrici (1887 – 1891) a v Prešove (1891 – 1895). Počas gymnaziálnych štúdií prišiel v roku 1890 o oboch rodičov, a tak ho v úspešnom

zvládaní štúdia podporoval pribylinský pedagóg Eugen Rumann. Po maturitnej skúške začal študovať teológiu na Evanjelickom kolégiu v Prešove (1895-98) a v Erlangene (1898 – 1899, blízko Norimberka). Okrem záujmu o teológiu sa orientoval aj na filozofiu, sanskrit či taliančinu. Po kandidátskej skúške bol v roku 1899 ordinovaný za kňaza a kaplánoval u Daniela Bacháta v Pešti.

Ján Lajčiak mal mimoriadne nadanie na jazyky, a tak odišiel do Lipska (1900 – 1902)⁶⁰ študovať orientálnu filológiu, kde po troch semestroch

⁶⁰ Borislav Petrík v publikácii *Ján Lajčiak: Slovensko a kultúra* podrobnejšie konkretizuje študijné zanievanie J. Lajčiaka v Lipsku a približuje i jeho veľmi široký záber: „Navštevoval tam prednášky z teológie, filozofie, semitských štúdií, hebrejčiny, asírčiny, sýrčiny, etiópčiny, arabčiny, semitských epigrafík, talmudu, egyptčiny, staroperzštiny, sanskritu, čínštiny, staroslovančiny a ruštiny“ (2007, s. 21-22). V knihe približuje ešte jeho zanievanie, talent a húževnatosť očami jeho spolužiaka: „(...) vybral si neobyčajne ťažkú tému, kvôli ktorej sa musel naučiť po francúzsky a anglicky. Chodil skromne oblečený,

získal doktorát zo semitských jazykov a filozofie (názov doktorskej práce *Plurálové a duálové koncovky v semitských menách*); potom pôsobil znova ako kaplán v Budapešti. Svoje teologické vzdelanie si dopĺňal v Paríži na Sorbonne (1904 – 1905), kde získal aj doktorát z teológie (jeho dizertácia sa týkala života i učenia proroka Ezechiela – *Ezechiel. Osoba a jeho učenie*⁶¹). Po návrate na Slovensko ho cirkevná vrchnosť poslala na faru vo Vyšnej Boci, kde pôsobil ako vo vyhnanstve od roku 1905 až do svojej smrti. Stihol tam ale založiť i spravovať potravný spolok, za jeho pastorácie vznikli dve školy, v ktorých v istom čase aj on sám pôsobil; od r. 1906 bol dokonca i dekanom (inšpektorom) cirkevných škôl liptovského seniorátu.⁶² Pre slobodomyselné názory mal neraz problémy s ortodoxnými predstaviteľmi evanjelickej cirkvi. Zomrel po prechladnutí po polovačke na zápal pľúc.

Keď bol J. Lajčiak kaplánom v Budapešti, začal prekladať žalmy z hebrejčiny (*Kniha žalmov*, 1904), ale venoval sa i prekladom evanjelií z gréckeho jazyka. V centre národného života v Turčianskom Sv. Martine J. Lajčiaka veľmi neakceptovali. Vyšla mu len štúdia v *Slovenských pohľadoch* s názvom *Naše literárne úlohy* (1904), publikovaná posmrtno aj v knihe *Slovensko a kultúra* (1921). Autor v nej skutočne reálne, bez akéhokoľvek preháňania nahliadal na apatiu v slovenskej literatúre (i kultúre) a jedínú cestu videl v systematickej práci a v aktivizme. „Od kritickej analýzy literatúry prešiel ku kritike vedeckej, filozofickej, historickej i cirkevnej spisby ak praktickým otázkam literárneho života“ (Rosenbaum a kol., 1984a, s. 371). Jeho sociologický spis s analýzou kultúrneho a sociálneho života na Slovensku je cenným príspevkom k poznaniu kultúrno-historických súvislostí Slovenska na začiatku 20. storočia.

stravoval sa v lacných, najmä vegetariánskych hostincoch a každý voľný groš dal na zakúpenie vedeckých kníh. Zaujímal sa už vtedy o Masarykove spisy, hlavne o Sociální otázku, o ktorej sa vyjadroval, že je to veľké dielo elektrické. Z nemeckých filozofov mal najradšej Kanta. Jeho poznanie nemeckej filozofie bolo obdivuhodné“ (2007, s. 22).

⁶¹ Preklad skráteného spisu o Ezechielovi vyšla v *Cirkevných listoch* (1908-10) Lajčiak, 2007). Medzi teológmi mal pre svoje názory povest krajného liberalistu.

⁶² Podľa rodákov z Liptovského Petra bol Ján Lajčiak príjemný a spoločenský človek, ako cirkevný hospodár však bol prísny a často výchovne sankcionoval hriechy svojich veriacich. Traduje sa že v čase výplaty zablokoval miestny hostinec, aby nie ľahko zarobené peniaze muži nemohli prepiť (Lajčiak, 2007).

Použitá a odporúčaná literatúra

Knížné zdroje

- BANÁRY, B. *Slovenské národné obrozenie v hudbe*. Martin: Matica slovenská, 1990. 159 s. ISBN 80-7090-063-6.
- BANÁRY, B. *Súpis notového archívu Slovenského spevokolu v Martine*. Martin : Matica slovenská, 1979. 361 s.
- BARNOVSKÝ, M. a kol. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998. 513 s. ISBN 80-88878-43-8.
- BOLFÍK, J. *Literárne postavy Gemera 3*. Martin: Osveta. 1980. 175 s.
- Čechoslovakismus*. Editori Adam Hudek, Michal Kopeček a Jan Mervat. Praha: NLN, 2019. 478 s. ISBN 978-80-7422-679-3.
- ČEPAN, O., KUSÝ, I., ŠMATLÁK, S., NOGE, J. *Dejiny slovenskej literatúry III. : Literatúra druhej polovice devätnásteho storočia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1965. 784 s.
- ČEPAN, Oskár. *Próza slovenského realizmu*. Bratislava : Veda, 2001. 290 s. ISBN 978-80-224-0654-6.
- ČÚZY, L., GBÚR, J., KRŠÁKOVÁ, D., MIKULOVÁ, M., ROBERTS, D., ZAMBOR, J. *Panoráma slovenskej literatúry : Literárne dejiny od realizmu po rok 1945*. Bratislava: SPN, 2005. 176 s. ISBN 80-10-00674-2.
- Encyklopédia Slovenska, II. zväzok, E – J*. Bratislava: Veda, 1978. 536 s.
- Encyklopédia Slovenska, V. zväzok, R – Š*. I. vyd. Bratislava: Veda, 1981. 792 s.
- FRANCISCI, J. *Vlastný životopis. Črty z doby Moysesovskej*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956. 384 s.
- GOLIAN, J, MOLDA, R. a kol. *[ne]obyčajné príbehy novinárov*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2020. 281 s. ISBN 978-80-972913-7-2.

- HABAĽ, M. a kol. *Slovenské dejiny od úsvitu po súčasnosť*. Bratislava: Perfekt, 2015. 551 s. ISBN 978-80-8046-730-2.
- HAPÁK, P. a kol. *Dejiny Slovenska IV : Od konca 19. stor. do roku 1918*. Bratislava: VEDA, 1986. 535 s.
- HOLLÝ, K. *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011. 178 s. ISBN 978-80-89396-16-0.
- HOLLÝ, K. *Andrej Kmeť a slovenské národné hnutie. Sondy do života a kreovanie historickej pamäti do roku 1914*. Bratislava : Veda, 2015. . 279 s. ISBN 978-80-224-1480-7.
- HOLLÝ, K. *Veda a slovenské národné hnutie : Snahy o organizovanie a inštitucionalizovanie vedy v slovenskom národnom hnutív dokumentoch 1863 – 1898*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013. 138 s. ISBN 978-80-971540-2-8.
- KÁLAL, K. *Madarizácia Obráz slovenského utrpenia*. Bratislava: Eko-konzult, 2006. 80s. ISBN 80-8079-047-7.
- Kapitoly zo slovenského realizmu : dejiny, medailóny, štúdie, interpretácie*. Editori Valér Mikula a Marcela Mikulová. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010. 236 s. ISBN 978-80-223-2855-5.
- KODAJOVÁ, D. a kol. *Živena. 150 rokov spolku slovenských žien*. Bratislava : Slovart, 2019. 303 s. ISBN 978-80-556-4149-2.
- KOREC, J. CH. *Cirkev v dejinách Slovenska*. Bratislava, Vydavateľstvo Lúč 1994. 800 s. ISBN 80-7114-137-2
- KOSTICKÝ, B. *Slovensko 1848 – 1948. V zrkadle prameňov*. Bratislava: Vydavateľstvo Osveta, 1983. 377 s.
- KOVÁČ, D. *Dejiny Slovenska*. Praha: NLN, s. r. o., 1998a. 401 s. ISBN 80-7106-268-5.
- KRAJČOVIČ, M. 2010. *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte (od roku 1820 po vznik Slovenského štátu)*. Bratislava: SAP, 2010. 237 s. ISBN 978-80-8095-059-0.
- KRČMÉRY, Š. *Dejiny literatúry slovenskej II*. Bratislava : Tatran 1976. 419 s.

- Kronika Slovenska Zv. 1. : Od najstarších čias do konca 19. storočia.* Zostavil Dušan Kováč Bratislava: Fortuna Print, 1998b. 616 s. ISBN 80-7153-174-X.
- Kronika Slovenska. Zv. 2. : Slovensko v dvadsiatom storočí.* Zostavil Dušan Kováč. Bratislava: Fortuna Libri, 1999. 608 s. ISBN 80-88980-08-9.
- Kukučín v interpretáciách.* Zostavil a edične upravil Ján Gbúr. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2010. 176 s. ISBN 978-80-8119-029-2.
- KUSÝ, I. *Mladý Vajanský (1847-1883).* Bratislava: Tatran, 1987. 256 s.
- KUSÝ, I. *Starý Vajanský.* Edične pripravila Dana Hučková. Bratislava: VEDA, 2014. 104 s. ISBN 978-80-224-1243-8.
- KUSÝ, I., ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry IV : Literatúra na rozhraní 19. a 20. storočia.* Bratislava : Veda, 1975. 572 s.
- LAJČIAK, J. *Slovensko a kultúra.* 2. vyd. (celkovo 4). Bratislava : Q111, 2007. 173 s. ISBN 978-80-89092-35-2.
- Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska.* Autor projektu: Július Pašteka, autor Úvodu Ján Chryzostom Korec. Bratislava: Lúč, 2000. 1550 s. ISBN 80-7114-300-6.
- LINDOVSKÁ, N. a kol. *Od rekonštrukcie divadelnej inscenácie ku kultúrnym dejinám?* Bratislava: SAV, 2015. 337 s. ISBN 978-80-224-1488-3
- Martin v slovenských dejinách : zborník z vedeckej konferencie 13. – 15. novembra 1984 v Martine.* Zostavil Vojtech Šarluška. Martin : Matica slovenská, 1986. 455 s.
- MAŤOVČÍK, A. *Herold svitajúcich časov Hviezdoslav : Život a dielo v dokumentoch.* Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1988. 336 s.
- MAZÁK, P., GAŠPARÍK, M., PETRUS, P., PIŠÚT, M. *Dejiny slovenskej literatúry 2 : Novšia slovenská literatúra (1780 – 1918).* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 488 s.
- MIKULOVÁ, M. *Tri spisovateľky.* Bratislava: VEDA, 2015. 298 s. ISBN 978-80-224-1433-3.
- MRVA, I., SEGEŠ, V. *Dejiny Uhorska a Slováci.* Bratislava: Vydavateľstvo Perfekt, 2012. 397 s. ISBN 978-80-8046-586-5.

- NAPRED. *Národný zábavník mládeže slovenskej na rok 1871*. Zostavili Koluman Banšiel a Pavol Országh. Reedícia. Sprievodné texty Dana Hučková. Liptovský Mikuláš : Spolok Martina Rázusa, 2021. 383 s. ISBN 978-80-973987-0-5.
- Pamätnica slovenského národného divadla*. Editor Ján Ferencčík. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960. 521 s.
- PETRUS, P. *Svetozár Hurban Vajanský : Zápasy a hľadania v zrkadlení času*. Martin: Osveta, 1985. 580 s.
- PEKNÍK, M. a kol. *Dr. Anton Štefánek : politik, žurnalista a vedecký pracovník*. Bratislava : Ústav politických vied SAV : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2020. 408 s. ISBN 978-80-224-1818-8.
- PIŠŮT, M. a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. III. Bratislava: Obzor, 1984. 904 s.
- PODRIMAVSKÝ, M. *Dejiny Slovenska III (od roku 1848 do konca 19. storočia)*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1992. 829 s. ISBN 80-224-0078-5.
- PODRIMAVSKÝ, M. a kol. 1992. *Dejiny Slovenska III. (od roku 1848 do konca 19. storočia)*. Bratislava: SAV, 1992. 829 s. ISBN 80-224-0078-5.
- PÖSTÉNYI, J. *Dejiny Spolku sv. Vojtecha*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1930. 512 s.
- PRAŽÁK, A. *S Hviezdoslavom : Rozhovory s básnikom o jeho živote a diele*. Bratislava: SVKL, 1955. 455 s.
- Reálna podoba realizmu*. Zostavili Marcela Mikulová a Ivana Taranenková. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011. 235 s. ISBN 978-80-88746-17-1.
- ROSENBAUM, K. a kol. *Encyklopédia slovenských spisovateľov (1. Zväzok – A-O)*. Bratislava: Obzor, 1984a. 484 s.
- ROSENBAUM, K. a kol. *Encyklopédia slovenských spisovateľov (2. Zväzok – P-Ž)*. Bratislava: Obzor, 1984b. 536 s.

- SEDLÁKOVÁ, V. *Zborník z osláv 125. výročia Živeny, spolku slovenských žien v Martine*. Martin: Živena, spolok slovenských žien, 1995. 222 s. ISBN 80-967287-0-9.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). II. zv. E-J*. Zostavil Vladimír Mináč. Martin : Matica slovenská, 1987. 592 s.
- Svetozár Hurban Vajanský : Na rozhraní umenia a ideológie*. Editorka Ivana Taranenková. Bratislava: Veda, 2018. 203 s. ISBN 978-80-224-1697-9.
- ŠMATLÁK, S. *Hviezdoslav : Zrod a vývin jeho lyriky*. Bratislava : SVKL, 1961. 443 s.
- ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry II. (19. storočie a prvá polovica 20. storočia)*. Bratislava : Literárne informačné centrum. 2001. 559 s. ISBN 80-88878-68-3
- ŠKVARNA, D. a kol. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava: SPN, 1997. 357 s. ISBN 80-08-02478-X.
- ŠTEFAN Moyzes – za života a v historickej pamäti : *Zborník vydaný pri príležitosti 220. výročia narodenia*. Editori Ján Golian, Alica Kurhajcová, Erika Maliniaková a Rastislav Molda. Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 2018. 131 s. - ISBN 978-80-969866-6-8.
- TIBENSKÝ, J. a kol. *Slovensko : Dejiny*. 1 zv. Bratislava: Obzor, 1971. 853 s.
- TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, Jarmila. 1969. *Živena – spolok slovenských žien*. Bratislava : EPOCH, 1969. 207 s.
- TURZO, I. *Maják v tme : Slovenský spevokol v Martine*. Martin: Osveta, 1974. 392 s.
- VIATOR, S. *Národnostná otázka v Uhorsku*. Bratislava: Slovakia plus, 1994. 531 s. ISBN 80-88750-07-5.
- VLADÁR, J. a kol. *Malá encyklopédia Slovenska*. Bratislava : Veda 1987. 450 s.
- VOTRUBOVÁ, Š. *Živena, jej osudy a práca*. Martin : Živena, spolok slovenských žien, 1931. 287 s.

Príspevky v časopisoch a zborníkoch

- BEŇOVÁ, J. Ochoťnícke divadlo na Slovensku. In *Javisko*. ISSN 0323-2883, 2020, roč. 52, č. 449, s. 83.
- DRAGANOVÁ, A. Od ustaľovania obrazu k jeho rozrušovaniu: reflexia časopisu Hlas a prvej fázy hlasistického hnutia. In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 2020, roč. 67, č. 5, s. 413 – 432.
- DUCHÁČEK, M. Čechoslovakismus v prvom poločase ČSR: státotvorný koncept nebo floskule? In: *Čechoslovakismus*. Adam Hudek, Michal Kopeček, Jan Mervart (eds.) a kol., NLN: Praha 2019, s. 149 – 181. ISBN 978-80-7422-679-3.
- ELIÁŠ, M. Živena : 145. výročie prvého slovenského ženského spolku. In *Literárny týždenník*. ISSN 0862 - 5999, 2014, roč. 27, č. 19 – 20, s. 10.
- HUČKOVÁ, D. Kritika národného života ako politikum v literárnom diele Kolomana Banšella. In *Forum Historiae*. ISSN 1337-6861, 2013, roč. 7, č. 2, s. 62 – 75.
- HUČKOVÁ, D. L. Podjavorinská: Žena. In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 1997, roč. 44, č. 5, s. 386-387.
- HUČKOVÁ, D. Realizmus a moderna v Dejinách slovenskej literatúry z roku 2009. In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 2010, roč. 57, č. 4, s. 385 – 391.
- HUČKOVÁ, D. Vyznačovanie priestoru pre modernú literatúru na začiatku 20. storočia. In: *Kontakty literatúry. Modely, identity, reprezentácie*. Bratislava : Veda, 2020, s. 121 – 136. ISBN 978-80-224-1856-0.
- KAČÍREK, L. Prínos Novej školy (1868 – 1875) pre formovanie národného hnutia v 60. a 70. rokoch 19. storočia. In *Studia Academica Slovaca : Prednášky XLVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. 2012, č. 41. s. 295 – 312. ISBN 978-80-223-3270-5.
- KATUNINEC, M. Spolok sv. Vojtecha v období existencie Slovenskej republiky. In *Duchovný pastier*. ISSN 0139-861X, 2009, roč. 90, č. 7, s. 379 – 391.

- KOMORA, P. Milénárne oslavy v Uhorsku roku 1896 a ich vnímanie v slovenskom prostredí. In *Historický časopis*. ISSN 0018-2575, 1996, roč. 44, č. 1, s. 3 – 16.
- KRÁTKY, M. Emócie medzi Starou a Novou školou slovenskou v čase ich prvého konfliktu. In *Dejiny : Internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. ISSN 1337-0707, 2020, roč. XV., č. 1, s. 35 – 48.
- MANNOVÁ, E. *Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku v 19. stor. Stav a problém výskumu*. In *Historický časopis*, 1990, roč. 38 , č. 1, s. 15 – 27.
- MIKULOVÁ, M. Starí realisti v novej republike. In *Slovenský národopis*. ISSN 1339-9357, 2018, roč. 66, č. 3, s. 340 – 350.
- PÁSTOROVÁ, E. Fond Živena : (Klenoty našej minulosti). In *Knižnica*. ISSN 1335-7026, 2006, roč. 7, č. 6 – 7, s. 60 – 61.
- POTEMRA, M. Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. stor. In *Historický časopis*, 1978, roč. 26, č. 4, s. 497 – 536.
- SOJKOVÁ, Z. Štúrovský problém studenta Jaroslava Vlčka. In *Slovenská literatúra*, 2004, roč. 51, č. 6, s. 432 – 453.

Elektronické zdroje

- KOBYLIŇSKA, A. Ján Lajčiak – krok vpred. In *Zmena v praxi : limity – možnosti – spory : slovenská kultúra prvej polovice 20. storočia pod tlakom modernizácie*. Editori Magdalena Bysztrzak a Karol Csiba. Bratislava: VEDA, 2022, s. 11 – 51. [cit. 2024 01 12]. Dostupné na: <https://studovnaliteratury.sav.sk/wp-content/uploads/Zmena-v-praxi-1.pdf>
- MIKULOVÁ, M. *Malomestské rozprávky*. Digitálna študovňa slovenskej literatúry. [cit 2023 11 18]. Dostupné na: <https://studovnaliteratury.sav.sk/malomestske-rozpravky/>
- PÍŠKOVÁ, A. Oslavujeme 155. rokov našej školy. 21. 12. 2022. [cit 2024 01 11]. Dostupné na: <https://gvpt.sk/sk/o-n%C3%A1s/z-hist%C3%B3rie>

- Slovníkový portál Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. [cit 2023 12 19].
Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/>
- ŠKULECOVÁ, I. *Živena, spolok slovenských žien – organizácia spolku do roku 1918*. pulib.sk [cit. 2021 -11-15]. Dostupné na: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Chovanec1/subor/35.pdf>
- TAJOVSKÝ, J. G. *Maco Mlieč*. Zlatý fond denníka SME, 2008. [cit. 2023 12 28]. Dostupné na: <https://zlatyfond.sme.sk/download/rf>
- TRNKÓCI, L. Kníhtlačiarsko-účastinársky spolok v Turčianskom sv. Martine v rokoch 1870 – 1900. [online] In *Studia Historica Nitriensia*. ISSN 1338-7219, 2019, roč. 23, č. 1, 210 s. [cit. 2021 11 12]. Dostupné na: <http://www.shnnitra.ff.ukf.sk/wp-content/uploads/Luk%C3%A1%C5%A1-Trnk%C3%B3ci.pdf>
- ŽILÍKOVÁ, Tatiana. Panslavizmus a austroslavizmus: dve koncepcie riešenia postavenia Slovanov v Európe a v habsburskej monarchii. In *Historické štúdie k jubileu Romana Holeca*. Historia nova [online], 2010, roč. 1, č. 1, s. 51-64. [cit 2023 11 11]. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoI-2010-1.pdf

Zoznam odkazov k portrétom i fotografiám

- Svetozár Hurban Vajanský – <https://images.app.goo.gl/mf8FH3Nn6Unnouvd6>
- Pavol Országh Hviezdoslav – <https://images.app.goo.gl/Z6B8wpLjbuAiUoW86>
- Martin Kukučín – <https://images.app.goo.gl/tXMVfGfoiXRkTnK9A>
- Elena Maróthy Šoltéssová – <https://images.app.goo.gl/KqpKWHHzUfexNsUX8>
- Terézia Vansová – <https://images.app.goo.gl/W83dHGw31ksvGP3h9>
- Jozef Gregor Tajovský – <https://images.app.goo.gl/W83dHGw31ksvGP3h9>
- Božena Slančíková Timrava – <https://images.app.goo.gl/c5yNgtssx6vipQbD7>
- Ján Čajak – <https://images.app.goo.gl/YFnadd39KDjK57Bu8>
- Ľudmila Podjavorinská – <https://images.app.goo.gl/ZybZpPFBCwpCKAQH9>
- Janko Jesenský – <https://images.app.goo.gl/Wu1RrHDTHJxeCnJg8>

Jozef Hollý – <https://images.app.goo.gl/UUoStBkqr1SYD3ZU9>
Pavol Socháň – <https://images.app.goo.gl/MgkqkRjQdzoSwUBb8>
Ferdo Urbánek – <https://images.app.goo.gl/CcPY4oCZZQJAmhQd9>
Vladimír Hurban Vladimírov – <https://images.app.goo.gl/Wk8CyC5hDWkwCNv8A>
Jaroslav Vlček – <https://images.app.goo.gl/aDbty6SdDisu76AF7>
Jozef Škultéty – <https://images.app.goo.gl/Xa2aZKKYfGLQY2Vm9>
Eudovít Vladimír Rizner – <https://images.app.goo.gl/ZombpRsJBr3jRxxFA>
Ján Lajčiak – <https://images.app.goo.gl/sQYiuhPnYsbLZ9H36>

Pomocné učebné texty zo slovenskej literatúry 2. polovice 19. storočia

Autor: doc. PhDr. Jozef Brunclík, PhD.

Vydavateľ: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Návrh obálky a grafická úprava: PaedDr. Peter Horváth

Vydanie: prvé

Rozsah: 107

Rok vydania: 2024

Náklad: 100 ks

ISBN 978-80-558-2137-5 (print)

ISBN 978-80-558-2138-2 (online)

ISBN 978-80-558-2138-2

